STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 03641

DI KISHEFMAKHERIN FUN KASTILYEN

Sholem Asch

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

שלום אש

געזאמלטע שריפטן

צוועלפטער באַנד

I

פארלאג „קולטור-ליגע" ווארשע

שלום אש

די כישופמאכערין פון קאסטיליען

פארלאג „קולטור-ליגע" ווארשע

Poland

געדרוקט פֿון פריער צוגעגרייטע מאטריצן
פערטע אויפלאגע פֿון 3500 ביז 4500 עקז.

דרוק. שיקאַרא און מילנער ווארשע נאָוואָליפקי 6

Copyr. by Sholom Asch New-York 1926

SZOLEM ASZ—SZRIFTEN

Wyd. „KULTUR-LIGA“, Warszawa, 1926

Druk. Sikora i Mylner, Nowolipki 6

געווידמעט

דר. י. ל. מאגנעס

אַלס צייכען פון אנערקענונג און אכטונג

דער מחבר

פּאָרעדע

צוויי עלעמענטען איז דער אידישער געשיכטע האָבען מיך פון תמיד אָן פּעראינטערעסירט: דער קדוש השם און די מעסיאַנישע שטרע־בונגען וואָס פלעגען נאָכפאָלגען נאָך יעדען קדוש השם. די צוויי עלע־מענטען פון דער אידישער געשיכטע האָבען לענגס בעררייצט מיין פאַנ־טאַזיע און מיין שרייבערישען חשק. לעצטענס הייב איך אָן צו פּרו־בירען צו פערווירקליכען מיין שריפטשטעלערישען חלום. און דאָס בוך איז אַ רעזולטאַט פון אַט דעם חלום.

„קדוש השם" איז געווארען געשריבען פריהער, לויט דעם סדר אָבער פון די געשעהענישען שטעל איך עס נאָך דעם רוימישען קדוש השם.

דער קדוש השם פון גזרת ת"ח ות"ט איז מעהר אָדער ווייניגער אויסגעהאַלטען היסטאָריש. איך האָב זיך גערעכענט מיט היסטאָרישע פאַקטען און היסטאָרישע דאַטען, כאָטש יחידים האָב איך מיר געמוזט שאַפען — (אונזערע כראָניקערס האָבען זיך נישט אָבגע־שטעלט אויף יחידים און אויך אויף איינצעלהייטען — האָבען אין זינען דאָס גאַנצע און דעם הויפט ציעל). דאָס קען איך נישט זאָגען אויף דעם קדוש השם פון די רוימישע צייטען. די הויפט־טיפּען זענען ווי די טיפען פון „קדוש השם". פאַנטאַזיעס פון מחבר, ווי אויך די מערהסטע געשעהענישען וואָס קומען פאָר אין די בעשריי־בונג. כאָטש אין די אַטמאָספערע אין וועלכע אידען האָבען געלעבט אונטער די הערשאַפט פון פאַול דעם פערטען — האָבען די אַלע גע־שעהנישען געקענט פּאַרקומען און זענען פאָרגעקומען.

שרפות פון פיער און צוואַנציג מאַראַנען זענען פאָרגעקומען דורך די אינקוויזיציע אויף'ן בעפעהל פון פּאַבסט אין אַנקאַנאַ (אין מאַי 1556) און די איבריגע זענען געראַטעוועט געוואָרען דורך די בעמיהונג

פון די איידלע דאנע גראציע. דער דראהונג בריעף פון סולטאן סאלעמאן צום פּאבסט וועגען די מאראנען טערקישע אונטערטאנען איז געשעהן (אין 9 מארץ 1556) און כאטש די שרפה פון אידישע ספרים אין רוים איז פארגעקומען בעפאר פאול דעם פערטען (1553), אבער אין זיינע צייטען האט זיך אין זיין גאנץ הערשאפט קיין אידישער ספר נישט געטארט געפינען — און דורך זיין איינפלוס זענען אויך אין זיין צייט אין קרעמאנע (אין דעם איינציגען ארט וואו אידען האבען בעהאלטען זייערע ספרים) אידישע ספרים צוגענומען געווארען פון די דאמיניקאנען און פערברענט געווארען מעהר פון צוועלף טויזענד ביכער (אין 1559).

די פערפלייצונג פון די אידישע גהעטא איז געווען א צופעליגע, ווי עס פלעגט געשעהען יעדעם יאהר ביים אויסגוס פון טייך טיבער. אבער אזוי ווי עס איז א היסטארישער פאקט, אז דער פּאבסט האט געהייסען פערברענען די גהעטא פון רוים און נור דורך דעם קארדינאל אלעקסאנדער פירנאסע איז דער בעפעהל אבגעהאלטען געווארען, איז אויך צו גלויבען, אז דער זעלבער פּאבסט וואס האט איינגעשלאסען די אידען אין דער גהעטא — האט מיט א כיון זיי דארט געהאלטען כדי זיי זאלען דערטרונקען ווערען אין די פערפלייצונג וואס פלעגט יעדעם יאהר געשעהען. און דער זעלבער פּאבסט איז פעראנטווארטליך פאר די לעבענס וואס זענען אונטערגעגאנגען ביי די פערפלייצונג.

דאך איז די אינקוויזיציע נישט כאראקטעריסטיש פאר רוים און פאר'ן פּאבסט. דוקא אין רוים אונטער די ממשלה פון די פּאבסטען האבען אידען אין מיטעל־אלטער געלעבט פיעל מעהר זיכערער און רוהיגער ווי אין אנדערע קריסטליכע לענדער. אידען זענען געווען פערטראטען אין אלע צווייגען פון האנדעל — און מיטגעלעבט דאס לעבען פון די גאלדענע צייט פון רענעסאנס. בעריהמטע אידישע דאקטוירים האבען זיך געפונען אין די הייפען פון די פּאבסטען און אידישע מוזיקער זענען בעשענקט געווארען פון די פּאבסטען מיט טיטולען פון פירשטען און געהערשט איבער שטעדט (בורכהארדט); אידען זענען געווען ליעבהאבער פון די קונסט, וואס האט געבליט אין רוים, און פלעגען בעזוכען אין די שבתים די קירכע אין וועלכער עס האט זיך געפונען דער „משה" פון מיכעל אנזשעלא, אויף וועלכען זיי

זענען שטאָלץ געווען און געהאַלטען פאַר אַ טייל פון זייער אייגענס (קלאַטשקאַ). האָב איך מיט אַ כיון איבערגעטראַגען די אַלע גרויזאַמקייטען פון דער אינקוויזיציע, די פּרוכּט פון דער קריסטליכער קולטור נאָך רוים, ווייל דער שטעל־פערטרעטער פון יעזוס קריסטוס איז וועמענס נאָמען די גרויזאַמקייט זענען בעגאַנגען געוואָרען איז דער פעראַנטוואָרטליכער פאַר דער קריסטליכע קולטור און מאָראַל.

ש ל ו ם א ש.

סטעפען איילאַנד, 16 אפּריל 1921.

די כשוף-מאַכערין פון קאַסטיליע

(אַ היסטאָרישע בילד)

א פארווארט.

ביי דער ענד פון וויא אפיא, ביים ברעג פון טייך טיבער, אין שכנ׳שאפט מיט די אלטע שטאדט, וואו עס זיינען געווען די טעמפלען פון ווענוס און אפאלא און די טריאומף־בויגענס פון צעזאר און טיטוס, איז געווען די אידישע גהעטא, ארומגערינגעלט מיט א דיקען, הויכען מויער. און איבער דעם טויער פון דער געהטא, וואס איז געווען געבויט אויס דעם טריאומף־בויגען פון אוגוסטוס, האט דער פאפסט געלאזט אויפהויבען א הויכען שטעכענדיגען אייזערנעם צלם, און הינטער איהם — אויפגעשריבען אין העברעאישער שריפט די ווערטער פון ישעיה הנביא: „פרשתי את ידי כל היום אל עם סורר" — איך האב אויסגעשפרייט מיינע הענד א גאנצען טאג צו א ווידערשפענסטיגע פאלק. אבער דאס „ווידערשפענסטיגע" פאלק האט זיך ווייניג וואס געמאכט אויס דעם מוסר, וועלכען די הייליגע קירכע האט אנגעשריבען איבער זיין טויער. יעדען פריה־מארגען און יעדען אבענד, ווען די אידען זיינען אריין און ארויסגעגאנגען דורך דעם טויער פון דער גהעטא, האבען זיי געבויגען זייערע קעפ צו דר׳ערד ניט צו זעהן די הייליגע ווערטער פון ישעיה הנביא, וואס פלאמען אראפ פון דעם צלם מיט א בלוטיגער שאנד פון זייער גאלדענעם שיין...

אין יענער שכנ׳שאפט, ביים ברעג פון טייך טיבער, אויף דעם פלאץ וואו עס איז געשטאנען די אידישע גהעטא — האבען אידען געוואהנט פון קדמונים אן. זיי האבען זיך באזעצט דארט פון נאך די צייטען פון צווייטען בית המקדש. און ס׳איז געווען ווי די אידען וואלטען ניט געוואלט פערלאזען זייערע אמאליגע פיינד, די טעמפלען

פון אפאלא און ווענוס, וואס האבען קאנקורירט מיט זייער גאט און די טריאומף בויגענס פון זייערע בעזיעגער — האבען זיי זיך געקלעפט ארום דער אלטער האלב איינגעזונקענער פערגעסענער שטאדט, ווי זי איז געלעגען איינגעזונקען אין רואינען און פערשעהמט פאר די הויכע טורעמס. וואס האבען זיך געהויבען איבער די בערגער פון רוים — פאר דעם נייעם גאט קריסטוס. דורך דער גאנצער צייט — דורך לאנגע פעריאדען און דורות פון אלטען קלאסישען רוים ביז טיעף צו דער רענעסאנס צייט האבען אידען זיך געקלעבט ארום די ברעגען פון טייך טיבער — אויף דעם פייכטען, שמוציגען פלאץ. נור דורך די פעריאדען פון די פאפסטען אלעקסאנדער און יוליוס, קלעמענס און פאול דער דריטער, (וואס זיינען מעהר געווען די אפאסטאלען פון די אלטע היידנישע געטער פון אלטען רוים איידער פון דעם קריסטוס-גאט). האבען אידען אנגעהויבען ארייצודריגנען אין גרויסע צאהלען קיין רוים פון אלע טיילען פון דער קריסטליכער וועלט — וואו זיי האבען געקרעכצט אונטער די פייערדיגע ריטער פון דער קירכע און אינקוויזיציע. דוקא אין רוים, אונטער די הערשאפט פון פאבסטען, האבען די אידען געפונען מעהר שוץ ווי אין אלע אנדערע קריסטליכע לענדער. עס האבען זיך געבילדעט קהלות און עס זיינען געבויט געווארען שוהלען. — די אידען פון שפאניען האבען זיך בעזעצט אין רוים, טראץ דער פערדעטערישער האנדלונג פון זייערע ברידער, וואס האבען געוואלט אפקויפען דעם פאבסט אז ער זאל זיי ניט ארייגלאזען. די אידען פון קאסטיליען האבען געהאט זייער בעזונדערע קהלה אין רוים. אידען פון פראנקרייך האבען פערנומען הויכע אנגעזעהענע שטעלען אין די פאבסטליכע און קארדינאלישע הויפען אלס דאקטוירים און באנקירען. און אפילו פון דייטשלאנד זיינען אידען געקומען קיין רוים. בעזעצט האבען זיך די אידען איבער אלע טיילען פון שטאדט און געהאט דארטען זייערע שוהלען. ווען עס איז אבער געווארען פאפסט פאול דער פערטער, האט ער צוריקגעטריבען די אידען אין די מויערען פון דער גהעטא און נאך העכער און ענגער האט ער ארומגעצוימט ארום זיי די צאמען. אפגעטיילט האט ער פאר זיי, פאר די טויזענדער און טויזענדער אידען מיט זייערע ווייבער און קינדער, א סקווערמייל — אין וועלכען זיי האבען נור געמעגט וואהנען, לעבען און בעוועגען זיך... און בענייט אלע אלטע גזרות פון די פאבסטען איבער זיי — און צוגעגעבען נאך נייע.

עס האבען געקרעכצט די אידען אונטער דעם יאָך פון קריסטוס פערטרעטע׳ר אין רוים...

אבער אין דעם סקווער מייל, אויף דעם פייכטען, שמוציגען גרונד פון דער גהעטא — האבען זיך אידען געפּרוכפּערט און געמעהרט — און האבען זיי זיך נישט געקענט אויסשפּרייטען אין דער ברייט זיינען זיי געשפּרונגען אין דער הויך, האבען ארויפגעוואָרפען איין שטאָק איבער׳ן אנדערען, אריבערגעוואָרפען בריקען איבער די שמאָלע געסלעד פון דער גהעטא, און איבער די בריקען האבען זיי אנגעוואָרפען הייזער איבער הייזער, טורמען, טויערען און ווינקעלעקען — איין הויז האט איבערגעשטיגען דאס צווייטע, איין טהורעם האט זיך געהויבען איבער דעם אנדערען — אזוי אז מען האט ארויסגעזעהן די שפּיצען פון דער גהעטא — איבער איהרע מויערען. האט דער פּאַפּסט בעפוילען ארונטערצוררייסען די טורמען פון דער גהעטא — האבען זיך אידען איינגעגראָבען אין דער ערד, אויסגעמויערט טיפענישען אין היילען. קארידאָרען לאַנגע האבען געפיהרט צו אונטערערדישע גרוימע און ברייטע וואָהנונגען, אין וועלכע עס האבען געלעבט צעהנדליגער און הונדערטער משפחות, חתונות געמאַכט און ברית׳ן געמאַכט, און שוהלען געבויט און קהלות אויפגעשטעלט...

נאָר צום וואָהנען האבען זיך אידען איינגעקארטשעט אין די מויערען פון דער גהעטא. קוים אבער האט זיך געהערט דער טראָמפּייטער רוף איפ׳ן מויער פון דער גהעטא, האבען זיך אידען ארויסגעלאָזט הינטער די טויערען, אויף די חורבות פון דער אלטער שטאָדט האנדלען. כאָטש שטרענג איז פערווערט געוואָרען די אידען צו האנדלען מיט די קריסטען, און אונטער די קללה פון חרם האט דער פּאַבסט פערוועהרט די קריסטען צו האבען עפּעס צו טאָן מיט אידען — דאָך האט ער גאָר ניט געקענט העלפען. אונטערגעקויפט זיינען געוואָרען די פּאַבסטליכע אויפזעהערס און מוסרים. און פון גאַנץ רוים האבען זיך ארויסגעלאָזט די איינוואָהנער צו די טויערען פון דער אידישער גהעטא, איינצוקויפען זייערע סחורות ביי די אידען. די שעהנסטע זון־בלישטשענדיגע און גאָלד־גלאַנצענדיגע דאמאסק האט מען געקראָגען ביי די אידען, און פערשידענע אריענטאַלישע שטאָפען, און אינדישע געווירצען, און פּעפּער און בשמים וואָס די אידען האבען בעצויגען דורך געהיימע וועגען פון דער פרייער רעפּובליק וועניעדיג.

וואו עס זיינען אנגעקומען שיפען פון קאנסטאנטינאפאל און פון סמירנע, און פון אנדערע האפענס אין קליין אזיען.

הינטער די מויערען פון דער אידישער גהעטא האבען געזונקען אין שמוץ און שטויב די פראכט און הערליכקייט, דער רוהם און גרויסקייט פון זייערע אמאליגע פיינד. די טעמפלען פון וועגוס און אפאלא זיינען געלעגען האלב צושטערט. און די טריאומף־בויגענס, וואס די רוימער האבען אויפגעשטעלט פאר די אידישע בעזיעגער, פאר טיטוס און צעזאר, פאר אוגוסט און קאנסטאנטין, זיינען פערלארען געגאנגען אין פערגעסענהייט. די געטער, וועלכע האבען געפוילט אין מיסט און פייכטקייט האט מיכעל אנזשעלא אויסגעזוכט, אויפגעהויבען און אין די מוזעאומס פון וואטיקאן געזאמעלט. און געריסען האט ער די מארמאר־שטיינער פון זייערע טעמפלען און געמויערט פון זיי א קירכע פאר דעם קריסטוס גאט. פון אוגוסטס' טריאומף־בויגען האט מען געמאכט א מויער צו דער אידישע גהעטא און פון טיטוס'עס בויגען האבען אינגלעך מיט שטיינער אפגעהאקט די רעליפען. און אויף די חורבות פון די טעמפלען פון אפראדיטא האבען אידען אויסגעשפרייט זייערע סחורות צו פערקויפען. אוועקגעשלעפט האבען זיי די מארמארנע פלאטען פון די איינגעפאלענע טעמפלען און האבען איבער זיי פערשפרייט זייער אינדישען פעפער, זייערע אריענטאלישע געווירצען. זייערע קאלירטע שטאפען און איבער די מארמארנע שטיינער פון דעם טריאומף־בויגען פון טיטוס'ן האבען זיי פיש פון טייך טיבער פערקויפט. און עס האט זיך געטראגען פון דור־דורות א לאכען איבער די אידישע סחורות אויף די חורבות פון די אלטע געטער. עס איז געווען ווי די אידען וואלטען נקמה גענומען אן זייערע בעזיעגער, און ניט איינער פון זיי האט זיך געטראכט, אזוי ווי מיר פערקויפען פיש און געווירצען אויף די חורבות פון די טעמפלען פון וועגוס און אפאלא, אזוי וועלען אמאל אונזערע קינדער נאך אויסשפרייטען זייערע סחורות איבער די חורבות פון די קריסטליכע טעמפלען, וואס קוקען אראפ איבער די וועלט פון רוים'ס בערג מיט שטאלץ און הערשאפט... ווי אמאל די טעמפלען פון וועגוס און אפאלא...

קאפיטעל 1.

בעהאלטענע אוצרות.

איבער „פלאזא די יהודעא“ אין דער אידישער גהעטא אין רוים, וואס פאבסט יוליוס דער צווייטער האט געלאזט אויספלאסטערן מיט שטיינער און פערשעהנערן מיט א רענעסאנס ברונען—האט זיך ארומגעדרעהט דער ווענעציאנער מאלער סעניאר צעזאר פאסטילא. פאסטילא איז געווען א מאן פון איינינגע און צוואנציג, האט געהאט א לענגליך געזיכט מיט זעהר טרויעריגע אויגען. זיינע האר זיינען ניט געווען גלייך געשניטען. זיי האבען זיך ארונטערגעלאזט איבער זיינע אקסלען אין אויסגעוואקסענע לאקען, אז וועלכע עס האט זיך אנגעזעהן, אז זייער מייסטער קלעהרט נישט וועגען זיי, און זיי זיינען געוואקסען און געפאלען ווי עס האט זיך זיי געוואלט. זיינע באקען־בערד זיינען געווען אויסגעוואקסען און האבען אויסגעזעהן ווי אידישע פאות און דאס האט נאך געגעבען א מעהר מעלאנכאלישען אויסזעהן צו זיין געזיכט. ער האט נישט געהאט קיין בעשטימטען ציעל וואו צו געהן. פערקראכען איז ער דא, אין דער געטא, דורך א צופאל. ארומדרעהענדיג זיך צווישען די שמוציגע געסלעך וואס האבען געפיהרט צום טיבער, וואו עס האבען געוואהנט פון קדמונים אן די גנבים און פראסטיטוטקעס פון רוים — איז ער פערבלאנדזשעט געווארען אין דער אידישע געטא. עס האט איהם פערכאפט די ענגע, שמאלע געסלעך — און די בעמויערטע הייזער, מיט די טורעמס און קאמער ווינקעלער וועלכע האבען געהאנגען ווי אין דער לופטען איבער די געסלעך. עס איז איהם אינטערעסאנט געווען דאס פרעמד־ארטיגע און ניט־באקאנטע, די אידען מיט די געלע טוניקעס, און די געלע אידישע צייכענס אין געשטאלט פון א „ס“ איבער די ברוסטען — מיט די שלאף־מיצינע, אין לאפעס ארונפאלענדע גרינע אידען־העט, די פרויען מיט די פערהילטע געזיכטער, מיט די צוויי בלייע שטרייפען אין זייערע וואואלען, וואס האבען

עדות געזאגט, אז זיי זיינען אידען; די העמדער, וואס זיי האבען געטראגען איבער די טוניקעס — און פיעלע בריליאנטען און טייערע שטיינער, וואס האבען ארויסגעשיינט פון זייערע האר; די לאנגע בכבוד'ע בלויע סאמעטענע רעק, וואס א טייל פון די אידען האבען געטראגען, וואס עס האט געצייגט, אז זיי זיינען רייכע, אנגעזעהענע לייט, וואס טראגען אזעלכע מאנטלען, ווי ווענעציאנער דאדזשען; די קינדער, וואס האבען איבער זייערע געלע טוניקעס געטראגען גרויסע ארבע כנפות'ער, מיט בלויע און גאלדענע אויסגעהאפטע עקען, און ציצית האבען זיך נאך זיי נאכגעשלעפט, און געשמיסען זיי אין די פנים'לעך; און דער גאנצער האנדעל און וואנדעל, דאס דינגען זיך איינער מיט'ן אנדערען, דאס געלד איבערטוישען, דאס שלעפען סחורות פון איין הויז אין אנדערען — געפארבטע קליידער, שטיקער קארט און סאמעט און זיידענס — דאס אלעס האט איהם צוגעצויגען. ער איז פערכאפט געווארען פון דעם פרעמד־ארטיגען און רייכען, וואס האט זיך ענטפלעקט פאר זיינע אויגען. עס האט זיך איהם אויסגעדאכט, אז ער איז פערבלאנדזשעט געווארען אין א אריענטאלישער שטאדט, אויף א באזאר פון דער וויטער אראביען, פון סולטאן'ס מלוכה, פון וועלכער ער האט זיך אנגעהערט אזוי פיעל דערצעהלען פון סוחרים און מאטראזען וואס האבען בערייזט אין אריענט, און אריבערגע־בראכט סחורות פון דער טערקאי קיין ווענעציא.

זיין אויג איז געווארען צוגעצויגען צו א געשטאלט וואס איז גע־זעסען אויף א שוועל פון א הויז. עס איז געוועזען א הויכער, דינער איד, מיט א לענגליך אויסגעצויגען פנים און א לאנגע שפיציגע בארד, וועלכע האט זיך אנגעהויבען ברייט און געענדיגט זיך שפיציג, מיט אן אויסערגעוועהנליך הויכען שטערען. דאס פנים, וואס האט ארויס־געקוקט פון דעם הויכען אראפפאלענדען שפיציגען אידען הוט, האט אויסגעזעהן ווי א געזיכט פון א הייליגען, וואס מען געפינט אויף די פרימיטיווע ביזאנטישע רעליגיעזע בילדער, וועלכע פלעגען זיך אזוי אפט געפינען אין די אלטע קירכעס אין איטאליען. פאסטילא איז ווי איבערראשט געווארען פון דעם געשטאלט, און איז צוגעגאנגען צום אידען, און וואס נעהענטער ער איז צוגעקומען, האט דאס געשטאלט פון דעם אידען אויסגעוויזען איהם אלץ מעהר בולט'ער עהנליך אויף א ביזאנטישען הייליגען. דעם אידען'ס אויגען זיינען געוועזען בלויע און

רונדיגע און זיינען געזעסען ווי פערגליווערט אונבעוועגליך אין זיין אויגען אויסשניט אונטער די רונדיגע, בויגענדיגע ברעמען. די שוועל, אויף וועלכער ער איז געזעסען איז ניט געווען קיין שוועל, נור ווי א מין שוב־טיר פון א געוועלב, וועלכעס איז געווען האלב־אפען, און אויסגעלייגט ווי א טיש. און דער איד איז געזעסען אויפ'ן טיש און ארום איהם זיינען געווען פערשפרייט פערשיעדענע שטאפען, אלטע און נייע. קאלירטע רעק, און פארביגע טוניקס און בלוט־בעשפריצטע זיידען־שטאפען, וואס האבען געלויכטען ווי זון־שטראהלען, און פעריל שימרידענדיגע שטאפען, וואס ווען זיי האבען זיך נעפאלדעוועט, האבען זיי געווארפען פון זיך גלאנצען ווי גלאנציגע שופען פון א פיש אדער ווי פליגלען פון זומער־פויגעלעך. די שטאפען זיינען געלעגען צוזאמענגעווארפען איינס איבער דאס אנדערע, נור אז דער איד האט געזעהן ווי דער איידעלער הערר נעהענטערט זיך צו איהם, האט ער צוזאמענגעווארפען זיינע סחורות און בעהאלטען זיי אונטער די לאנגע ברייטע פאלעס פון זיין מאנטעל.

— זיי געגריסט, איידעלער הערר, — האט זיך דער איד געבויגען פאר דעם יונגען־מאן, איידער יענער האט זיך נאך גענעהענטערט צו איהם.

— זיי געגריסט, איד, — האט פאסטילע איהם אפגעענטפערט. און איידער דער איד האט נאך צייט געהאט עפעס צו ענטפערען, האט ער ווייטער געזאגט — בעהאלט ניט, איד, דיינע זיידענע שטאפען. איך בין נישט קיין מס מאהנער פון פאבסטליכען מלוכה־אוצר: איך בין נישט קיין געזעץ־אויפזעהער פון דער הייליגער קירכע, און בין נישט געקומען נאכצוקוקען דיין אויפפיהרען. איך בין א מאלער פון דער שטאדט ווענעדיג, און א אונטערטהאן פון די ווענעציאנער רעפובליק. איך בין אן אנגעשטעלטער פון זיין הייליגקייט פון קארדינאל פון ווענעדיג. און געקומען בין איך אין דער אידישע געטא זיידען־שטאפען איינצוקויפען, אויסצופוצען מיט זיי מיינע מאדעלן פאר די פרעסקעס וואס איך מאל פאר דעם קלויסטער דאס „הייליג הארץ". ווייז מיר דיינע שטאפען, איד, און איך וועל בעצאהלען פאר זיי מיט גוטע גאלדענע דוקאטען—האט דער יונגער מאלער געקלומפערט מיט זיין לעדערנעם בייטעל וואס ער האט געטראגען אנגעבונדען ביי זיין גארטעל, און וואס איז געווען אנגעפילט מיט געלד.

אז דער איד האָט געהערט דאָס וואָרט „וועגעדיג", וועלכעס איז געווען דער רעטונגס-פונקט פון אַלע מאַראַנען און אידען, וואָס האָבען געקראָכצט אונטער דעם יאָך פון פּאַבסט, האָט ער געפיהלט א סימ-פּאַטישעס געפיהל צום „גוי". דאָך האָט ער מורא געהאַט פאַר'ן פרעמדען. וואָרים דאָס געזעץ, וואָס האָט פערווערט אידען צו האַנדלען מיט קריסטען, איז געווען זעהר שטרענג.

— א, איידעלער הערר! זיי מוחל מיינע רייד. דער איידע-לער הערר ווייסט גאַנץ גוט, אז דער הייליגער פאַטער, פּאָול דער פערטער, גאָט זאָל איהם בענשען מיט לאַנגע יאָהרען און מיט נצחון איבער אַלע זיינע פיינד, האָט אונז פערוועהרט צו האַנדלען מיט קריסטען. פאַרוואָס זאָלסטו ברייגען א אָרימען אידען צו א נסיון — געלד האָט א רייץ, און נאָך דערצו אודאי עכטע גאָלדענע וועגעציאַנער דוקאַטען, וואָס געהען איז אַלע לענדער פון סולטאַן, האָט דער איד געוואָלט טרעפען וואָס דער איידעלער הערר האָט אין זיין בייטעל.

— האָסט געטראָפען. עכטע וועגעציאַנישע דוקאַטען — קלומ-פערט דער מאַהלער מיט'ן געלד — וואָס געהען איז אַלע לענדער פון סולטאַן. נישט האַלב-בלייענע מטבעות, וואָס דער הייליגער פאַטער צווינגט זיינע אונטערטהאַנען צו נעמען פאַר עכט געלד — לאַכט דער מאַהלער — האָב ניט קיין מורא, איד. פערקויף מיר דיינע סחורות, עס איז פאַר'ן קאַרדינאַל פון וועגעדיג, און די וועגעציאַנער ווייסען צו האַלטען א סוד. — ווינקט צו איהם דער מאַהלער, און ווידער, אזוי ווי דו ווייסט, האָט נור דער הייליגער פאַטער פערוועהרט דעם גע-וועהנליכען פאָלק צו האַנדלען מיט די אידען, אַבער ניט זיך אַליין און די קאַרדינאַלען, פאַר וועלכע געזעצע ווערען ניט געשאַפען.

— א, פאַר'ן קאַרדינאַל פון וועגעדיג, ווער ווער ווייס דאָס וואָגען פון זיין הערליכע הייליגקייט צו בעהאַלטען זיינע אוצרות? זאָל דער איי-דעלער הערר אַריינטרעטען אינוועניג. איך האָב ריכטימער וואָס זיי-נען ווערטה צו בעציערען דעם פּאַלאַץ פון סולטאַן פון אַלע טערקען — האָט דער איד זיך אויפגעהויבען פון זיין אָרט אין דעם פענסטער געוועלב, פערשוואונדען און האָט ווידער אַרויסגעשטעקט זיין קאָפּ אונ-טער א קליין טירעל וואָס איז געווען ערגעץ וואו פערשטעקט אונטער דעם האַלב-אָפענעם פענסטער, האָט אַריינגעלאָזט דעם מאַהלער אין געוועלב אריין.

פאסטילא איז פערוואונדערט געווארען, ווען ער איז אריינגעקראָ־כען נאָך דעם אידען דורך די קליינע עפענונג אין אידענ'ס געוועלב אריין. אינוועניג איז געווען טונקעל. א נידריגער, זעקסקאנטיגער דורכגעשניטענער באלקען האט זיך אראפגעלאזט איבער זיין קאפ, קיין וועגט האט ער ניט געזעהן. זיי זיינען צושוואומען געווארען אין א טונקעלן נעבעל. נור דא און דארט האט זיך ענטפלעקט א ווינקעל. וואס איז בעלויכטען געווען בייטאג מיט א קליינעם פלאם וואס האט געברענט אין א אייל־געשיר. ביי דעם ליכט פון דעם אייל־געשיר האט ער געזעהן ווי עס בלישטשען און פינקלען פערשיעדענע שטאפען. דא האט אויפגעפלאמט מיט דעם פלאמענדען ליכט פון פייער א שטיק רויטער ברענענדער סאמעט, וואס האט זיך געקניטשט אין פאלדען און בעהאלטען צווישען די פאלדען דאס ליכט פון זיינע קאלירען. פון אן אנדער עק האט ארויסגעשיינט אנאנדער שטיק שטאף. ס'האט עפעס געפינקעלט, אבער וואס, האט ער נישט געזעהן, נור ער האט בע־מערקט, אז די עקען און ווינקלען זיינען אנגעפילט מיט פערשיעדענע סחורות. דער איד האט אפירגעשלעפט א קאסטען, און ווען ער האט אויפגעעפענט דעם קאסטען, איז דער מאהלער פערשטוינט געבליבען פאר די אוצרות, וואס האבען זיך אויפגעעפענט פאר איהם.

דער קאסטען איז פול געווען מיט פערשיעדענע זיידען־שטיקער, פערשיעדענע וועלוועטס און בראקאדס, געהעפטע און געוועבטע, אי־טאליענישע און אריענטאלישע, וואס האבען געגאסען פון זיך א ליכט פול פון פערשיעדענע פארבען. דער איד האט ארויסגעשלעפט פון קאסטען איין שטיק זיידענס נאכ'ן אנדערען, און צוגעטראגען עס צו דעם קליינעם פענסטערעל, וואס איז געווען פערוועבט מיט אייזערנע דיקע שטאבעטען, דורך וועלכע עס האבען זיך אריינגעגאסען אין קעל־לער־געוועלב קארגע ליכט־שטראהלען. דער איד האט אויפגעהויבען די זיידענע שטיקער און האט געלאזט פאלען איבער זיי דאס טאג־ליכט, אז פאסטילא זאל בעסער זעהן דעם ריינעם גלאנץ פון זייערע פארבען.

דער ווענעציאנישער מאהלער, וועלכער איז געוועהנט געווען צו די פארבען פון זיידענס, פון זיין היים ווענעדיג, האט זיך נישט גע־קאנט אברייסען פון די שטיקער געוועבען. זייער גלאנץ און גאלד־שיין האט אנגעטרונקען זיין אויג מיט אזא רייכקייט פון פארבען, אז

ער איז שכור געווארען פון זיי, ווי פון פולען גוטען אלטען וויין. עס זיינען געווען פערסישע זיידענע שטיקער, וועלכע האבען געגלאנצט מיט די פארבען פון גלאנצענדיגע שלאנגען. אנדערע האבען געבליש־טשעט, ווי זיי וואלטען געווען בעזעצט מיט די אויסטערלישסטע טייערע שטיינער. אנדערע ווידער האבען געהאט אין זיך דעם איידעלען פרויענדיגען צניעות'דיגען רייץ פון פערעל. און עס זיינען געווען סאמעטס, וועלכע זיינען אזוי שווארץ געווען ווי די שווארצע נאכט און טיעף, ווי דער ים, און אנדערע ווידער, וועלכע האבען געהאט די פארב פון בורשטין. און ווען דער איד האט זיי געהאלטען ביים ליכט, האט זיך איהם געדאכט, ווי די זונען־שטראהלען וואלטען פער־גליווערט געווארען אין דעם זיידענעם געוועב און זיי גיסען זיך אראפ פון דעם זיידענס, ווי דער איד וואלט א זונען־פאל געהאלטען אין זיינע הענד.

דאס קארגע טאג־ליכט האט אויך נישט פערפעהלט צו פאלען אויף די ווייסע בארד און אויסגעבלייכטען געזיכט פון דעם אידען. וואס איז געשטאנען מיט זיינע זיידענע שטאפען ביים פענסטערעל. און פאסטילא איז געווען בעגייסטערט פונקט אזוי פון דעם אידענס געזיכט, וועלכעס האט אויסגעקוקט אין דעם שיין ווי א הייליגער, ווי פון די זיידענע שטאפען. דעם אידענס געזיכט האט אויף איהם אזוי געווירקט און אזוי גערייצט זיין קינסטלערישען אינסטינקט, אז ער האט פערגעסען צו וואס ער איז געקומען און מיט א כיון אנגעצויגען דעם אידען, אז ער זאל איהם ווייזען זיינע זיידענע שטאפען און סחורות, כדי ער זאל צייט האבען צו שטודירען זיין געזיכט. ער האט געטראכט, ווי יעדער קינסטלער, צו בענוצען דאס געזיכט פון דעם אידען צו איינע פון זיינע הייליגע בילדער, נור דערמאנענדיג זיך, אז דאס געזיכט טראגט א ניט גלויבענדיגער, האט ער, אלס גוטער פרומער קריסט, גלייך זיך אבגעזאגט פון דעם געדאנק...

דורך דער גאנצער צייט, וואס ער האט זיך געפונען אין דעם גע־וועלב־קעלער, האט דער מאהלער געהערט א שטימע, וועלכע האט אב־געקלונגען אין דעם געוועלב אריין — אזוי ווי זי וואלט געווען געקומען אהער צו דרינגען פון גאנץ ווייט דורך דיקע ווענד און מויערען. די שטימע איז געווען פון א פרוי. זי איז געווען האלב זינגענדיג און האלב אזוי ווי בעטענדיג צו גאט. כאטש ווייט און אונקלאהר, דאך

האט ער געהערט, אז די שטימע קלינגט מיט פרעמדע, אונפערשטענדליכע ווערטער, וואס ער פערשטעהט ניט. פאסטילעו האט געריצט אַ ציטערדיגע ווייכקייט פון דער שטימע, און אויך די אונפערשטענדליכקייט פון די ווערטער. ער האט שוין געהאט לענגסט בעמערקט, ווי אויס אַ פענסטערעל, וועלכעס קוקט ארויס פון אַ ווינקעל וואגר, לויכט זיך ארויס ליכט. ער האט פערשטאנען, אז דארט, הינטער דעם פענסטערעל, געפינען זיך די אינערליכע צימערען פון דעם איד'ס וואהנונג און פון דארט דרינגט דאס אהער די זינגענדיגע פרויען־שטימע. ער איז זעהר נייגעריג געווען אריינצוקוקען דורכ'ן פענסטערעל, און צו זעהן וואס דארטען טוט זיך. ער האט אבער ניט געהאט קיין געלעגענהייט צו דערנעהענטערען זיך צו יענעם ווינקעל. דער איד האט איהם געהאלטען אין דער נאהענט צו דעם גאס־פענסטערעל, וואו ער האט געהאלטען אין איין ווייזען די זיידענע שטאפען. אבער פאסטילעו איז שוין זייט אַ לאנגע צייט ניט אנגעגאנגען די זיידענע ליכט־שטאפען. ער איז געווען פערנומען מיט דער שטימע, וואס הערט זיך פון דעם פענסטערעל. אין אנפאנג האט ער ניט געשאנקען קיין אויפמערקזאמקייט אויף דער שטימע. נור וואס אמאל האט ער זיך אלץ מעהר איינגעהערט צו דער שטימע, וואס האט געדרונגען טיעפער אריין אין איהם, כאטש אונפערשטענדליך און פרעמד די ווערטער און דער טאן. אבער דאס ציטערניש, די שטילע טיעפקייט פון דער שטימע, האט אַ צניעות'דיגע עדעלקייט ארויסגעשטראמט פון זיך, און די שטימע האט אין איהם עפעס אויפגעציטערט. ענדליך האט ער געפונען אַ געלעגענהייט צו דערנעהענטערען זיך צום פענסטער. דער איד האט אנגעהויבען אויסצופאקען אַן אנדער קאסטען מיט זיידען־שטאפען און איז געווען פערנומען מיט דעם אויפקלאפען די פיעלע אייזערנע קלאמערס און שלעסער, מיט וועלכע דער קאסטען איז געווען פערמאכט. פאסטילא האט זיך דערנעהענטערט צום פענסטערעל און אריינגעקוקט אינעווייניג.

ער איז געבליבען הענגען ביים פענסטערעל. ביים שיין פון אַ ברענענדיגען זילבערנעם אויל־לאמפ האט ער געזעהן אַן אלטער גרייז זיצט איינגעוויקעלט אין טיכער, און אַ מיידעל איז געזעסען ביי זיינע פיס אויף אַ קליין בענקעל און האט פון אַ בוך עפעס ארויסגעזונגען. דער גרייז האט געמוזט זיין בלינד — ער האט געהאלטען די אויגען

פערמאכט און זיין געזיכט איז געווען צוזאמענגעוועבט אין איין וועבעכטס פון קנייטשען. איינצעלנע גראהע האר פון זיין באָרד האבען זיך בעוואויגען אויף זיין ברוסט. דער מיידעל'ס געזיכט האט ער צומעהרשט ניט געזעהן. זי איז געזעסען איינגעבויגען איבער דעם בוך. וואס איז געלעגען איבער איהרע קניע. און ער האט נור געזעהן די פאלדען פון בלויען סאמעט. וואס האט זיך אראבגעגאסען איבער איהרע רונדע אקסלען. דער שיין פון דעם אויל־לאמפ. וואס איז געהאנגען אויף א דיקען באלקען איבער איהר קאפ. איז אראבגעפאלען ווי א שירם איבער איהר קאפ און אקסלען און האט זי בעלויכטעט. דער גלאנץ פון איהרע האר האט געשימערט מיט דעם זעלבען פערל־שיין. ווי דער סאמעט פון איבער איהרע אקסלען. ווי פערלדיגער מארגענטוי וואלט יעהויכט איבער איהר גאנצען וועזען. נור באלד האט זי אויסגעדרעהט איהר קאפ. אזוי ווי זי וואלט געווען געפיהלט. אז עס קוקט ווער אויף איהר. און אומגעקוקט זיך דערשראקען. ווי זי וואלט ווען געזוכט. זי האט נאך ניט געהאט געזעהן זיין געזיכט אין פענסטערל. און פאסטילא האט געהאט א בליץ־שיין צייט צו זעהן זי.

א ציטערדיגע איידעלקייט האט אנגעפילט זיין הארץ. אין די אויגען האט זיך איהם געשטעלט טרעהרען. און ער איז געווארען פול מיט רעליגיעזע פרומקייט.

עס האט זיך איהם געדאכט. אז ער זעהט אן אויסערגעוועהנליכע ערשיינונג. א וואונדער פון גאט.

צו איהם האבען געקוקט א פאר אויגען. טרויעריגע. שטילע אויגען. נאך קיינמאל האט ער ניט געזעהן אזעלכע טרויעריגע אויגען. די אויגען־ראהמען זיינען געווען געשניטען לענגליך. ווי די אויגען פון אן עגיפטישען אינגעל. און די הייטלעך האבען זיך אראבגעלאזט איבער איהרע בולט'ע אויסגעהויבענע אויג־אפלען. די הייטלעך האבען געציטערט און די הערלעך אויף די אויגען־ראהמען האבען געציטערט, ווי די אויגען ביי א טויב. וואס ערוועקט רחמנות ביז צו וועהטאג. נור ביי איהר האבען די אויגען ניט ערוועקט קיין רחמנות, נור א טיעפע טרויערקייט. א טרויערקייט פון ניט די וועלט. און פון נישט מענשליכען צער. דער שטערן איז געווען א בולט'ער. א רונדער. אן אויפגעהויבענער און האט דערגרייכט ווייט אויף איהר קאפ ארויף ווי דער שטערן פון לעאנארדי דע ווינטשי'ס „הייליגע אננא". דער ראנד

פון איהר שטערן איז געווען א ברייטער, ווי ביי איהר פאטער, נור וואס אמאל האבען זיך די ליניען פון איהרע קיז־באקען אראבגעלאזט זיך לענגליך און שמאל ארונטער, ווי דאס געזיכט פון אן איידעלען דורות־יחוס׳דיגען יונגען הירש. נור אם ליעבליכסטען האט זיך אויסגעדריקט דער טיעפער אונערגרינדעטער צער און אונפערשטענדליכע טרויעריגקייט, וואס איהר פנים האט אויסגעדריקט, ארום איהר מויל. עס איז ניט געווען א מויל, ס׳איז געווען ווי א לעבעדיגער שניט אין פנים. איהר מויל איז געווען אויסערגעוועהנליך קליין און קורץ, אזוי ווי ס׳וואלט פערוואקסען געווען און ס׳האט ווער אויפגעשניטען די פערוואקסענע ליפען. נור מיט אזוי פיעל ליעבע און צערטליכקייט, ווי א מייסטער׳ס האנד וואלט אויסגעצערטעלט דעם שניט, אויפשניידענדיג איהרע ליפען, ווי די בלעטלעך פון א יונגען, קוים ענטוויקעלטע רויטען קנאספ. און דאס מויל האט זיך צוריק פערמאכט, ווי עס פערמאכט זיך א בלים אויף ביינאכט און האט איבערגעלאזט אויף זיינע ראהמען דעם טוי פון דער נאכט, אזוי פריש איז געווען דער קליינער שניט פון איהר מויל; אז זי האט געקוקט, האט זיך דעם מאהלער געדאכט, אז זי זעהט מעהר מיט איהר מויל, ווי מיט איהרע אויגען...

פאסטילא האט געפיהלט, ווי עס גליטשט זיך אין זיין הארץ אריין דער איידעלער טרויער און די ציטערדיגע פרייד, וואס גיסען זיך פון איהרע אפענע אויגען און אפענעם מויל. ער האט געמיינט, אז ער זעהט עפעס ניט אויפ׳ן וואהר, נור א וויזיע האט זיך בעוויזען פאר זיינע אויגען. און די בעלייכטונג פון דער מנורה, מיט די ציטערענדע שיינען פון זיידענס און מעטאלען, וואס האבען געפינקעלט פון די אין שאטען פערהילטע ווינקלען פון שטוב, האט איהם ארומגענומען ווי אין א וואלקען אריין און פער׳שיכור׳ט איהם.

זי האט זיך ניט דערשראקען, ווען זי האט ענדליך בעמערקט א פרעמד געזיכט, קוקענדיג אין שטוב אריין דורך דעם פענסטער. איהרע אויגען האבען זיך ניט פערוואונדערט. זי האט זיך נור אויפגעהויבען פון איהר ארט. און פאסטילא האט געזעהן, ווי דער שווערער סאמעט פאלט אראב איבער איהרע אקסלען און רונדען קארק, און עס הערט זיך אן אנגענעהם קלינגען פון די ארנאמענטען, מיט וועלכע זי איז בעשוען בעהאנגען. די לאקען פון איהרע האר זיינען געפאלען אויף

איהר קלייד און זיינע דארט פערלארענע געגאנגענע איז דער טונקעל־הייט פון דעם סאמעט.

זי האט זיך אויפגעהויבען און איז צוגעגאנגען נעהענטער צו דעם גרייז און ארויפגעלעגט אויף איהם איהרע לאנגע, אויסגעטאקטע הענד. נור פלוצלונג איז דאס אלעס פערשוואונדען געווארען, ווי אן אילוזיע. פאר די אויגען האט איהם אנגעהויבען צו בליצען מיט גאלד און בלוי־קייט. ער האט זיך אומגעקוקט און געזעהן, ווי דער איד, ביי וועלכען ער האט געהאנדעלט די סחורות, האט אריבערגעווארפען א שטיק זייד־דענצייג איבער דעם פענסטערעל און פערשטעלט אלצדינג, וואס אינע־ווענייג טוט זיך.

— עבטער פלארענטישער דאמאסק — ווייזט דער איד אויף דעם זיידענצייג — מיט גאלד און פורפור געשטיקט...

קאפיטעל 2.

הייליגעם שווייגען.

פאסטילא האט געזוכט צו בעגעגנען זיך נאך אמאל מיט דער אידישער מיידעל, דעם סוחר'ס טאכטער, וועלכע ער האט געזעהן דורכ'ן פענסטערעל. ער האט אבער ניט געהאט קיין געלעגענהייט זיך מיט איהר צו טרעפען. יעדעס מאל, וואס ער איז געקומען אין דער גהעטא, האט ער געפונען דאס הויז אויף „פלאזא די יודעא" פערשלאסען. דאס געוועלב, וואו ער האט צום ערשטען מאל געטראפען דעם אידען, איז דארט מעהר ניט געווען. עס איז ניט געווען צו דערקענען, אז דא איז אמאל געווען א רוק־טיר. דאס הויז איז געשטאנען א טויט־שטומע. די קליינע פענסטערלעך, וועלכע האבען זיך ארויסגעזעהן פון דער הויך, זיינען געווען פערמאכט מיט די געוועבטע אייזערנע שטאכעטען און פערהאנגען פון אינעווענינג אזוי, אז ער האט ניט געקאנט וויסען, אויב אינעווענינג אין הויז איז יא דא לעבען אדער ניט.

פון דעם אייזערנעם פענדעלע, וואס דער ווינד האט בעוואויגען אויף אן אייזערנעם געהאמערטען שטאנג, האט ער בעמערקט דעם צייכען פון אלטען קאסטיליען, וועלכער איז געווען אבגעריבען; און פון די ארומיגע שכנים, וואס האבען זיך אמאל בעוויזען דורכלויפענדיג דורך דער פלאזא, האט ער נאר ניט געקאנט אויסגעפינען. די אידען האבען זיך געשראקען פאר איהם און איהם אויסגעמידען. ענדליך האט ער אויף אזוי פיעל אויסגעפונען, אז דעם איד, וואס וואהנט אין דער הויז, רופט מען „דער סוחר פון קאסטיליען". ער איז א רייכער מאן און ער איז א פערטרעטער פונ'ם גרויסען געשעפט פון דער רייכער מאראנין „דאנא גראציא מענדעסא". די מוטער פון די מאַ־

ראנען, וועלכע האָט זיך ענדליך בעזעצט אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל און האָט איהרע געשעפטען איבער אַלע לענדער פערשפּרייט.

איינמאָל האָט ער זיך געפונען אויף די פּלאַזאַ אין דער אידישער גהעטאָ. עס האָט געמוזט זיין אַ שבת, וואָרים פּאַסטילאַ האָט זיך פערוואונדערט פון דער שטילקייט, וואָס עס האָט געהערשט אַרום. אַלע הייזער זיינען געווען פערמאַכט. זעלטען האָט מען געזעהן אַי־מיצען זיך בעוועגען איבער דער פּלאַזאַ אָדער אַרויסקוקען פון פענסטער. פּלוצלינג האָט פּאַסטילאַ געהערט אַ געוואַלד. ער האָט זיך אומגעקוקט און ער האָט געזעהן, ווי פון פערשיעדענע הייזער שלעפּען פּאָפּסטליכע אויפזעהער און קירכען־סאָלדאַטען אַרויס יונגע מיידלער און יונגע בחורים און פיהרען זיי ערגעץ־וואו אַוועק, בעגלייט פון דעם געוויין און געשריי פון זייערע עלטערען, אַנזאָגענדיג זיי עפּעס אין אַן אונפערשטענדליכער שפּראַך. פּאַסטילאַ איז ערשטוינט געוואָרען. ער האָט זיינע אויגען ניט געגלויבט: פון דעם קאַסטילישען הויז, אין וועלכען דער אידישער סוחר האָט געוואוינט, און וועלכען ער האָט שטענדיג געטראָפען פערמאַכט און טויט, האָט זיך פּלוצלונג אויפגע־עפענט דאָס אַלטע בעקאַנטע טיר־געוועלב, און איבער איהם האָט זיך אַראָבגעלאָזט אַ טרעפּ אויף דער גאַס, און פּלוצלונג האָט זיך איבער דער טיר געהערט אַ שאַרך פון סאַמעט. און ער האָט דערזעהן דאָס מיידעל, וואָס ער האָט בעמערקט דורכ'ן פענסטערעל, געפיהרט פון צוויי קירכען־סאָלדאַטען. ער האָט איהר פּנים ניט געקאָנט זעהן, ווייל איבער איהר קאָפּ און פּנים האָט געהאָנגען אַ גרינער שלייער, דער צייכען פון אידישע קינדער. ער האָט אָבער געקאָנט זעהן, אַז זי בויגט אַראָב איהר קאָפּ אונטער דעם שלייער צו דער ערד, און איהר קליינער געטאָקטער קאָפּ הויבט זיך אַרויס פון שלייער, ווי אַ פּריי־שער, שעהנער עפּעל. הינטער איהר איז נאָכגעגאַנגען דער סוחר וועלכער, אויך בויגענדיג זיין קאָפּ צו דער ערד, ווי זיין טאָכטער, האָט ניט געשאָנקען קיין איין בליק דעם בעקאַנטען מאַהלער, כאָטש עס האָט אויסגעוויזען, אַז ער האָט איהם בעמערקט.

פּאַסטילאַ איז נאָכגעגאַנגען איהרע טריט.

ביים אַריינגאַנג צו דער גהעטאָ איז געשטאַנען די קירך סאַנט אַנגעליקאָ. די קירך, ווי דער טויער אויף דער אידישער גהעטאָ, האָט

געהאט אונטער'ן צלם דעם אויפשריפט פון ישעיה: „פרשתי את ידי כל היום אל עם קשי עורף". די קירך איז בכיון געבויט געוואָרען פאר אידען. און אַן אַלטע גזרה פון פערצייטיגע פּאַפּסטען האט בעפוילען די אידען אַנצופילען די קירך יעדען שבת נאָכמיטאג און אויסהערען די דרשות פון די קריסטליכע גלחים. אַבער די אידען האָבען קיינמאָל ניט אָבגעהיט די גזרה. זיי האָבען זיך אויסגעקויפט מיט געלד און זיי האָבען שוין געהאט אין דער גהעטאָ זייערע „עשרה בטלנים". וואָס האָבען יוצא געווען פאר אַלע אידען און פלעגען וואָד־איין, וואָד־אויס געהן אין דער קירך און יעדען שבת אויסהערען די דרשות פון די גלחים, כדי יוצא צו זיין די גזרה. דעם גלח'ס דרשה האָט זיי סיי ווי סיי ניט געקאָנט שאַדען, ווייל די מעהרסטע פון די עשרה בטלנים, וואָס די קהלות האָבען אויסגעקליבען, אַז זיי זאָלען זיי פערטרעטען אין דער קירך, זיינען געווען טויבע, און א חוץ דעם האָבען זיי זיך פערשטאָפּט די אויערען, אַז דעם גלח'ס רייד זאָל איבער זיי קיין שליטה ניט האָבען. אין די צייטען פון קלאַנימוס דעם פיערטען, ווען שלמה מלכו איז געווען אין רוים און האָט אויסגעאיבט זיין מיסטישע ווירקונג אויפ'ן פּאַפּסט לטובת די מאַראַנען, איז די גזרה איז גאַנצען בטל געוואָרען, און די קירך אין דער אידישער גהעטאָ איז געשטאַנען פערמאַכט. נור אין די צייטען פון „פּאַפּסט המן", ווי די אידען האָבען גערופען פאָול דעם פיערטען, איז די גזרה בענייט געוואָרען מיט מעהר ביטערקייט. דער פּאַפּסט האָט אַנגעשטעלט אַלס גלח אין דער קירכע דעם גע'שמד'טען אידען יוזעף מאַרא. און דער גע'שמד'טער גלח האָט אַכטונג גענעבען. אַז אַלע אידען פון דער גהעטאָ זאָלען רעגעלמעסיג בעזוכען די קירך יעדען שבת. די אידען האָבען מורא געהאט פאר די יונגע קינדער, וואָרים דער יוזעף מאַרא האָט געהאט א גרויסען כח אין זיין מויל און איז געווען פעררעכענט אין גאַנץ איטאַליען אַלס איינער פון די שטאַרקסטע פּרעדיגער — פלעגען די אידען בעהאַלטען די קינדער אין דער היים און געגאַנגען אַליין אין דער קירכע, זייענדיג זיכער אין זיך. אַבער יוזעף מאַרא האָט דוקא געוואָלט האָבען יונגע אונשולדיגע הערצער און רײנע, אונבעלעמ־טיגטע אויערען אַלס זיינע צוהערער—האָט ער יעדען שבת געשיקט זיינע קירכען־סאָלדאַטען אין די הייזער פון דער אידישער גהעטאָ און זיי האָבען אַרויסגעשלעפּט די יוגענד און געפיהרט אין קירך אַריין...

ווען פאסטילא איז אריינגעקומען אין קירך נאך דעם סוחר פון קאסטיליען מיט זיין טאכטער, איז די קירך שוין געווען פול מיט פרויען און מענער, מיט יונגע מיידלעך און בחורים און קליינע קינדער, אינגעלעך מיט ארבע כנפות'ען און קליינע מיידלעך. די קירך האט אויסגעזעהן ווי א שוהל. אלעס ארום איז געווען בעמאהלען מיט העברעאישע פסוקים פון די נביאים, וועלכע האבען געגעבען אנצוהערעניש אויף דער קריסטליכער אמונה. אין מזרח־וואנט איז געשטאנען א רייך־געשניצטער ארון, און איבער'ן ארון איז געהאנגען א גרויסער זילבערנער צלם... ליכט האבען געברענט, גרויסע וועקסענע ליכט, אין א אידישער זילבערנער מנורה, פאר'ן הייליגען בילד... און יוזעף מארא, איינגעוויקעלט אין א טלית, איז געשטאנען אויפ'ן בעלעמער פאר'ן ארון. אין איין האנד האט ער געהאלטען א ספר תורה, אין דער צווייטער האנד — א צלם, און גערעדט צו די אידען.

גערעדט האט ער צו די אידען אין זייער שפראך, אויף קאסטיליש, און ער האט געבראכט פסוקים פון דער תורה, פון די נביאים, און אנגעוויזען אויף שטעלען אין תלמוד און מדרש, געבראכט ראיות פון די קבלה'איסטישע ספרים. ער האט געשראקען מיט'ן גיהנום און צוגעזאגט דעם גן עדן, און דערביי האט ער געשילדערט מיט לעבעדיגע פארבען די יסורים און פיין אין גיהנום, און געמאהלען דעם גן עדן. דערמאנט די אידען זייער נידריגען מצב, ווי זיי ווערען פערשעהמט און זייער אמונה ווערט אויסגעלאכט.

— און וואו איז ער, אייער גאט? — האט ער געפרעגט — און וואו איז ער, אייער משיח? פאר וואס רופט ער זיך ניט אפ? פאר וואס גיט ער אייך קיין צייכען ניט? מיט וואס זיינט איהר ערגער פון די גוים? פאר וואס האט ער אייך געמאכט פאר'ן ציעל פון מענשליכען שפאט און פעראכטונג?

און ער האט אויסגעשטרעקט צו זיי די ספר תורה מיט'ן צלם און זיך געבעטען: — קומט ארונטער, קומט ארונטער אונטער זייער שוץ!

און זיין שטימע איז געווען א טיעפע, א מעטאל־שווערע און האט אנגעווארפען א שרעק און אן אימה אויף זיינע צוהערער.

און זיינע אויגען זיינען געווען ברענענדיגע און זיין פנים איז געווען א בלייכער און א טרויעריגער.

און לעבען איהם איז געזעסען דער נאטאריוס פון פאפסט, מיט א גרויסע פעדערנע פעדער און מיט לאנגע פארמעטס. און וועלכער זייד עס איז צוגעקומען צום בעלעמער און געבויגען זיין קאפ אונטער דעם רעגען פון דעם הייליגען וואסער, האט גלייך ארויסגעקראגען פון נאטאריוס א צייגניס, וואס גיט איהם בירגער־רעכט פון רוים און מאכט איהם פאר׳ן איינציגען יורש פון זיין פאטער׳ס אלע פערמע־גענס און גיט איהם צוריק דאס פערמעגען און די הייזער, וואס דער פאפסט האט צוגענומען פון אידען, וואס האבען זיך געפונען אויסער די מויערען פון דער גהעטא.

אויף דער ערשטער באנק געגען איבער דעם גלח׳ם בעלעמער זיינען געזעצען די עשרה־בטלנים, צוויי פון זיי חיים אדוני און מרדכי אלפי, וועלכע זיינען געווען די „נאראנים“ פון דער גהעטא, געשפיעלט אויף חתונות און שמחות „טויטען־טענץ“, און געווארען אויפגערופען צו דער תוכחה. זיי האבען געהאט אויך די אויפגאבע צו פערטרעטען די קהלה פון רוים אין דער קירכע. חיים אדוני, וועל־כער איז נאך געווען א יונגער יונג, האט זיך געמאכט, אז א באק איז איהם געשוואלען פון צאהן־וועהטאג, און האט זיך איבער׳ן פנים ארומגעבונדען א גאנץ שטיק וואלען געצייג, וואס וואלט גענוג געווען פאר א מלבוש אויפצונייהען; זעלבסטפערשטענדליך איז ווייניג ארט געבליבען, אז מען זאל זיינע אויערען ארויפזעהען — און נישט נור דעם גלח׳ם שטימע — ווי מעטאל קלינגענדיג זי איז נישט געווען, האט נישט אריינגעדרונגען דורך דעם וואלען־געצייג — נאר א שאס פון א הארמאט וואלט אויך נישט דערגאנגען. — דער צווייטער האט ארומגעבינדען דעם קאפ, פאר קאפ־וועהטאג מיט ציטראנען און ווייסע האנדטיכער, זיינע אויערען האבען אויך געהאט ווייניג געלע־גענהייט צו פערנעהמען עפעס פון גלח׳ס שטיק. דער גלח איז אזוי צוקאכט געווארען, אז ער איז אראב פון בעלעמער מיט׳ן צלם אין דער האנד, צו צו דער באנק, צוגעפיהרט דעם צלם צו די „נאראנימס“ פנימ׳ער, און געצייהט זיי מיט די פויסט, אז זיי זאלען קוקען אויפ׳ן צלם. אראבגעריסען די טיכער פון די באק, די האנדטיכער פון קאפ, און געצוואונגען זיי צו קושען דעם צלם. אבער די „נאראנים“ האבען

אזעלכע געוואלדען געמאכט אויף זייער ציין־וועהטאג און אויף זייער קאפ־וועהטאג, אז מען האט זיי געמוזט ענדליך ארויסווארפען פון דער קירך.

יוזעף מארא האט זיך געווענדט צו די יונגע קינדער, צו זיי האט ער גערופען מיט זיין מעטאלענע שטימע און אנגעווארפען א שרעק אויף זיי.

— האט רחמנות, האט רחמנות אויף אייערע יונגע קינדער, וועל־כע איהר ציהט אויף אין שאנדע און שפאט, פעראכטעט פון אלע, און געיאגט פון אלעמען! גיט זיי שוץ אונטער דעם קרייץ! — האט דער משומד געבעטען.

אבער די יונגע קינדער האבען זיך געשפארט צו זייערע עלטערן און עס איז געגאנגען א מורמעל פון אויער צו אויער, פון טאטע צו זוהן, פון מאמע צו טאכטער, איין ווארט, איין פליסטער: „שמע ישראל!"

און עס איז געווען ווי דאס ווארט וואלט א צויבער־קראפט בע־זעסען. עס האבען געציטערט הערצער. עס האט זיך געהערט א שטי־מע פון דור דורות, און פלאקערדיגע פייערען זיינען אויפגעשטאנען פאר די אויגען — ברענענדיגע מענשען־לייבער, גרויסע שרעקענדע אויגען, ציטערענדע לעצטע שטימען: „שמע ישראל!"

און זיי זיינען געשטאנען, יונג און אלט, קינד און מאן, און גע־בויגען די קעפ צו דער ערד, און געברומט מיט אונמענשליכע שטימען: „שמע ישראל!"

פערשטומט און דערשראקען איז געווארען פאר דער שטימע יא־זעף מארא, און זיין האר האט אויפגעציטערט און זיין בלום האט דערהערט איהר אייגענע שטימע, און ער האט מיטגעמורמעלט: „שמע ישראל!"

אין א ווינקעל פון דער קירך איז געשטאנען פאסטילא.

ער איז דערשראקען געווארען פאר דעם פרעמדען און גרויסען. וואס ער זעהט. ער האט בעוואונדערט די קינדער, וואס שטעהען הארטנעקיג די קעפ געבויגען צו דער ערד, און קיין האנד בעוועגט זיך ניט; קיין ריהר, קיין בליק צו דעם אויסגעשטרעקטען צלם, וואס דער־

גלת האלט אין זיין האנד, אויסגעשטרעקט צו זיי — און וואס טראגט אין זיך רעטונג פאר זיי — פאר דער וועלט און יענער וועלט...

ער האט ניט פערשטאנען פאר וואס זיי ווילען ניט אננעהמען דעם גלויבען, וואס מאכט א סוף צו אלע זייערע צרות און וואס איז דער איינציגער און דער ריכטיגער. פאר וואס? פאר וואס?

ער האט געקוקט אויף דעם סוחר פון קאסטיליען און אויף זיין מיידעל. זיין הארץ האט געציטערט. עס האט זיך איהם געדאכט, אז זי וועט אויסשטרעקען איהר האנד צום צלם. אבער ניין, זי בויגט אויך איהר קאפ צו דער ערד, ווי די אנדערע, און שטעהט הארטנעקיג און ברומט עפעס דורך איהרע ליפען.

און זי איז דאך אזוי קריסטליך, אזוי געטליך עדעל און פרום. און זעהט זי דען ניט אויס ווי די הייליגע מאדאנא? זעהט זי דען ניט אויס, ווי יענע פערשלאסענע הייליגע מיידעל, צו וועלכער גאט קומט און בעהעפט זיך מיט איהר?...

ערשט יעצט האט ער דערזעהן איהר קאפ, ווי זי האט איהם גע־בויגען צו דער ערד, און דעם צער, דעם אונענדליכען, ניט־מענשליכען צער, וואס ליגט ארום איהר קינדישען מויל. דער צער פון דער וועלט לייכט אראפ פון איהר פנים. אין איהרע אויגען ליגט דער טרויער; איבער איהר הויכען בולט'ען שטערען ליגט דאך אויסגעגאסען די פרומקייט אליין, און ער האט געהאט דאס געפיהל זיך אראפצולאזען אויף די קניע פאר איהר, אויפצוהויבען די הענד צו איהר, און צו בע־טען צו איהר:

— הייליגע מאריע, אונשולדיגע ריינקייט, דו, לויטערקייט פון נשמות, דו, וואס דו טראגסט דעם צער פון דער וועלט, האב רחמנות, האב רחמנות!

פון דעם ערשטען אויגענבליק וואס ער האט זי געזעהן, האט ער געטראכט צו מאהלען פון איהר א הייליגע מאריע, גאט'ס מוטער. אזוי האט זי אויסגעזעהן ווי גאט'ס מוטער — די, צו וועלכע גאט האט זיך בעוויזען, האט געמוזט האבען די טרויעריגע אויגען און דעם אונמענש־ליכען צער ארום איהר מויל. אויף איהר פנים האט געמוזט זיין אויסגעגאסען דער געשריי, דער שטילער געשריי פון אונזערע ליידען, און דער אונענדליכער רחמנות.

פאר דיזען פנים וועלען מענשען פאלען אויף די קניע; צו דיזען

פנים וועלען מענשען אויפהויבען זייערע הענד און בעטען, און די אויגען וועלען אריינגיסען אין מענשליכע הערצער אויסגעוועהטאגטע איידעלקייט און הערצליכען צער, און שטילע, ריינע ליעבע צו אלעמען, צו אלעמען, אז אונענדליכען מוחל זיין און א טיעפע דערבארמונג, אזוי ווי זי האט אריינגעגאסען אין זיין הארץ אריין...

— —

ער איז געווען א ווענעציאנער דורך און דורך. ער האט געהאסט רוים, רוים מיט איהר טריאומפירענדען, זאטען, הערשענדען פנים. ער האט געהאסט איהר קונסט, און מעהר פון אלעם דעם יונגען גאט ראפאעל, וואס האט בעהערשט די קריסטליכע וועלט מיט די שעהנקייט פון זיינע פרויען-קערפערס, מיט די זאטקייט פון בלויזע ארימע מוטערליעבע.

א, ווענעדיג, די שטאדט, וואס איז בעפליגעלט מיט די זעגעלשיפען פון אלע טייכען און ימים! א, ווענעדיג, וואס זעהט אויס ווי א וויזיע פון גאט, וואס איז פערקערפערט געווארען אין ווייסען מארמאר; א, ווענעדיג, וואס דיינע קירכען און דיינע פאלאצען, דאכט זיך, האבען פליגלען און שוועבען אין דער לופטען.

נור מעהר פון אלעם האט ער פערגעטערט די ווענעציאנער מאהלער. זיינע לעהרער זיינען געווען טינטארעטא, זשארשאנא, בעליני און מעהר פון אלע דער אלטער סט. אנזשעליקא, וועמענס הייליגע מוטערס ער האט געזעהען אין פלארענץ. דער וואס ברענגט אראב די הימלישע געשטאלטען און קליידט זיי אן אין קינדישע אונבעהאלפענקייט.

אבער רוים איז געווארען בעהערשט פון דעם יונגען גאט ראפאעל, וואס איז דורכגעגאנגען דורך די ערד, ווי א בליץ. גאנץ רוים, די גאנצע קריסטליכע וועלט האט געקניעט און געבעטען צו זיינע מאדאנאס, וואס ער האט געמאהלען פון זיין געליעבטע, דעם בעקער'ס טאכטער. ער האט פערשקלאפט און צוגעשמידט צו זיין פענזעל און פאלעטא אלע קינסטלער, וואס זיינען געקומען נאך איהם. יעדע מאדאנא האט געמוזט זיין עהנליך צו ראפאעל'ס געליעבטע, דעם בעקער'ס טאכטער פון רוים; אז ניט, האט זי ניט געהאט קיין אויסזיכטען אויפגענומען צו ווערען אין א קירך, און איהר מייסטער איז געשטארבען פון הונגער.

אבער פאסטילא, ווי אלע אנדערע יונגע קינסטלער, האט שוין

דאמאלס געטראגען דעם פראטעסט געגען די הערשאפט פון ראפאעל. ניין — האט ער געטראכט — די פרוי, וועלכע גאט האט אויסער־וועהלט, אז זי זאל געבוירען דעם צער פון דער וועלט, האט ניט בלויז בעזעסען א פאלקאמע מענשליכע שעהנקייט און אן אונענדליכע מו־טער־ליעבע. ניין, זי האט געמוזט טיעפער זיין, זי האט געמוזט אפ־פערען איהר מוטער־ליעבע פאר א העכערען פרייז, פאר אן אונענדליכע ליעבע פון דער גאנצער וועלט. איהר פנים האט געמוזט בעזיצען יענע מיסטישע שעהנקייט, וואס ווען מיר קוקען זי אן, ווערען מיר אויסגע־טאן פון דער שעהנקייט און פון דער ליעבע פון דער וועלט, און מיר ווערען אריינגענומען אין א העכערער, אין א ניט־מענשליכער, אין א ניט־פערשטענדליכער אונבעגרענעצטער ליעבע...

און דאס האט אויסגעדריקט דאס געזיכט פון דער אידישער מיי־דעל, די טאכטער פון דעם סוחר פון קאסטיליען. אין איהר געזיכט האט ער געזעהן יענע אונפערשטענדליכע שעהנקייט, וועלכע דעקט אויף פאר אונז די געהיימניסען פון אן אנדער וועלט, וואס ער האט אזוי לאנג געזוכט. צו דעם געזיכט וועלען מענשען בעטען, בעטען מיט גאנץ אנדערע כונות, מיט ריינע הערצער, ניט מיט קליינליכע פער־לאנגען, ניט נאך א ביסעל ארימען מענשליכען גליק, ווי מען בעט צו ראפאעל'ס מאדאנאס, נור אנדערש, גאנץ אנדערש, אויסגעטאן פון יעדען פערזענליכען וואונש, פון יעדען קליינעם גליק, וועלען מענשען בעטען נאך א העכערען גליק, נאך א העכערע אויסלייזונג.

אבער ווי אזוי? ווי אזוי וועט ער, א גוטער קריסט, נעהמען א טאכטער פון אן אונגלויביגען און מאכען פון איהר די עהנליכקייט צו די מוטער פון גאט? ווי אזוי וועלען גוטע קריסטען קניען פאר א גע־זיכט, וואס איז געמאהלען פון אן אונגלויביגער טאכטער?

נור באלד איז אין איהם אויפגעשטאנען די לעגענדע פון קריסטוס. און ער האט זיך געפרעגט: האט דען גאט אליין ניט אויסגעקליבען פאר זיין אויסערוועהלטע א טאכטער פון דעם פאלק? האט זי אליין, די אייביגע ריינקייט, די מוטער פון גאט, ניט בעלאנגט צו דעם פאלק? דאס איז דאס אונפערשטענדליכע, דאס הויכע און דאס מיסטישע, וואס ליגט אין דעם פאלק, וואס גאט האט דוקא איהם אויסגעקליבען, אז פון איהם זאל ארויסקומען די ערלייזונג פון דער וועלט, און דוקא צווישען

זיינע טעכטער האט ער געפונען די, וואס טראגט די שעהנקייט, וואס ער האט אזוי לאנג געזוכט.

ער האט פאטער און טאכטער אבגעווארט פאר דער טיר פון דער קירך. און ווען דער סוחר פון קאסטיליען איז ארויסגעקומען מיט זיין טאכטער, האט דער מאהלער געקניעט פאר איהר:

— א. מאדאנא, דו, וואס דו טראגסט א געזיכט, וואס פלאנצט איין פרומקייט און איידעלקייט אין מענשליכע הערצער, דו האסט נים קיין רעכט צו בעהאלטען דיין געזיכט פאר דיר אליין. גאט האט עס דיר געגעבען, כדי דו זאלסט מענשען שעהנער מאכען און איידעלער. איך וויל מאהלען פון דיר א בילד פון דער הייליגער מאדאנא פאר דעם קלויסטער דאס „הייליגע הארץ". מענשען וועלען זעהן דיין געזיכט, זיי וועלען קניען דערפאר און בעטען דערצו מיט א ריין הארץ. א. מאדאנא, לאז מיך בעשאפען גאט'ס ווערק פאר דער גלא־ריע און הערליכקייט פון זיין נאמען.

דאס מיידעל האט געשוויגען און געבויגען דעם קאפ צו דער ערד, פונקט ווי זי האט עס געטאן אין דער קירך ביי דער פרעדיגט פון גלח. זי האט איהם אויסגעהערט אויס מורא און רעספעקט. און דערנאך איז זי מיט קליינע טריט אוועק נאך איהר פאטער — געגאנגען מיט א גע־בויגענעם קאפ איהר וועג.

דער מאהלער איז איבערגעבליעבען קניענדיג אויף איין פוס אויף זיין ארט.

קאפיטעל 3.

דער חרם.

אין מאי פון יאהר 1556 האט די אינקוויזיציע פערברענט אין אויפ'ן בעפעהל פון יעזוס קריסטוס פערטרעטער, אויפ'ן בעפעהל פון פאפסט, זעקס און צוואנציג מאראנען; און די איבעריגע, וואס האבען איינגעווילינט אבצוהיטען דעם קריסטענטום, האט מען געשמידט אין קייטען און פערשיקט אויף דעם איינזאמען אינזעל מאלטא. דאס פייער פון דער אינקוויזיציע אין אנקאנא האט אויפגערודערט די אידען פון דער גאנצער וועלט, און אם מעהרסטען די אידען פון איטאליען.

זייט יאהרען און יאהרען זיינען די מאראנען פון פארטוגאל און שפאניען אנטרונען געווארען פון זייערע בלוטיגע און פייערדיגע היי־מען נאך די פרייהייט־ליעבענדע מדינות פון איטאליען, וואו עס האט צו יענער צייט געהערשט דער גייסט פון אויפקלעהרונג, בילדונג און מענשליכקייט. די פאבסטען קלעמענס דער פיערטער, פאול דער דריטער און יוליוס דער דריטער האבען ערלויבט די מאראנען, וואס זיי־נען אנטלאפען פון דער בלוטיגער אינקוויזיציע, עפענטליך צוריקצו־קעהרען צום יודענטום, אנצונעהמען צוריק זייערע אידישע נעמען און צו פיהרען זייער אידיש לעבען. אין דער פרייער רעפובליק פון ווע־נעדיג האט מען זיי אויפגענומען מיט אפענע ארעמס. זיי האבען דארטען פערבונדען האנדעלס־בעציהונגען מיט זייערע ברידער, וועל־כע האבען זיך געפונען אין דעם סולטאנ'ס לענדער און געהאלפען אנטוויקלען און רייך מאכען די רעפובליק. עס האבען מקנא געווען דער רעפובליק די פירשטענטימער פון פערארא און אראבאנע, און וועלענדיג אבציהען די מאראנען פון ווענעדיג נאך זייערע מדינות, צו אנטוויקלען זייערע האפען־שטעדט מיט דעם האנדעל פון אריענט

דורך די מאראנען, האבען זיי די מאראנען פערזיכערט נאך מעהר רעכט, און געלאזט זיי בויען שוהלען, עפענען אידישע דרוקערייען — וואס איז געווען צו יענער צייט דער העכסטער בעוויז פון רעליגיע־זער טאלעראנץ — און ערציהען זייערע קינדער אין אידישקייט.

אין פעראַרא, אין דעם קליינעם גן־עדן אויף דער ערד, וואס איהרע פירשטען האבען געזאמעלט ארום זיך די פאעטען און די מאהלער, און אין הויף האט מען מעהר דיסקוטירט איבער ווירגיל און דאנטע, איידער איבער מלוכה־ענינים, האבען די מאראנען געשפיעלט די וויכטיגסטע ראלע. זיי זיינען געווען מיניסטארען פון האנדעל און פינאנס און האבען פערנומען די וויכטיגסטע שטעלען אין געזעל־שאפטליכען און אין מלוכה־לעבען. אין יאהר 1553, ווען פאול דער דריטער האט אויף דער מסירה פון דעם גע'שמד'טען גלח יוזעף מארא פערברענט עפענטליך אין רוים אויף דער גאס אלע אידישע ספרים, א חוץ דעם זוהר, האבען אידען פון רוים און פון אנדערע איטאליע־נישע שטעדט אריבערגעשיקט אין געהיים זייערע ספרים נאך פעראַרא און אראבאנא צו בעהאלטען זיי ביי די מאראנען, כדי דאס אידישע ספר זאל ניט אונטערגעהן פון איטאליענס ערד...

אבער מיט דער הערשאפט פון פאול דעם פיערטען האט זיך דאס אלעס געענדערט. אויף א געהיימען בעפעהל זיינען די מאראנען פון זיין האפען־שטאדט אנקאנא געכאפט געווארען און זיינען אריינגע־ווארפען געווארען אין די פייניגונגס־קעלערען פון דער אינקוויזיציע. פיעלע פון זיי זיינען געווען טערקישע אונטערטאנען, וועלכע זיינען געקומען נור אויף א קורצער צייט צו האנדלען מיט אנקאנא. א טייל האט זיך אין דער לעצטער מינוט געראטעוועט אין די אנדערע קליינע פירשטענטימער פון איטאליען, איבער וועלכע דער פאבסט האט שוין קיין שליטה ניט געהאט. אבער די מעהרסטע האט מען פערמאטערט צום טויט אין די קעלערס פון דער אינקוויזיציע; א סך האט מען פערשיקט אויף אינזלען און זעקס און צוואנציג האט מען עפענטליך פערברענט.

דאס איז געווען כמעט דער ערשטער פייער, וואס די אינקוויזי־ציע האט אנגעצונדען אויף איטאליענ'ס באדען און ער האט געוואר־פען א טויט־שרעק סיי אויף די אידען, סיי אויף די מאראנען.

אין דעם הויז פון ר' יוסף פינסי, אדער „דער סוחר פון קאס־

טיליען", ווי מען האט איהם גערופען אין דער אידישער געטא, זיינען זיך צונויפגעקומען די מאראנען דאוונען אין געהיים און צו זוכען עצות. די אידען אויך, ווארים הגם זיי איז נאך ניט פערבאטען גע־ ווען דאס אידישקייט, דאך האט מען פערמאכט אלע שולען און אי־ בערגעלאזט נור איינע, האבען זיך אידען און מאראנען גענומען צום אלטען מיטעל, ווי זיי פלעגען טאן אין שפאניען און פארטוגאל, און האבען זיך פערזאמעלט אין געהיימע קעלערן אבצוזוכען זייער גע־ בעט און אבצוהאלטען אסיפות.

יוסף פינסי איז געוועזען דער שטעלפערטרעטער אין רוים פון „דאנא גראציא מענדעסא". וועלכע איז שוין דאמאלס מיט איהר איי־ דעם, יוסף נאסי, און מיט נאך פינף הונדערט מאראנען און אידען אנטלאפען פון פערארא נאך קאנסטאנטינאפאל צום סולטאן, וואו זי האט זיך געראטעוועט מיט איהר פערמעגען פון די נעגעל פון דער אינק־ ווייזיציע. א גרויסער טייל פון איהר פערמעגען איז צוגענומען געווא־ רען פון דעם קעניג פון פראנקרייך, פון פאבסט און פון אנדערע קליינע מלוכות, צו וועמען זי האט אויסגעבארגט געלד. אבער זי האט נאך אנגעהאלטען איהרע געשעפטען אין געהיים מיט די האפען־שטעדט פון איטאליען, וואו זי האט געשיקט איהרע שיפען מיט סחורות פון קאנסטאנטינאפאל צו איהרע אגענטען, וואס זי האט געהאט איבע־ ראל. איהרע אגענטען זיינען אין דער זעלבער צייט געווען די אמ־ באסאדארען פון די מאראנען. זי פלעגט דורך זיי בעקומען ידיעות פון איבעראל וועגען די מאראנען, און איהרע אגענטען האבען געהאל־ פען די מאראנען אנטלויפען פון די ערטער, וואו מען האט זיי פער־ פאלגט, נאך די לענדער פון סולטאן.

אין טיפען אויסגעבאלקטען קעלער, וואו מיר האבען צום ערש־ טען מאל געטראפען דעם מאהלער, זיינען איצט געווען פערזאמעלט די אידען פון רוים. עס איז געווען אן אבענד נאך א הייסען זו־ מער־טאג. רוים איז געשלאפען ביי די ברעגען פון טיבער, נאך דעם שווערען, טרוקענעם טאג. פינסטער זיינען געווען די שווארצע, קרומע געסלעך פון דער געטא און איהרע הויבע, שטומע הייזער זיינען גע־

שטאנען ווי גיגאנטישע שאטענס. עס האט זיך געדאכט, אז זיי בעוועגען זיך, און איבער די געסלעך פון דער געטא האבען זיך גע-גליטשט אויף די ווענד פון די הייזלעך איינזאמע שאטענס, און אלע זיינען זיי פערזונקען געווארען דורך א געהיימען ארייינגאנג צו יוסף פינסי אין קעלער.

דער קעלער איז איצט בעלויכטען געווען — דער איינציגער בע-לויכטענער קאמער אין גאנץ רוים. אין גרויסע זילבערנע מנורות הא-בען געברענט אויל-קנייטען. ביי די טונקעלע ווענט האבען זיך גערו-פירט קופקעס שאטענס פון יונגע און אלטע מענשען און זיך גע-סוד'עט. זייערע שווארצע רעק און קאפ-בעדעקענס האבען געווא-פען מורא'דיגע שאטענס איבער די ווענד פון קעלער. נור באלד איז אלץ שטיל געווארען. די אידען האבען זיך צונויפגרופירט אין איין גרופע און זיינען שטיל געווארען.

א טיר האט זיך געעפענט און עס איז אריינגעקומען דער אלטער בלינדער איד. און כאטש זיינע אויגען זיינען געווען טויט, האבען זיי דאך ארויסגעשיינט פון זייערע ברייטע אויגען-לעכער מיט אזא לע-בעדיגקייט, ווי זיי וואלטען געווען געזעהן ניט די נארישקייטען פון דער וועלט, נור אן אמת'ע ליכט און א יושר'דיגע וועלט... ער איז גע-ווען געפיהרט פון דער מיידעל, די טאכטער פון דעם סוחר פון קאס-טיליען. איהר נאמען איז געווען יפת'ה. זי איז אבער ניט געווען דעם סוחר'ס טאכטער. זי איז געווען דעם בלינדען אלטענס אן איי-ניקעל. זיין נאמען איז געווען ר' יעקב מעדיגא, נאך דעם פאמיליען-נאמען פון די אבארבאנעלס. ער האט זיך געהאלטען אלס איינער פון דער משפחה אבארבאנעל, און אזוי האבען איהם אויך געהאלטען די מאראנען און די אידען אין רוים, און ער איז געווען אנגענומען ביי די שפאנישע אידען אין רוים פאר זייער פיהרער. זיין משפחה איז פערלארען געווארען פון פיעל ארומוואלגערען זיך איבער דער וועלט. פיעלע פון זיי זיינען נעכאפט געווארען אויפ'ן ים פון די ים-רויבער און זיינען פערקויפט געווארען אלס שקלאפען. פיעלע קליינע קינדער זיינען מיט געוואלד אויסגע'שמד'ט געווארען, און פון דער גאנצער משפחה איז נור איבערגעבליעבען דער אלטער מיט זיין אייניקעל, וועלכע האבען זיך אויפגעהאלטען ביי יוסף פינסי, דעם אגענט פון דער רייכער מענדעסא. מיט דעם אלטען זיינען אריינגעקומען צוויי

שלוחים, וואס זיינען געקומען צו די אידען אין רוים: איינער, וואס איז געווען אנטרונען פון די אידען פון אנקאנא, און דער צווייטער שליח איז געווען פון קאנסטאנטינאפאל. ער איז אייגענטליך געווען א שליח פון סולטאן סולימאן צום פאבסט וועגען די טערקישע אונ־טערטאנען; נור ער איז אויך געשיקט געווען מיט א געהיימע שליחות פון דער נגידות'טע דאנא מאנדעסא צו די אידען אין רוים.

אין קעלער איז שטיל געווארען. מען האט געהערט דאס קנאקען פון די קנייטלעך אין די אויל־רעהרען. פערגליווערט זיינען אויך גע־ווארען די שאטענס איבער די ווענט, אונבעוועגליך ווי די אידען אין קעלער. דער אלטער ר' יעקב האט זיך אריינגעזעצט אין דעם טיע־פען שטוהל, און אזוי ווי עס איז געווען דער מנהג ביי די שפאנישע אידען און די מאראנען, זיינען זיי איינציגווייז צוגעגאנגען צו זייער נשיא און האבען געקושט זיין האנד. און דער אלטער האט ארויפ־געלעגט זיין האנד אויף זייערע קעפ און זיי געבענשט, מורמלענדיג עפעס מיט די ליפען. דערנאך האט יוסף פינסי, דער בעל־הבית פון קעלער, עפעס אויף א געהיימען ארט אנגעקלאפט אן דער וואנד, וואס געהט אין דער גאס ארויס. אין דרויסען, פאר'ן הויז, ביי די ווינק־לען פון די גאסען, זיינען געווען אויסגעשטעלט שומרים, יונגע מאראַ־נען, וועלכע האבען געהיט, אויב עס ווייזען זיך ניט די אויפזעהער פון דער אינקוויזיציע. זיי האבען איהם גענטפערט מיט אבגעמאכטע צייכענס, אז אלעס איז רוהיג. ער האט ארויסגערוקט א פערשטעלטען פארהאנג און עס האט זיך בעוויזען אן ארון קודש, און דער עולם האט זיך געשטעלט דאווענען מעריב.

אלע זיינען געווען שטיל, נור עס האט געדאווענט פאר זיי א חזן, וועמען זיי האבען נאכגעזאגט ווארט ביי ווארט. נאך שמונה עשרה האט דער אלטער אויסגעשטרעקט די האנד, אלס א צייכען, אז דער עולם זאל שטיל זיין. אין קעלער איז שטיל געווארען, און דער שליח פון אנקאנא האט זיך אויפגעהויבען, איז צוגעגאנגען פאר'ן ארון קודש און אנגעהויבען דערצעהלען, אין קאסטיליש, וואס עס האט זיך געטאן אין אנקאנא.

ער האט זיי דערצעהלט, ווי מען איז פלוצלונג אין א שבת אבענד בעפאלען אלע שוהלען אין דער שטאדט און געשלעפט אלע מאראנען, פרויען און קינדער, אין די קעלערס פון דער אינקוויזיציע, וואו מען

האט זיי געפייניגט מיט אלע מינים יסורים: צוגעבונדען זיי צו רעדער און צו ברעד־מאשינען. פיעלע זיינען צום טויט פערפייניגט געווארען. פיעלע האבען ניט געקענט אויסהאלטען די יסורים און האבען אנגענומען דעם קריסטליכען גלויבען. זיי זיינען געשמידט געווארען אין קייטען און פערשיקט געווארען נאך דעם אינזעל מאלטא; נור זעקס און צוואנציג מיט דער אלטער פרוי דאנא מאיארא האבען הארט־נעקיג זיך געהאלטען אן דעם גלויבען פון זייערע עלטערן. זיי זיינען געפיהרט געווארען אונטער קירכען־געזאנג און אונטער קירכען־פאה־נען צו די שטויסען פייערען, וואס זיינען אנגעלעגט געווארען פאר זיי אויף דעם מארק פון דער שטאדט. די אלטע פרוי דאנא מאיארא האט ערמוטיגט און געקרעפטיגט די מאראנען אין זייער גלויבען מיט איהר „שמע ישראל“, און זיי זיינען אלע פערברענט געווארען.

א הייליגע שטילקייט האט געהערשט אין קעלער. יעדער איינער האט אראבגעלאזט דעם קאפ אויף דער ברוסט, און געקלעהרט צו זיין גרייט, ווען די צייט וועט קומען פאר איהם....

פלוצלונג האט זיך דער אלטער ר' יעקב אויפגעהויבען פון זיין שטוהל און אויסגעשטרעקט זיינע דארע הענט, ווי ער וואלט וועמען געזעהן און אויסגערופען מיט א ציטערענדען קול:

— קדושים לה'! קדושים לה'! — קדושים!

און דער עולם האט איהם אבגעענטפערט: — קדושים!

און פון צעהנדליגער מיילער האט זיך פלוצלונג ארויסגעריסען:

— יתגדל ויתקדש!

און דער גאנצער עולם האט זיי אבגעענטפערט:

— יתגדל ויתקדש!

אז דער עולם האט זיך געהאט איינגעשטילט, האט זיך אויפגע־שטעלט דער שליח פון קאנסטאנטינאפאל און זיך אבגערופען:

— וועגען די געפאנגענע מאראנען, וואס מען האט פערשיקט קיין מאלטא, קען איך אייך מיטטיילען, אז זיי געפינען זיך אלע אונטער דעם שוץ פון דעם גרויסען חסד'יגען סולטאן סולימאן ירום הודו, און זיי דיענען עפענטליך דעם איינציגען לעבעדיגען גאט, און קיינער שטערט זיי ניט.

— ווי אזוי? ווי אזוי? — האבען געפרעגט שטימען.

— די ערעלע פרוי, דאנא גראציא מענדאסע, וואס איז א ציערונג

פאר אונזער פאלק מיט איהר איידעם דער איידעלער פירשט דן יוסף נסי זיינען געקומען פאר'ן סולטאן און געווארפען זיך צו זיינע פיס און געבעטען חסד פאר זייערע ברידער. און דער סולטאן האט זיך צוגעהערט צו זייער געבעט און פערנומען זייערע טרעהרען. זיי האט ארויסגעשיקט איהרע שיפען נאך דעם אינזעל מאלטא, און זיי האבען אבגעווארט די מאראנען, פערנומען זיי און געבראכט זיי אין דער הויפט־שטאדט פון זיין גרויסען קעניגרייך.

— גאט'ס נאמען זאל זיין אויף אימער און אויף אייביג גע־לויבט! — האט דער אלטער אויפגעהויבען זיינע הענד צום הימעל.

דער עולם האט איהם אבגעענטפערט אמן!

— און איך בין געשיקט צו אייך פון די איידעלע פירשטין דאנא גראציא און פירשט דן יוסף נסי, אייך אנצוזאגען, אז קיינער זאל ניט אנקערען קיין שיף אין אנקאנא. קיינער זאל דארטען קיין סחורות ניט פערקויפען. צווישען דעם פירשט פון ארבאנא — וועלכער איז א פיינד פון פאבסט און א פריינד פון די מאראנען — און די אי־דען פון סולטאן'ס לענדער איז אן אייביגער בונד געשלאסען געווארען, אז פון היינט אן זאלען אלע שיפען, וואס גהען פון אריענט, אויסמיידען די פארטען פון אנקאנא און לאנדען אין ארבאנא. פער־קארא, דער האפען פון ארבאנא, זאל ווערען דער הויפט־פונקט פון אידישען האנדעל. דארטען זאלען זיך שטעלען די זעגלען פון די שיפען פון אריענט, און אין זייער שאטען זאלען רוהען אין פרידען די מאראנען.

און נאך איהם האט זיך אויפגעשטעלט דער אלטער ר' יעקב און אויסגעשטרעקט די הענד צום עולם.

— בני ישראל, געפייניגטע און אויסגעלייטערטע! הערט גאט. אייער גאט! אין נאמען פון די קדושים, אין נאמען פון פערגאסענע אידישע בלוט און פון פערברענטע אידישע ביינער לייג איך ארויף א פייערדיגען חרם אויף אנקאנא, דאס בלוטיגע לאנד פון אונזערע פיינד. פערשאלטען זאל זיין דער, וואס וועט אנקערען זיין שיף אין פאפסט האפען. פערשאלטען זאל זיין דער, וואס וועט אויסציהען זיין ברויט צו אונזער פיינד, וואס וועט העלפען זיין האנדעל, וואס וועט רייכער מאכען זיין לאנד. וויסט און אפגעמעקט פון דער ערד זאל ווערען אנקאנא —- א חרם! א חרם!

און א געמורמעל איז דורכגעגאנגען צווישען עולם:

— א חרם! א חרם!

— עס שלאפט ניט און דרעמעלט ניט דער היטער פון ישראל — האט דער אלטער איפגעהויבען זיינע הענד — גאט איז זיך מרחם אויף זיין שארית ישראל, און האט אונז צוגעשיקט א רעטער און א בעשיצער אין דעם סולטאן סולימאן. גאט זאל איהם שטארקען איבער זיינע פיינד. א, מעהר וועט זיך שוין ניט גיסען אומזיסט אידישע בלוט אין איטאליען. מעהר וועלען שוין ניט פלאקערען אויף די שייטער־הויפענס אידישע ביינער. גאט טוט ניט אפ זיין חסד פון אונז בייטאג און ביינאכט. אין יעדען דור און דור שיקט ער אונז זיין רעטער. לאמיר אבגעבען א לויב צו גאט פאר דעם חסד, וואס ער טוט מיט אונז.

קיינער האט ניט געוואוסט, וואס דער אלטער ר' יעקב מיינט. נור זיי האבען פערשטאנען, אז עס איז עפעס וויכטיגעס געשעהן, און זיי האבען געהויבען די הענד נאך איהם צום הימעל און געדאנקט גאט.

אויף מארגען אין דער פריה זיינען די אידען אין רוים ערשטוינט און פערוואונדערט געווארען, מיט אלע רוימער צוגלייך, איבער די נייעס, וואס האט זיך אין דער שטאדט פערשפרייט:

דער סולטאן האט א שליח צום פאפסט צוגעשיקט, וועלכער האט ערקלעהרט אין נאמען פון זיין מאיעסטעט דעם סולטאן, די מאראנען פון איטאליען פאר טערקישע אונטערטהאנען. פאר יעדען מאראן, וואס מען וועט פייניגען אין די קעלערס פון דער אינקוויזיציע, וועט דער סולטאן לאזען מאטערען א קריסט, און פאר יעדען מאראן, וואס וועט פערברענט ווערען אויף די שייטער־הויפענס אין איטאליען, וועט דער סולטאן לאזען פערברענען א קריסט אין זיין קעניגרייך.

און די קעלערס פון דער אינקוויזיציע האבען זיך אויפגעעפענט, און אלע מאראנען טערקישע אונטערטאנען זיינען בעפרייט געווארען אויף דעם פערדרוס פון פאפסט.

קאפיטעל 4.

אין פייער און וואסער.

אויף קריסטוס'עס טראָן איז געזעסען אין רוים דער אַלטער, אכציג־יעהריגער טיראַן ניאַן פּיעטראָ קאראפא. אונטער דעם נאָמען פּאול דער פערטער. אַלס קארדינאל נאָך האָט ער אונטער די הער־שאַפט פון פּאול דעם דריטען געלאָזט פערברענען אידישע ספרים אין רוים. נור פּאול דער פערטער איז ארויפגעזעצט געוואָרען אויף קריס־טוסעס טראָן, כדי ער זאָל מיט דער גיפט פון זיין פאַנאַטיזם און מיט דעם כח פון טאָרטור־רעדער פון דער אינקוויזיציע אָנהאַלטען די הער־שאַפט פון פּאַפּסט, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען שאָקלען אונטער דעם אזוי שטארק וואַקסענדען איינפלוס פון די קעצער, לוטער אין דייטש־לאַנד, אין קאלווין און גענף. פּאול דער פערטער, זייענדיג צו שוואַך און זיין האַנד שוין צו קורץ צו ערגרייכען די פּראָטעסטאַנטישע בע־וועגונג, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען צו פערשפּרייטען אין דייטשלאַנד, האָט ער אויסגעלאָזט די פיילען פון זיין כעס אויף די אונגלויביגע אין זיין אייגענער מלוכה — אויף די אידען, מורען און מאַראַנען.

אין זיין קלויסטער קאַמער, וואָס איז געווען איינגעאָרדענט ווי א קאַמער פון א יעזואיטישען פּרוש, אויבען איבער די אויבערשטע קאַמערן פון וואַטיקאַן איז געזעסען אויף זיין הארטע באַנק דער הויי־כער, שווער פער'מרה־שחורה'טער פּאַפּסט. זיין פּנים איז געווען ווי א שטורמדיגער ים, פערכאַפּט אין גאַנצען פון ברויזענדע שטורמדיגע קנייטשען. די לאַנגע שטייפע האָר פון די געדיכטע ווייסע באָרד האָבען זיך בעוואויגען שטייף ווי זיי וואָלטען געווען דראָטען — נור צווישען די בוואַליעס קנייטשען האָבען ארויסגעקוקט פון הינטער גע־דיכטע ברעמען צוויי בלויע קינדישע אויגען, אויסגעלאָשענע, אונבע־וועגליכע ווי צוויי אויסגעלאָשענע פייער־שטיינער.

— פון ווען אן ווערט פעטער'ס שטול רעגירט פון דעם סולטאן פון די אונגלויביגע? — האט דער פאפסט געפרעגט דעם קליינעם. רוהיגען קארדינאל, אלעקסאנדער פארנעסע, וועלכער האט אנגעפיהרט די אויסערליכע פאליטיק פון וואטיקאן.

— דער איד יוסף נאסי האט געוואונען גרויס איינפלוס אין הויף פון סולטאן. ער איז דעם סולטאן'ס עצה-געבער, און מיר מוזען געווינען זיין פריינדשאפט. דאס פייער פון אנקאנא האט אונז געקאסט דעם האנדעל מיט'ן אריענט — האט דער קארדינאל איהם רוהיג אבגעענטפערט.

— וועט דער סולטאן דיקטירען דעם פערטרעטער פון קריסטוס, ווי אזוי ער זאל זיך בענעהמען מיט קעצער און קריסטוסעס פיינד? האט דער פאפסט געפרעגט.

— רוים איז ניט בלויז די הויפט-זיץ פון קירכע, זי איז אויך די הויפט זיץ פון די רוימישע מלוכה. די אנדערע מלוכות פון איטאליען זיינען רייך געווארען פון האנדעל מיט'ן אריענט דורך די אידען. ווענעדיג, פעררארא, ארבאנא האבען געוואונען די פריינדשאפט פון די אידישע ראטגעבער ביים סולטאן. און אפילו שפאניען, דער ערץ-פיינד פון די אידען, זוכט די פריינדשאפט פון דעם אידישען מיניסטער יוסף נאסי, זי האט בעפוילען איהר אמבאסאדאר אין קאנסטאנטינאפאל, אז ער זאל אריינגעהן אין א געהיימע אונטערהאנדלונג מיט יוסף נאסי. אזוי טיילט מען אונז מיט פון דער פארטא.

אז דער פאפסט האט דערהערט דאס ווארט „שפאניען", איז ער געווארען אויפגערודערט. זיין פנים איז רויט געווארען און זיינע אויגען האבען פערלארען זייער רוהיגקייט. וואריום ווי פיינט ער האט ניט געהאט די אידען און די מאראנען, האט ער נאך מעהר געהאסט די שפאניער, וועלכע האבען געפיהרט מלחמה מיט איהם.

— איך וועל ווייזען דעם סולטאן פון אלע מוסולמאנער, אידען, שפאניען און אלע אנדערע קעצער, אז אין רוים זיצט נאך דער פערטרעטער פון קריסטוס — האט דער פאפסט געזאגט, זיך אויפשטעלענדיג — גיי רוף מיר אריין מיין קאזין, דעם גובערנאטאר פון רוים.

אין אבענד, ווען דער קארדינאל פארנעסע איז געווען ביים מאהלצייט פון די בעריהמטע שפאנישע קורטיזאנקע אימפעריא, צו דעם פעסט וואס זי האט געגעבען, ווען איהר אפריקאנישער פאפוגאי האט

זיך אויסגעלערענט דעקלאַמירען א פערז פון א געדיכט פון ווירגיל, איז אריינגעקומען אין דער ווילא, וואס איז געשטאַנען אויפ'ן טייך טיבער, ביים טאַנץ. וואס עס האָבען אויסגעפיהרט יונגע נאַקעטע אינג־לער און מיידלער, א מאַן מיט א מאַסקע אויפ'ן פנים, און האָט פער־לאַנגט צו זעהן דעם קאַרדינאַל פארנעסע. אז דער קאַרדינאַל האָט איהם געפרעגט, וואס ער וויל, האָט ער געזאָגט אין דעם קאַרדינאַל'ס אויער:

— דער פאַפּסט האָט ארויסגעגעבען א געהיימען בעפעהל צום גובערנאַטאָר פון רוים אונטערצוצינדען די אידישע געהטא אין אלע פיער עקען און צו זעהן, אז קיין איד זאָל זיך ניט ראַטעווען פון פייער.

דער קאַרדינאַל איז בלייך געוואָרען — ער האָט איהם געפרעגט:

— פון וואַנען ווייסטו עס?

— איך בין פון הויף פון קאַרדינאַל פון ווענעדיג — האָט דער מאַן אָפּגעענטפערט.

דער קאַרדינאַל האָט שוין מעהר ניט איבערגעפרעגט. ער האָט געוואוסט, אז דער קאַרדינאַל פון ווענעדיג איז דער בעסטער אינפאָר־מירטער מאַן אין רוים. דער קאַרדינאַל פון ווענעדיג איז ניט בלויז געווען א פערטרעטער פון דער קירכע, נור פריהער פון אלע דער פער־טרעטער פון דער ווענעציאַנער רעפּובליק. און ער האָט געוואוסט, אז די ווענעציאַנער שפּיאָנען, וואס האָבען געדיענט ביים קאַרדינאַל, ווייסען פריהער וואס עס טוט זיך אין הויף פון פּאַפּסט מעהר פון די קאַרדינאַלען. און ער האָט געוואוסט, אז ער קען זיך פערלאָזען אויף איהם.

— יונגערמאַן, איך ווייס ניט, ווער דו ביזט, נור דו האָסט זיך זעהר פערדיענט געמאַכט פאַר דער קירכע מיט דיין שליחות — האָט ער געזאָגט — איך שפּרעך דיר אויס מיין דאַנק.

דער יונגערמאַן האָט זיך אָפּגערופען:

— א טובה פאַר א טובה. איך וויל, אז דו זאָלסט מיר דערפאַר מיטטיילען פון אלע שלעכטס, וואס שטעהט פאַר די געהטא פון רוים פון וואַטיקאַן.

— וואס, א פריינד פון די אידען?

— ניין, א פריינד פון דער קירכע.

דער יונגערמאן האט אראפגענומען די מאסקע פון פנים און דער קארדינאל האט דערזעהן דעם מאהלער פאסטילא.

— פאסטילא, דער מאהלער פון ווענעדיג! — האט זיך דער קארדינאל געוואונדערט — וואס האסטו אין דער גהעטא צו זוכען?

— איך האב דארט מיין הארץ פערלארען — האט דער מאהלער געענטפערט.

— און דאס אויג וואכט שטענדיג דארט, וואו דאס הארץ רוהט — האט דער קארדינאל געשמייכעלט.

עס האט ניט געהאלפען. וואס די שעהנע אימפעריא האט צו זיין היילינקייט קאקעטירט מיט איהרע סאפיר אויגען צו װעלכע, מען זאגט, עס איז קיין גלייכען ניט געווען אין גאנצען איטאליענישען קעניגרייך, אז ער זאל איבערבלייבען צו דעם גרויסען מאמענט, ווען מען וועט אריינפיהרען איהר פאפוגאי אין א גאלדענער שטייג, און ער זאל אנטאן דעם פאפוגאי דעם כבוד אויסצוהערען די דעקלאמאציאנען פון דעם פערז פון ווירגיל׳ס געדיכט. ער האט פערשטאנען, אז דאס לעבען פון צעהנדליגער טויזענדער נפשות איז מעהר וויכטיג ווי דער פאפוגאי. נור דאך האט ער עס ניט געטאן צוליעב די צעהן טויזענד נפשות, אויך ניט פאר׳ן כבוד פון קריסטליכען גלויבען. נור צוליעב די אינטערעסען פון דער קירכע.

אין א האלבע שטונדע ארום איז ער געלעגען פאר די פיס פון פאפסט, אין דעם פאפסט׳ס שלאפצימער, און זיך געבעטען ביי איהם:

— הייליגער פאטער, די קירכע איז אין געפאהר. פון דייטשלאנד קריגען מיר ידיעות, אז דעם קערצער לוטהער׳ס אפיקורסישע טהעאריען פערשפרייטען זיך איבער׳ן לאנד, ווי א מגפה. אויך ענגלאנד פאלט אפ פון אונז. אין פראנקרייך פערשפרייטען זיך די אפיקורסישע געדאנקען. מען פערברענט אין די שטעדט עפענטליך די בוללאס פון פאפסט. פעטער׳ס שטוהל וואקעלט זיך. די רעפארמאטארען געווינען וואס מעהר אנהענגער. הייסט, אז מען וועט נאך הערען איבער דער וועלט, אז דו האסט געלאזט פערברענען צעהנדליגער טויזענדער מענשען — מען וועט וויסען, אז דער וואטיקאן האט עס געטאן — און די אידען האבען איבעראל זייערע שליחים זיצען — אין אלע הויפען זיינען דא אידישע דאקטוירים און פינאנסיסטען — וועט מען עס אויסניצען געגען דער קירכע, און דאס וועט געבען מעהר

שטאף די קערצער און די רעפארמאטארען צו טרייבען זייערע ביטערע אטאקעס געגען דער קירכע און זיי וועלען אפרייסען פון קריסטוסעס טראן פעלקער און לענדער.

דער פאפסט האט געכמורעט מיט זיינע אויגען. האט זיי פער־מאכט, ווי ער וואלט איינגעדרימעלט און האט געשוויגען.

ביי דער טיר אין א ווינקעל איז געשטאנען דער גובערנאטאר פון רוים מיט'ן בעפעהל אין דער האנד און האט געווארט אויפ'ן היי־ליגען פאטער'ס בעשטימונג.

— וויפיעל האבען דיר אידען בעצאהלט דערפאר? — האט ענד־ליך דער הייליגער פאטער געפרעגט דעם קארדינאל.

דער קארדינאל האט א מינוט געשוויגען. ער האט זיך אויפגע־הויבען פון זיין ארט, זיך איבערגע'צלם'ט און געזאגט:

— גאט איז מיין עדות, אז איך טו עס נור פאר די אינטערעסען פון דער קירכע. קלעהר אויס פאר די אידען וואסערע יסורים און מאטערנישען דו ווילסט. נור טו עס אזוי, אז קיינער זאל ניט וויסען, אז עס קומט פון דער הייליגער קירכע. די אידען זיינען אויסגעוואק־סען צו א מאכט אין הויף פון דעם סולטאן. קעניגען און פירשטען זוכען זייער פריינדשאפט. און זיי זיינען פערשפרייט איבער דער גאנ־צער וועלט און קענען ווערען א גרויסע הילף פאר אונזערע שונאים.

— מעגען קעניגען און פירשטען זוכען די פריינדשאפט פון דעם איד אין דעם סולטאן'ס הויף, אבער ניט דער פאפסט פון דעם קא־טוילישען גלויבען, מיט קריסטוסעס פיינד וויל איך נים האבען צו טאן — האט דער פאפסט פעסט געזאגט.

ענדליך האט זיך אפגערופען דער גובערנאטאר פון רוים:

— הייליגער פאטער, ווען דו קענסט זיי נים משפט'ען מיט פייער, משפט זיי מיט וואסער.

— וואס מיינסטו? — האט דער פאפסט געפרעגט.

דער גובערנאטאר האט געקוקט אויפ'ן קארדינאל.

דער פאפסט האט צו איהם א וואונק געטאן מיט דער האנד, און דער קארדינאל האט פערלאזען דעם פאפסטליכען שלאפצימער, אי־בערלאזענדיג דעם הייליגען פאטער מיט'ן גובערנאטאר אליין.

— דאס וואסער פון טיבער געהט יעדען יאהר ארויס פון זיינע ברעגען און פערפלייצט די גהעטא — האט זיך אבגערופען דער גו־

בערנאטאר — און ווען דו האסט געצוואונגען די אידען, אז זיי זאלען מויערען העכער די ווענד פון זייער גהעטא, האבען זיי דאס אזוי כיטרע אויסגענוצט, אז זיי האבען פערפעסטיגט די ברעגעס פון טיבער און אויפגעבויט הויכע דאמבעס, אז דאס וואסער פון טיבער זאל ניט אריינשטראמען אין דעם גהעטא אריין. אין סעפטעמבער ערווארטען מיר ווידער א פערפלייצונג פון טיבער בעפעהל, און מיר ווילען אין געהיים אוועקנעמען די דאמבעס פון טיבער, און ווען דאס וואסער וועט איבערפלייצען, וועט עס אריין אין דער גהעטא און דערטרינקען אלעס, וואס געפינט זיך אין די דארטיגע קעלערען — האט דער גובערנאטאר געזאגט אין דער שטיל.

— און דו שטעל אוים אויף דער וואך מיינע געטרייע שווייצער און דייטשע סאלדאטען, אז פיער און צוואנציג שעה נאך דער פערפלייצונג פון דער גהעטא זאל קיין איין נשמה ניט פערלאזען די מויערען פון דער גהעטא — האט דער פאפסט בעפוילען.

— געהערט — האט דער גובערנאטאר זיך געבויגען פאר זיין הייליגקייט.

— און איצט רוף אריין דעם יודאס, דעם קארדינאל.

ווען דער קארדינאל פארנעססא איז אריינגעקומען, האט זיך דער הייליגער פאטער אפגערופען אין א פרומען טאן, פערדרייענדיג די אויגען צום הימעל.

— ניט אוים ליעבע צו די ניט־גלויביגע האבען מיר דאס געטאן. ניט אוים די מאטעריעלע נוצען פון אונזער ערדישען לעבען האבען מיר דאס געטאן, נור פאר דער הייליגער קירכע, וואס לערנט אונז ליעב צו האבען אונזערע שונאים.

און דער הייליגער פאטער האט גענומען דעם בעפעהל פון דעם גובערנאטאר'ס האנד און אריינגעווארפען איהם אין דעם ברענענדיגען קאמין.

נור דער קארדינאל האט בעמערקט ווי אין די בלויע אויגען פון פאפסט האט זיך אנגעצונדען א געהיים פייערל.

קאפיטעל 5.

די פערפלייצונג.

דעם 15טען סעפטעמבער, 1557, איז רוים אויפגעוואכט געווארען מיט דער נייעס, אז בייננאכט האט דאס וואסער פון טיבער איבערפלייצט די גהעטא. און דער רוימישער פעבעל, געטריי צו זיין טראדיציאנאלער לוסט נאך פערוויילונג און אויפרעגונג, האט געווארפען זיין טאג־טעגליכע בעשעפטיגונג און האט זיך איין מאסען אראבגעאיילט צו די מויערען פון דער גהעטא מיט אהן־געהעמפערטען חשק, מיט אויפרעגענדע ערווארטונג פאר דעם גרויסען שפיעל, וואס שטעהט זיי פאר, צוצוזעהן ווי מענשען וועלען זיך ראנגלען מיט'ן טוידט.

די קליינע, ענגע פערדרעהטע געסלעך ארום דער גהעטא זיינען שוין פון בעגינען אן געווען איבערגעפאקט מיט מענשען, פרויען און קינדער — די געהענדיג צו דער גהעטא, אנדערע קומענדיג פון דארט; אלע זיינען געווען מיט צוהיצטע פנים'ער, בעגאסען מיט שוויים, לייכטענדע אויגען און לאכענדע, ברייט־אויפגעפראלטע מיילער, אנזאגענדיג איינער דעם אנדערען די בשורה; דער פאבסט האט פערוועהרט די טויערען פון דער גהעטא צו עפענען.

— ביז דאס וואסער וועט קומען פון דער הויך איבער דער פלאזא די אדעא.

— א חוץ די, וואס וועלען די הענד אויסשטרעקען צום צלם און זיינען ווילינג ארונטערצוקומען אונטער די שיצענדע פליגלען פון דער קירכע.

— פאר דער גלאריע פון דער קירכע און צו פערוויילונג פאר קריסטליכע מענשען.

עס זיינען געגאנגען בכבוד'ע רוימישע פאטריציער, אנגעטאן אין

קאַליר־רייכע טוניקעס, פּערוואַרפען מיט סאַמעטענע בלויע טיכער־
מאַנטלען, בעגלייט פון צאַהלרייכע דיענער און קנעכט, וואָס האָבען גע־
טראָגען קישענס, אויסצושפּרייטען פאר זיי אויף די מויערען פון דער
גהעטאָ, זיי האָבען נאָך זיי נאָכגעטראָגען טייערע טעפּיכער, קאָלירטע
טאַפּעסטירען אז עס זאָל זיי בעקוועם זיין צו זיצען, און קאָלירטע באַל־
דאַכינס צו פּערשטעלען זיי פון זונען־שטראַהלען. קערב מיט פרוכטען,
מיט וויינען און צוקערוואַרג האט מען נאָך זיי נאָכגעטראָגען צו ערפרי־
שען זיי, ווען זיי וועלען זיך צוקוקען צום שפּיעל. עס זיינען געגאַנגען
האַלב־נאַקעטע, באַרוועסע לויז־ארבייטער, וואָס האָבען געטראָגען זייע־
רע קינדער אויף זייערע קעפּ, מיט אויסגעהונגערטע פּנים׳ער און ברע־
נענדיגע, דאַרשטיגע אויגען, וואָס האָבען געלעכצט נאָך שפּיעל, נאָך
פערוויילונג, נאָך אויפרעגונג... עס זיינען געגאַנגען לאַנדעס־קנעכט,
שווייצאַרישע סאָלדאַטען, וואָס האָבען געדיענט אין פּאַבסט׳ס ארמעע—
אין זייערע פּאַנטאַסטישע קליידונג—געפאַרבטע הויזען און יעדער פוס
איז געווען בעהויזט מיט אן אנדער סאָרט קאָלירטע טוך. עס זיינען גע־
גאַנגען מאָנאַכען פון פּערשיעדענע אָרדענס, פּראַנציסקאַנער, דאָמיני־
קאַנער אין זייערע גרויע מאַנטלען און קאַפּאָס איבער זייערע קעפּ,
באַרוועסע, שוואַרץ־בעהאַנגענע נאָנעס־גרופּען אין קירכליכע פּראָצע־
סיען, פיהרענדיג קירכען־פעהנער און אונטער קירכען געזאַנגען. עס
זיינען געגאַנגען פּראָסטיטוטקעס, די שעהנע וועלט־קורטיזאַנען פון
רוים, די לוסט־ווייבער פון רוים׳ס אריסטאָקראַטיע. דיענער האָבען
פאָראויסגעטראָגען פאר זיי פּאַפּאַגייען אין גאָלדענע שטייגען, וואָס
דאָס איז געווען דער צייכען פון זייער פּראָפעסיאָן, און עס איז געווען
ביי זיי א שטאָלץ צו ווייזען זיך מיט זייערע צייכענס אויף דער גאַס...
בעגלייט איז יעדע פון די קורטיזאַנען געווען מיט א צוג פון רייך־
געקליידעטע יונגעלייט און יונגע דאַמען — דער שטאָלץ פון רוים.
דאָס זיינען געווען קרבנות פון איהר שעהנקייט, די געפאַנגענע פון
איהר רייץ, דער שניט פון איהר זיעג — וואָס גרעסער עס איז גע־
ווען דער צוג פון איהרע פערליעבטע בעגלייטער, אלץ שטאָלצער און
פאַזאַנטער האט זיך געוויעגט די קורטיזאַנקע אין איהר טראַנ־שטוהל
אויף די אַקסלען פון איהרע קנעכט... און ווי א טייך פון פערשידענע
פאַרבען וואָס ברענט זיך אין א פאַנטאַסטישען זונען־אונטערגאַנג,
האט דאָס אַלעס געשטראָמט צו די מויערען פון דער אידישער גהעטאָ.

די מויערען פון דער גהעטא זיינען שוין געווען בעליינט און בעהאנגען מיט מענשען פון פערשיעדענעם שטאנד, געשלעכט און עלטער. קנעכט האבען זיך נעקריעגט און געריסען זיך איינער מיט'ן אנדערען צו פערכאפען וואס א בעסערען פלאץ אויף די טויערען פאר זייערע הערען. שווארצע מארען האבען אויפגעקלאפט אויף שנעל געשטאננען פאר זייערע בעפעהלער. אנדערע האבען אויסגעשפרייט טייערע טעפיכער, ליכטיג קאלירטע טאפעסטריען — פערשיעדענע פארביגע קישענס איבער די ברייטע מויערען, אז עס זאל זיין בעקוועם צו זיצען פאר די סענארען און סענארינעס, די הערען פון זייער לעבען און טוידט. די מויערען פון דער גהעטא האבען זיך געטונקט אין די קאלירען פון די פערשיעדענע שטאפען, זיידענס, סאמעט און בראקאד, מיט וועלכע עס איז געווען אויסגעציערט די אריסטאקראטיע פון רוים, וואס האט בעהערט אזוי צאהלרייך די מויערען פון דער גהעטא... עס האבען געפלאקערט אין די זון די פיגורען און די לאנדשאפטען פון די רייכע טאפעסטריען — די פארבען פון די פרוכטען און חיות, וואס האבען זיך קאלירט איבער די אריענטאלישע טעפיכער, מיט וועלכע די מויערען זיינען געווען אויסגעלייגט — עס האט געשטורעמט ווי דאס פליסטערן פון אן אהנגעצוימטען טייך דער ברום פון פעבעל, וואס האט בעלייגט די מויערען און פון צייט צו צייט האט אויפגעקנאלט, ווי דער גאנג פון א דונער, דאס פראלענדע לאכען, די פריידיגע אויסגעשרייען, און די שאלענדע ענטציקונג איבער דעם גרויסען שפיעל, איבער דעם טויטען־טאנץ פון ראנגלענדע מענשען — וואס שפיעלט זיך אב פאר זייערע אויגען אויף יענער זייט מויער'ן פון דער גהעטא...

דער טויטען־טאנץ אויף יענער זייט מויערען פון גהעטא האט זיך אנגעהויבען אזוי: ביינאכט האבען נאך די איינוואוינער פון דער גהעטא, וואס האבען געוואוינט אין די אויסגעבאלקענטע קעלערס צוליעב די ענגקייט פון דער גהעטא, געהערט א שונא'דיג אונהיימליך קלאפען אין די וואנד פון זייערע קעלערס, — ווי א פיינד וואלט זיך געוואלט דערשלאגען צו זיי. די איינוואהנער פון דער גהעטא, וועלכע האבען שוין, ווי געזאגט, זיך געמוזט געפינען צוליעב די גזרות פון פאפסט — נישט צו פערגרעסערען דעם רוים פון דער גהעטא — א ארט, וואו אויפצוהאלטען זיך, האבען זיך איינגעגראבען, ווי ערד־ווערים, אין דער ערד, בויענדיג אונטער דער ערד גאנצע קארידארען מיט וואהנונגען

— די איינוואוינער פון די קעלערס האָבן געוואוסט וואָס דאָס אונ־היימישע קלאַפּן אין די מויערן פון זייערע וואוינונגען באַדייט — און ווער עס איז דער פיינד. וואָס דערנענטערט זיך צו זיי. האָבן זיי זיך אויפגעכאַפּט פון זייערע געלעגערס ווי אויפגעריסן פון אַ שרפה, געכאַפּט זייערע קינדער, זייערע קראַנקע און אַלטע לייט, ווער עס האָט געקענט, ווער עס האָט נאָך צייט געהאַט. האָט געכאַפּט וואָס האָט זיך געלאָזט אין האַנד און זיינען אַנטרונען אין די אויבערשטע גע־מעכער צו די שכנים — איינער האָט דעם אַנדערן צו וויסן געגעבן דורך קלאַפּן אין דער וואַנט. אַז עס דערנענטערט זיך אַ אייל־ענדער און אַ מעכטיגער פיינד: „דאָס וואַסער קומט”. דער אויסרוף „דאָס וואַסער קומט”, איז ווי אַ שרעק איבערגעגאַנגען פון איין הויז צום אַנדערן, און אויפגעריסן די איינוואוינער פון דער גהעטאָ פון זייער טיפן שלאָף — צו ראַטעווען זיך דאָס לעבן. נור דאָס וואַסער איז פיעל שנעלער געקומען ווי די שרעק. עס האָט זיך פלינקער אַנ־געכאַפּט ווי אַ שרפה, פּלוצים אומגעריכטערהייט האָט זיך עס אָנ־געהויבן צו באַווייזן איבער די פּאָדלאָגעס פון די שטובן, מענשען זיינען אומגעריכטערהייט איינגעזונקען געוואָרן מיט זייערע בעטן און מעבעל און הויז־זאַכן — אין זומפּן. מען האָט אָנגעהויבן צו טרעטן אין טיעפע פייכטע גרונדען, וואָס זיינען איינגעזונקען אונ־טער די פיס. עס איז געווען ווי די ערד וואָלט פערשוואונדען פון אונ־טער דעם מענשענס טריט. אַט זעהט מען זי נאָך, נור קוים שטעלט מען דעם טריט אויף איהר, ווערט זי איינגעזונקען... דאָס וואַסער שטייגערט מיט דעם בליק פון אויג, און עס וואַקסט נישט ווי אַ פייער אין דער הויך, נור עס דאַכט זיך, אַז עס וואַקסט אין דער טיעף... וואָס אַמאָל ווערט עס טיעפער, און וואָס אַמאָל ווערט עס מעהר אונ־היימליכער און שרעקליכער...

אַז די אידען האָבן געזעהען ווי דאָס וואַסער וואַקסט אונבע־צוימט און אונאייגנעהאַלטען, האָבן זיי זיך געלאָזט אין מאַסען מיט אַ געשריי נאָך הילף — שלעפּענדיג אויף זייערע פּלייצעס קינדער און אַלטע לייט — און באַנדלעך מיט האָב און גוטס — צו דעם טויער פון דער גהעטאָ — אָבער בחנם האָבן זיי געקלאַפּט אין טויער פון גהעטאָ. עס האָט זיך נאָר יעהערט פון דרויסען די איינזאַמע קלינ־

גענדיגע טריט פון די טויערן וועכטער, וועלכע בעוואפענט מיט שפיציגע האק־מעסערס האבען זיך ארויף און אראב געדרעהט.

— אין נאמען פון גאט, עפענט אויף די טויערן, מיר טרינקען זיך אין וואסער, — האבען די אידען געקלאפט אין טויער.

— קיין בעפעהל נישט — האבען פון דרויסען אבגעענטפערט שטארקע רויהע שטימען — און עס האבען זיך ווידער געהערט די איינזאמע טריט.

די אלטע לייט האבען עס אנגענומען פאר ליעב — און געווארט אויף א נס, זיי זיינען געווען די ערשטע צו בעהאלטען זיך אין די אויבערשטע געמעכער פון די הייזער; די יונגע, וואס דאס יונגע לעבען און דאס לעבעדיגע בלוט האט געפאדערט פון זיי רעטונג, האבען געזוכט א פלאץ וואו צו אנטרינען. פיעל פון זיי האבען זיך ארויפגעכאפט אויף די דיקע מויערן, און פיעלע האבען זיך טאקע אזוי ארום געראטעוועט דאס לעבען, אבער באלד האבען זיי בעמערקט די טויערן וועכטער, און מיט די שפיציגע האק־מעסער האבען די וועכטער געהאקט איבער די קלאמערדיגע הענד, וואס האבען זיך געריסען איבער די מויערן און צוריק געיאגט זיי אין דער געטא אריין — און זיי זיינען אנטרונען מיט די אלטע אין די אויבערשטע געמעכער פון די הייזער — ווארטענדיג אויף א נס.

ווען די רוימישע בעפעלקערונג האט בעלאגערט די מויערן פון דער געטא — האבען זיי שוין אנגעטראפען, אז דאס וואסער האט מאיעסטעטיש בעהערשט די גאנצע איינגענומענע אויבערפלאך פון דער געטא. איבער פלאצע די יודעא האט מען שוין קיין זאך נישט ארויסגעזעהען, נור דעם ראנד פון וואסער ברונען, וואס איז געשטאנען אין מיטען דער פלאצא. און איבער פלאצא די טעמפלא האט מען שוין קיין זאך ניט ארויסגעזעהען — נור דאס וואסער האט געוואשען די ווענט פון די דיקע מויערן פון די הייזער, וועלכע זיינען געשטאנען פעסט האקט טיר און טויער — און עס האט געזוכט בייזוויליג א שפאלט, א לאך, א עפענונג דורך וועלכע אריינצוקומען אין די שטובען אריין. פון די אויבערשטע פענסטערלעך פון די הייזער, פון די נישעס און ווינקעל עקען, און בריקען, וואס זיינען געלעגען פון איין הויז איבער'ן אנדערען, — מיט איין ווארט, פון יעדע עפענונג, האבען זיך מענשען ארויסגעוויזען מיט שרעקעדיגע פנים'ער און דארע אויסגעשטרעקטע

הענד. איינער האָט אוועקגעשטופּט דעם אַנדערן, איין קאָפּ האָט זיך געהויבן איבער'ן אַנדערן, איין פּנים האָט אַרויסגעקוקט איבער דעם צווייטן — און הענד האָבן געשטיגן איינער איבער די אַנדערע — וואָס האָבן גערופן צו די מענשן אויף די מויערן פון דער גהעטאָ נאָך הילף — מוטערס האָבן איבער די קעפּ געהויבן זייערע קליינע קינדער, און געוויזן פון די פענסטערלעך אַרויס צו די אייננוואָהנער פון רוים אויף די מויערן, אַז זיי זאָלן ראַטעווען זייערע קינדער. יונגע־לייט האָבן אָבגעטראַטן פון די פענסטער, צוגעלאָזט די אַלטע, וועלכע האָבן אויסגעשטרעקט זייערע הענד נאָך הילף צו די מענשן אויף די מויער'ן — אָבער דאָס געבעט פון די אַלטע, דאָס וויינען פון די מוטערס, און די שרעקענדע שרייענדע אויגען פון די קינדער — האָט נאָך אַרויסגערופן אַלץ מעהר פערוויילונג, אַלץ מעהר אויפרעגונג און אַלץ מעהר שפּיעל, און עס האָט גערייצט דעם שפּאַס און דאָס לאַכען.

— ווייזט זיי דעם צלם, זאָלען זיי זיך וואַרפען צו דער ערד. — לאָזען זיי דעם צלם קושען!

פון דאָ און דאָרט איבער דער מויער האָבן פראַנציסקאַנער און דאָמיניקאַנער מאַנאַכען אויפגעהויבען צלמים — געוויזען צו די אַרויס־שטאַרענדע פון די פענסטערלעך אידישע קעפּ. פון ערגעץ־וואו האָבען אַ גרופּע נאָנען אויסגעשטעלט אַ הייליג בילד — אויסגעצויגען עס צו די אַרויסשטאַרענדע קעפּ, און געוויזען מיט די פינגער אויפ'ן גאָט יעזוס — אַז ער נור אַליין קען זיי העלפען.

אָבער ווי די אידען האָבען דערזעהען די צלמים, די הייליגע ביל־דער, די קירכען פעהנער, וואָס האָבען זיך געצויגען צו זיי, האָבען זיי אוועקגעבויגען די קעפּ, די אַלטע האָבען פערמאַכט די אויגען. פער־שטעלט זיך די פּנים'ער מיט די הענד, אַז זיי זאָלען ניט זעהען, די מוטערס האָבען צוריק אַריינגענומען זייערע קינדער, פערשטעלט זיי די פּנים'ער מיט זייערע טוכיקעס און טיכער, אַז זיי זאָלען ניט זעהען די פרעמדע געטער.

— האַרטנעקיגע פאָלק, ווי דאָס קעהרט אָב די פּנים'ער פון גאָט'ס צייכען. געשלאָגען מיט בלינדהייט איז עס — ווי די הייליגע שריפט זאָגט — האָט זיך אָנגערופען איין מאַנאַך צום אַנדערן.

— דאָס טוט אַלעס דער שטן, און ער לאָזט זיי ניט זעהען גאָט'ס

געזיכט. פון דער שעה אַז וואָס זיי האָבען אונזער גאָט געפֿיינינט—האָט זיך דער שטן בעזעצט אין זיי — און ווען זיי דערזעהען גאָט'ס געזיכט — ווייכט דער שטן אין זיי — ער לאָזט זיי ניט זעהען גאָט'ס געזיכט.

— דאָס האָט זיי די הייליגע מאַריע פערשאָלטען. ווען מען האָט איהר ליעבען זוהן פון קרייץ אַראָבגענומען. — און זי האָט געזעהען די לעבער וואָס זיי האָבען אין זייגע הענד געשלאָגען — האָט זי זיי פערשאָלטען. אַז זיי זאָלען זיין ליעב בעזיכט ניט קענען אָנקוקען.

— די זון דריקט זיי, די זון פּייניגט זיי. און זיי קענען ניט אין זיין הייליג געזיכט אַריינקוקען אָהן שאַנד.

— אין וואַסער בעדאַרף מען זיי וואַרפען. פערטריקנען זיי ווי די ראַטען!

— ווי די ראַטען, די ראַטען! — האָט דער פּעבעל געשריען. און דער פּעבעל איז דורשטיג געוואָרען צו מעהר אויפרעגונג, צו מעהר פערוויילונג. עס איז זיי וויניג געווען די שרעק און די פורכט פון די אידישע פּנים'ער אויף די דעכער פון די טורמען, אין די פענסטער־לעד פון די קאַמער־שטובען, זיי האָבען זיי געוואָלט זעהען ריכטיג זיך ראַנגלען מיט'ן טויט. עס איז זיי לאַנגווייליג געוואָרען דאָס איינ־טאָניגע שטראָמען פון וואַסער, זיי האָבען גאָר קיין מענשען ניט גע־זעהען טרינקען זיך.

— פון די דעכער וואַרפען! — פון די דעכער, ווי די ראַטען, ווי די ראַטען! — האָט דער פּעבעל געשריען.

באַלד האָט זיך זייער בלוט־דורשט אָנגעהויבען צו זעטיגען. פון די אָפענע קעלערען און די אונטערשטע געמעבער האָט דאָס וואַסער אָנגעהויבען יעצט אַרויסצושווענקען די הויז זאַכען — עס האָבען אָנ־געהויבען צו שווימען איבערן וואַסער הויז־מעבעל — טישען, בענק, קאַסטענס מיט סחורות, שטיקער קליידער, ספרים, שטיקער פּאַרמעט, און אַנדערע שטוב זאַכען, דערטרונקענע שטוב־עופות און שטוב־חיות — דאָס פאָלק איז געוואָרען אויפגערעגט פאַר ערוואַרטונג, יעדע שטי־קעל מעבעל, יעדע כלי, יעדע שטוב קלייד, וואָס האָט זיך בעוויזען איבערן וואַסער, האָט אַרויסגערופען נייע געוואַלדען — פרייד אויס־געשרייען, און אַ וויזען מיט די הענד. באַלד האָט דאָס וואַסער אָנ־געהויבען אַרויסצושווענקען אויך מענשליכע גופים, — קליינע קינדער

ליבען, לייבען פון אלטע לייט, — די מענשליכע לייבען האבען אויפ־געפלאמט דאס דארשטיגע בלוט פון דעם רוימישען פעבעל — איבער דער מויער האט זיך געהערט אזעלכע אויסגעשרייען, אזעלכע אויסרר־פען, ווי דאס פעבעל וואלט געוועז דערזעהן זייער אויסלייזער, זייער גבור, זייער בעפרייער.

— פרעה'ס ים, גאט האט געבראכט אויף די אידען פרעה'ס ים!

— דער טאג פון גאט'ס נקמה איבער זיינע פיינד!

— לעבען זאל דער הייליגער פאטער פאול דער פערטער, דער בעטרייער דינער פון גאט, וואס האט זיך אנגענומען די עולה פון גאט!

— גאט'ס בלוט איז גערעכט געווארען!

דא און דארט האבען מאנאכען געקניעט אויף דער מויער, פער־גלאנצט די אויגען און אבגעריכט א געבעט פאר די אויסגעגאנגענע נשמות, אז גאט זאל זיך מרחם זיין אויף זיי און אריינגעהמען זיי אין זיין הימליש קעניגרייך, און אויסגעשטרעקט די צלמים איבער'ן וואַ־סער, אויף די טויטע שווימענדיגע לייבער...

פונדערווייטענס האט זיך געהערט דאס איינזאמע קלינגען פון א קירכען גלאק, און באלד האט דער עולם דער קעפ צו דער ערד. די מאנאכען האבען געקניעט און האבען אנגעהויבען צו זינגען קירכען־ליעדער.

אויף דעם מויער פון דער גהעטא האט זיך בעוויזען אין א טראג־שטול דער הייליגער פאטער, אנגעטאן אין שארלאך רויטען, בעגלייט מיט א סוויטע פון קארדינאלען און אנדערע הויכגעשטעלטע לייט פון דער קירכע. אויף דעם מויער איז פאר זיי אויפגעשטעלט געווארען פון בעגינען אן א געשטאנד, וואס איז בעפוצט געווארען מיט בראַ־קאדען און אנדערע טייערע שטאפען, אז דער הייליגער פאטער זאל קענען זעהען אלצדינג, בעאבאכטען וואס עס טוט זיך אין דער גהעטא. דער פעבעל האט זיך איינגעשטילט ביים אנבליק פון הייליגען פאטער, און אלע האבען אבגעווארט מיט הארץ־קלאפונג און דורשטיג פון נייַ־געריגקייט וואס דא וועט זיך טאן.

די אידען אין די טורמעס, אין די פענסטער, אויף די בריקען, דערזעהענדיג דעם „הייליגען פאטער", זיינען פלוצים ארוים מיט א גרויס געוויין און א געשריי, — האבען ארויסגעשטעקט דורך די פענס־טערלעך די ספרי־תורות, מוטערס האבען ארויסגעצויגען זייערע קינדער־

און אנגעהויבען צו בעטען, שרייענדיג פון די פענסטער און קאמערס מיט א גרויס געוואלד:

— אין נאמען פון גאט, ראטעווע אונז, ראטעווע אונז!

— עפענט אויף די טויערן! מיר טרינקען זיך מיט ווייב און קינד!

אלע האבען געקוקט אויפ'ן „הייליגען פאטער". נור דאס געזיכט פון פאבסט איז שווארץ געווען און שוויינענדיג און די קנייטשען אין איהם האבען זיך געכמורעט, ווי אין א שטורמדיגען ים, זיינע אויגען האבען געשיינט צו דרימעלן. אזוי זענען זיי איינגעזונקען און פער־טרונקען געווען אין די שטורמדיגע קנייטשען פון זיין שווארץ שוויי־גענדיגעם געזיכט.

קאפיטעל 6.

דער נס.

באלד האט דער פעבעל פון רוים געקראגען דאס וואס ער האט געוואלט.

די אידען, צי זיי זיינען געווארען ארויסגעטריבען פון וואסער, צי צוליעב די האפנונג, וואס זיי האבען זיך איינגערעדט, אז אין דער אנוועזענהייט פון הייליגען פאטער וועלען זיי גיכער געראטעוועט ווערען, האבען זיך פלוצלונג ארויסגעלאזט פון זייערע הייזער, געשפרונגען פון די פענסטער אין וואסער, און אויפהויבענדיג זייערע קינדער און אלטע לייט איבער די קעפ, האבען זיי זיך געלאזט געהן אין וואסער. דאס וואסער איז געווען הויך, ביי א טייל האט עס דערגרייכט ביז'ן האלבען לייב, ביי אנדערע ביז צו די העלזער. אבער זיי זיינען געגאנגען. עס זיינען געגאנגען מוטערס מיט די קינדער אויף די קעפ; פאטערס, וואס האבען געטראגען זייערע קינדער אין דער הויך. אנדערע האבען געטראגען אין דער הויך ספרי תורות, אנדערע — אלטע לייט. אנקומענדיג צו דער זייט פון מויער, אויף וועלכער ס'איז געזעסען דער „הייליגער פאטער", האבען זיי אויסגעשטרעקט צו איהם די ספרי תורות מיט די קינדער, און אנגעהויבען זיך בעטען ביי איהם:

— עפען אויף די טויערען פון דער גהעטא, מיר ווערען דערטרונקען.

— אין נאמען פון גאט, ראטעוועט אונז!

— מיר זיינען אלע בירגער פון רוים. די פאבסטען האבען אונז שטענדיג גענומען אונטער זייער שוץ.

דער פאבסט האט אויסגעהערט זייער געבעט, און זיצענדיג אין זיין שטוהל, האט ער אויפגעהויבען זיין פינגער מיט'ן רינג צום גובער-

נאטאר פון רוים, וואס איז געווען מיט איהם אין דער סווימע, אז ער זאל די אידען בערוהיגען.

דער גובערנאטאר האט זיך אויפגעהויבען פון זיין זיץ און זיך אנ־גערופען צו די אידען:

— דער הייליגער פאטער האט ניט געקענט רוהיג איינזיצען אויף זיין פלאץ, הערענדיג פון דעם גרויסען אונגליק, וואס האט געטראפען די אידישע גהעטא, און איז געקומען אייך העלפען, ניט דערפאר, ווייל איהר האט עם פערדיענט, נור דערפאר, ווייל גאט האט געהייסען ליעב האבען אונזערע פיינד — האט דער גובערנאטאר געזאגט.

— מיר האבען געוואוסט, אז דער הייליגער פאטער וועט רחמנות האבען אויף אונז — האבען די אידען ארויסגעשאלט מיט א שטורם פון פרייד פון וואסער ארוים.

— די טויערען פון דער גהעטא קען מען ניט עפענען — האט דער גובערנאטאר ווייטער געזאגט — דאס וואסער וועט ארוים פון דער גהעטא און פערטרינקען די שכנישע געסלעך, און קען נאך שאדען ברענגען צו דער הייליגער קירכע פון סט. אנגעליקא.

— וואס דען? האב רחמנות, הייליגער פאטער, אויף אונזערע קינדער! מיר טרינקען זיך דאך אין וואסער.

— איהר טרינקט זיך ניט, איהר טרינקט זיך ניט — האט זיך דער גובערנאטאר פון רוים נאכגעקרימט, צום פרייד און צום לאכען פון גאנצען רוימישען פעבעל אויף דעם מויער, וואס האט אבגעקלונ־גען פון דער מויער אין א ווילדען ווידער־קול — דער הייליגער פא־טער האט שוין בעפוילען, און פינף הונדערט קריסטליכע סאלדאטען ארבייטען פאר אייך, פערשאלטענע אידען. פערפעסטיגען צוריק די דאמבעס, וואס דאס וואסער האט צושטערט. אין א פאר שטונדען ארום ערווארטען מיר, אז דאס וואסער זאל אנהויבען אבצופאלען.

— מיר וועלען דאך אלע ביז דאן דערטרונקען ווערען — האבען די אידען געוויינט.

— איהר וועט ניט דערטרונקען ווערען — האט ווידער דער גובערנאטאר נאכגעקרימט די נאקעטע מאסע אידען. און דער פעבעל אויף דער מויער האט ווידער אפגעשאלט מיט א ווידער־קול.

און באלד האבען שווייצארישע סאלדאטען מיט די לאנגע האק־פיקעס אוועקגעיאגט די אידען פון דער מויער. די אידען האבען גע־

ווענדעט זייערע אויגען צום הימעל, און ניט געוואוסט וואס צו טאן.
עס זיינען דארטען געווען פערשיעדען־יעהריגע אידען, מענער און פרוי־
ען, זיינען זיי געשטאנען האלב נאקעט מיט נאסע קליידער. ביי פיעלע
האט זיך געזעהן די בעהארטע ברוסטען, קרומע פלייצעס, איינגעבוי־
גענע קעפ מיט שרעקעדיגע אויגען פאר׳ן פחד פון טויט. די בעוואק־
סענע פנים׳ער, ארויסקוקענדיג פון וואסער, האבען גערייצט צום לא־
כען, און דער פעבעל האט געזעטיגט זיין פערוויילונגס־הונגער און לאד־
רייץ אין די קאמיש־פערקרימטע, וויינענדיגע מענער און פרויען. א
טייל פון זיי האבען זיך שוין ניט געקענט האלטען אויף די פיס. דאס
וואסער האט זיי געצויגען אין זיין שטראם ווי שפענדלעך האלץ און
געשלעפט זיי נאך זיך. איבערהויפט זיינען די ווייבער געשלעפט
געווארען מיט׳ן שטראם. דאס וואסער האט אראפגעשלעפט פון זיי
דאס לעצטע שטיקעל העמד אדער קלייד און ענטפלעקט די נאקעטע
לייבער. די טארבענדיגע ברוסטען ביי די אלטע פרויען, די איבער־
געיורטע אלטע איינגעשרומפענע קערפערס פון די אלטע אידען,
וואס האבען אויסגעהאלטען די הארטע צייט פון פערשיעדענע יסורים
און צרות, האבען ערוועקט שפאט און חוזק ביים פעבעל. אנ־
שטאט רחמנות, האט די שוואכקייט און די אונבעהאלפענקייט
פון די האלב נאקעטע מענשען נור ערוועקט א געפיהל פון
קאמיזם און פעראכטונג, און דער פעבעל איז אנגעשטעקט גע־
ווארען מיט א לאד־רייץ און א טרייב־שפיל. זיי האבען פער־
לארען יעדען מענשליכען אינסטינקט, יעדען געפיהל פאר לעבעדיגע
וועזענס. זיי האבען נור געזעהען אין די קאמישע פיגורען, וואס
שפרייזען ארום אין וואסער מיט שרעקענדיגע אויגען און זוכען אן
אויסוועג צו ראטעווען זייערע לעבענס, שטאף פאר זייער לאד־רייץ.
ווי הינט, קעץ אדער ראטען וואלטען אין וואסער זיך געטרונקען. און
דער לאד־רייץ האט אנגעשטעקט אלעמען, ארעם און רייך, פעבעל און
אריסטאקראטיע. עס האט געלאכט קארדינאל און ארטיזאן, מאנאך
און סאלדאט, נאנע און פראסטיטוטקע — אלע, אלע זיינען זיי פער־
כאפט געווארען פונ׳ם שפיעל, וואס איז פאר זייערע אויגען. אלע,
אלע, פון „היילינגען פאטער“, ביז צום לעצטען לאנדס־קנעכט, האבען
זיך אמוזירט, געוויילט, געלאכט פון טויטען־טאנץ, וואס דער מלאך
המות טאנצט פאר זיי. אלע פנים׳ער זיינען אויפגערייצט, אויפגע־

קאכט געווארען. אויגען האבען געשיינט, מיילער האבען געלאכט, הענד האבען געפּוכערט. די סיגארען מיט זייערע װעלען שאלען, די סיגארינען מיט זייערע טיכער, די מאנאכען מיט זייערע קירכען־פּעה־נער, די לאנדס־קנעכט מיט זייערע שפּיזען — אלעס האט געלאכט, געלאכט, געלאכט...

— זעהט דעם רויטען אט דארט, מיט די רויטע בארד, זעהט זיין רויט בעהארטע ברוסט — זעהט, זעהט — ער װאקעלט זיך ווי א שכור.

— שיכור פון װאסער: ער האט גענוג געטרונקען היינט.

— װענערא, דו שעהנע געטין! בעדארפסט בעטען דעם פּאבסט, ער זאל דיר איהם שענקען. דו װעסט איהם אויסשטעלען אלס פּאז אין דיין לוסט־גארטען, דו װעסט זיין די איינציגע װענערא, װאס װעט האבען א רויטען פּאז. די געטער װעלען דיר מקנא זיין — האט גע־זאגט דער קארדינאל פערנעסע צו די שעהנע קורטיזאנקע אימ־פּעריא, װאס האט בעהערשט מיט איהר סווימע און צוג פון ליעב־האבער און ליעבהאבערינען איינעם פון די אנגעזעהענסטע ערטער אויף דער מויער פון דער גהעטא.

— אזא גליק װאלט איך אידען דעם גארניט פערגונען, צו שטעהן אין װענערעס גארטען און צוזעהן ווי װענערא באדט זיך יעדען פריה־מארגען צווישען די צווייגען אין דעם קוואל פון די „ליעבעס־װאסע־רען“. אה, איך װאלט זיך באלד געביטען מיט איהם פּלעצער — האט זיך אבגערופען דער יונגער פלארענטישער געזאנדטער צו די שעהנע אימפּעריא, אויף װאס די שעהנע קורטיזאנקע האט איהם געשאנקען דעם קלענסטען נעגעלע פון איהר קלענסטען פינגערל צו קושען, פאר דעם קאמפּלימענט װאס ער האט איהר געמאכט...

— זעהט, זעהט דארט יענעם מיט דעם דיקען בויך. ער װאקעלט זיך שוין אויף די פיס. בעאבאכטעט נאך א מינוט און זיין פליכע־װאטער קאפּ װעט באלד פערשװאונדען װערען אונטער׳ן װאסער, ווי א פולע לבנה — האט געלאכט און געוויזען מיט די הענד איינער צום אנדערען אין אן אנדער גרופּע.

— א שאד, אזא פעט לייב װעט פערלארען געהן — האט געלאכט א צווייטער.

— װאס קענסטו טאן דערמיט?

— עס וואָלט געווען אַ גוטער ווערים־שטאָף פיש צו פאַנגען.
און אַ לאַכען האָט אָבגעשאָלט פון דער מויער אין וואַסער אַריין.
— קוקט, קוקט נור, זעהט, זעהט, ווער שווימט עס דאָרט?
— וואָס איז דאָס?
— ווער איז דאָס?

— איינציגוויים האָט דאָס לאַכען אָנגעהויבען אויסצושטאַרבען — און אַ שרעק און אַ אונפערשטענדליכקייט האָט פערנומען זיין פּלאַטץ. — די מענשען אויף דער מויער זיינען פערבאַפט געוואָרען פון דעם בילד פאַר זייערע אויגען. זיי זיינען פערשטילט און פערציטערט געוואָרען פון דער שעהנהייט, וואָס האָט זיך פאַר זייערע אויגען בעוויזען.

פון אַ געסעל איז אַרויסגעשוואומען אויף אַ ברעט, צי אויף אַ שטיק מעבעל, אַ יונגע פרוי. ביי איהר צופוסען אויף עפּעס אַ שטיק שטאָף איז געלעגען אַן אַלטער גרייז־גרויער מאַן. די פרוי איז געווען כמעט ווי נאַקעט. דער בלויזער געלער טוניק, וואָס איז געווען איבער איהר לייב, איז נאַס געווען און האָט זיך אַראָבגעגליטשט פון איהרע הענט און רוקען. און עס איז ענטפּלעקט געוואָרען אַ רייצענדע, אָבגע־רונדעטע פּלייצע, וואָס האָט זיך געפאַרעמט איידעל און רונדיג און איז אַראָפּגעפאַלען ווי אַ קאַלטער וואַסער־פאַל מיט אַ לייכטער שווע־בענדער ליניע. איהר אויסגעקנעטעטער מוסקולירטער רוקען האָט זיך געשיינט אין דער זון ווי אַ ברענענדיג פייער און געשפּיעלט מיט זיינע מוסקולען, ווי ער וואָלט געשמייכעלט. איהרע פולע, געטאַקטע שוואַרץ־לויכטענדע האָר זיינען ווי וואַסער־פאַלען געפאַלען איבער איהר לייב און פערשטעלט איהרע געטורעמטע, קערענדיגע, שפּראַצענדיגע יונגע ברוסטען, פון וועלכע מען האָט נור אַרויסגעזעהן ווייסע פלעקען צווי־שען די האָר, ווי זונען־שטראַהלען, וואָס ברעכען זיך דורך, דורך אַ געוועב פון געדיכטע פערבלעטערטע צווייגען... זי האָט ניט געבעטען.
זי האָט ניט אויפגעהויבען די הענד צום פעבעל נאָך הילף, נור אַזוי ווי שעמענדיג זיך פאַר איהר נאַקעטקייט, האָט זי געהאַלטען איהר קאָפּ אַראָפּגעבויגען איבער איהר ברוסט, און קניענדיג געקוקט מיט רחמנות אויף דעם אַלטען מאַן וואָס איז געלעגען ווי אַ קרבן, ווי אַ געפּייניגטער צו איהרע פיס. און איהר פנים, איהר גאַנצע פיגור האָט אויסגעדריקט אַזוי פיעל מיטלייד, אַזוי פיעל צער און טיעפען וועהטאָג.
אַז דער פעבעל איז עפּעס פערשעהמט געוואָרען ביי זיך, פאַר דעם

גאנצע שפיעל, פאר אלצדינג וואס עס טוט זיך דא. איינציגווייז זיינען אויסגעלאשען געווארען די געשרייען, דאס לאכען, דאס רוישען, און שטיל איז געווארען איבער דער מויער.

דער רוימישער פעבעל וואס איז פון שטענדיג אן געוואוינט געווארען צו זעהן אין די שעהנהייט די געטליכקייט, האט אין דעם בילד פון דער פרוי דערזעהן עפעס א הימלישעס ווזען. ס'האט זיך זיי געדוכט, אז זיי האבען שוין ערגעץ וואו דאס בילד געזעהן, און אויף פיעלע פון זיי האט דאס בילד געווירקט ווי א מיראזש, ווי עפעס נים נאטירליכעס. עס האט זיך זיי געדאכט, אז עפעס א וואונדער־זעהונג שיינט פאר זייערע אויגען.

די נאקעטקייט פון דער פרוי, איהר בליק מיט צער, און איהר בויגזאמער קערפער, וואס האט איז זיך געהאט דעם צניעות'דיגען שמייכעל פון איהר פנים, האט עפעס אנגעשטעקט מיט פרומקייט, מיט חרטה. מען האט שוין נים געזעהן די שווער־פאליגע אידען. מען האט שוין נים געלאכט פון די נאקעטע ווייבער אין וואסער. פערקעהרט, דאס בילד פון די אידען מיט זייערע ספרי תורות אויף די הענד, די אלטע פערקרימטע ווייבער מיט די קינדער אויף די הענד, זייער געוויין, זייער בעטען זיך האט גאר געקראגען דורך די שווימענדע נאקעטע פרוי א גאנץ אנדער רייץ. עס איז געווארען ווי אן ערשיינונג פון א ביבלישער סצענע, ווי עפעס א גרופע פון הייליגע געהען דורך א ים און פאראוים געהט די הייליגע מוטער. „די מוטער אין רחמנות“.

דא און דארט האט מען שוין געהערט א מורמלען פון פעבעל, וואס איז דורכגעגאנגען דורך דער מויער, ווי א שטילער ווינד:

— ראטעוועו!

— מענשען טרינקען זיך!

— א שאנד פאר גאט!

— זינד! זינד!

פלוצלונג האט זיך אימיצער בעוויזען אין וואסער. טיעף ביז צום האלז איז ער געגאנגען אין וואסער. א הויכער איז ער געווען. פון א גאס איז ער אנגעקומען און איז צוגעגאנגען צום שווימענדיגען ברעט, אויף וועלכען ס'איז געווען די נאקעטע פרוי מיט'ן אלטען מאן. און אנקומענדיג נאהענט צו זיי, האט ער פון אונטער דעם וואסער ארויסגעשטעקט א הויכען אייזערנעם צלם מיט א קריסטוס אנגעקלאפט אויף

איהם און ער האט דעם צלם אויפגעהויבען אין דער הויך איבער די קעפ פון די נאקעטע אידען, און געוויזען צום פעבעל ארום דער מויער מיט'ן האנד אויפ'ן צלם.

א שרעק איז בעפאלען דעם פעבעל ארום דער מויער. דא און דארט האבען זיך שוין גרופען מאנאכען אראבגעלאזט אויף די קניע איבער דער מויער, און עס האט זיך פלוצלונג דערהערט א הויך קירכען־געזאנג, וואס האט אבגעשאלט וויים און ברייט איבער דער מויער, איבער'ן וואסער, איבער דער געטא, איבער גאנץ רוים:

— די הייליגע מוטער שווימט. „די מוטער איז רחמנות".

— קריסטען־פאלק, זעהט! זעהט! גאט'ס מוטער שווימט!

פון אלע זייטען האט מען געקוקט אויפ'ן שטאנד, אויף וועלכען עס איז געזעסען דער „הייליגער פאטער" מיט זיין סוויטע. פאול דער פיערטער האט זיין פנים פערשטעלט מיט זיין רויטען מאנטעל און נים געוואלט זעהן.

און מיט אמאל האט עס אויסגעבראכען ווי א שטורעם. פון דא און דארט האבען זיך הענד אויפגעהויבען און געוויזען צום „פאבסט". און א מורמעל איז געגאנגען:

— ראטעוועו!

— די טירען פון דער געטא עפענען!

— ראטעוועו! ראטעוועו!

— זינדיגער — האט א מאנאך געוויזען מיט'ן צלם אויפ'ן פאבסט.

— אנטי־קריסט!

— דער טייפעל זיצט אויף קריסטוס'עס טראן!

— אנטי־קריסט!

מיט די העק־שפיזען און שטאכערס האבען די שווייצארישע זעלנער געמאכט פלאץ פאר'ן פאבסט, צוריקגעטריבען די צורייצטע מאסע, און פאול דער פיערטער איז פערשוואונדען מיט זיין סוויטע פון דער מויער פון דער געטא. אזוי זיינען איינער נאכ'ן אנדערען פערשוואונדען די קארדינאלען, די קורטיזאנען, די סענארען, די הויכע קירכען־דיענער און געוועלטיגער פון רוים און דער וועלט, איבערלאזענדיג די פארבען־רייכע טאפעסטרייען און טעפיכען איבער דער מויער פון דער געטא פלאקערען זייערע פארבען אין דער זון.

אויפֿגעפּראַלט זיינען געוואָרען די טויערען פֿון דער געטאָ, אויפֿ־געשפּרונגען זיינען די טירען און דאָס וואַסער פֿון דער געטאָ האָט אַרויסגעשטראָמט. און עס האָט זיך געדאַכט, אַז דאָס געהט פֿער־פֿלייצען רוים!

קאפיטעל 7.

די לעגענדע.

איבער רוים האט זיך פערשפרייט א לעגענדע, אז די הייליגע מר־טער האט זיך בעוויזען אויף דער ערד. זי האלט זיך אויף ערגעץ צווישען די אידען אין דער געטא, און זי האט דאס געראטעוועט. צו־ליעב עפעס אן אומפערשטענדליכען טעם און אומבעוואוסטען צוועק. די אונגלויביגע פון אונטערגעהן. אין דער געטא האבען זיך אראבגע־לאזט מאנאכען פון פערשיעדענע ארדענס, נאנעס און פרומע קריסטען, און האבען פערשטעלטערהייט געווארפען בליקען אין די געוועלבער, אין די פערמאכטע הייזער, טאמער וועלען זיי דערזעהן יענע, צו וועל־כע זיי בעטען, אין וועמעס הענד עס געפינען זיך די שליסלען פון דער און יענער וועלט, און וואס האט בעוויליגט צו זיין א מאכטער פון דעם פערשאלטענעם פאלק און צוריקקומען און אויפהאלטען זיך ביי דעם פאלק.

בחינם האבען די קארדינאלען און די ביסקופען בעפוילען די גלחים, אז זיי זאלען דאס פאלק אויפקלעהרען אין די קירכען, אז עס איז נור געווען א כשוף־מאכערין, וואס האט זיך בענוצט מיט'ן שטן'ס מאכט און האט אנגענומען דאס געשטאלט פון דער הייליגער מוטער, כדי אבצונארען דאס קריסטען־פאלק. עס האבען זיך זאגאר געפונען עדות, וואס האבען עדות געזאגט אין די קירכען פאר'ן פאלק, אז זיי האבען אליין געזעהן, ווי די פרוי, וואס האט געשוואומען אויף'ן ברעט, האט ארויסגעוויזען פון אונטער'ן קלייד ציגען־פיסלעך. אנדערע וויע־דער האבען דערצעהלט, אז זיי האבען געזעהן אין דער אידישער געטא ארויסגעהענדיג פון א הויז א פרוי, וועלכע האט געהאט הערנער אויפ'ן קאפ. דאס פאלק איז אבער געווען צופיעל אונטער דעם איינדרוק פון

דעם בילד וואס זיי האבען געזעהן, און די לעגענדע װעגען די הײליגע מוטער האט זיך פערשפרייט אין פעבעל.

דער פעבעל פון רוים האט שטענדיג געגלויבט, אז אין דער געטא האלטען זיך אויף כישוף-מאכערינס און מכשפות. אז די אידישע פרויען האבען איין-האנד געשלאסען מיט'ן שטן. און דער שטן גיט זיי די מאכט, און לערענט זיי אויס ווי אזוי שטענדיג יונג צו בלייבען, ווי אויפצוהאלטען די פרישקייט פון זייערע קערפערס און די יונגקייט פון זייערע געזיכטער, צו פארבען זייערע האר אין װעלכע קאלירען זיי ווילען. און זיי קענען מיט אזעלכע געטראנקען איינפלאנצען אין יעדען מאנ'ס הארץ ליעבע און איהם אונטערטעניג מאכען. עס דערצעהלען אונז די כראניקעס פון יענער צייט, אז די שעהנסטע קורטיזאנען פון רוים פלעגען אראבקומען אין דער געטא אריין און אויסלערנען זיך ביי די אידישע פרויען דאס געהיימניס פון שטענדיג יונג בלייבען. וואס זיי, די אידישע פרויען, האבען עס בעקומען דירעקט פון שטן.

נאר דער פעבעל האט אבער געגלויבט, אז דער שטן האט נור א מאכט איבער דעם מענש און אלעס וואס געהט אן דעם מענשען, זיין גליק, זיין גרויסקייט, זיין הערשאפט — איבער דאס אלעס קאן דער שטן האבען זיין האנד. אבער ער קאן ניט האבען קיין שליטה איבער די הייליגקייט און איבער די געטליכקייט; אז קיינמאל קאן זיך דער שטן ניט פערשטעלען פאר גאט. דורך דעם האט ניט געהאלפען קיין אנשטרענגונג פון דער קירכע איינצורעדען דעם פעבעל, אז דאס האט דער שטן געראטעוועט די אידען. דאס, וואס די געשטאלט פון דער הייליגער מוטער האט זיך אליין בעוויזען, האט דעם פעבעל געשטארקט אין זיין גלויבען, און די לעגענדע פון דער „הייליגער מוטער" אין דער אידישער געטא האט זיך פערשטארקט ביים פאלק געגען דעם ווילען פון די גלחים און געגען דעם אומעבעטינען צארן פון דער קירכע...

— אפילו אזא הייליג וועזען איז אויך אונטערוואָרפען אונטער אלע שוואכקייטען פון פשוט'ען מענש. געזעהן אז מען פייניגט איהרע אייגענע, איז זי געקומען זיך אננעהמען — האט דאס פאלק גערעדט אין די קירכען.

— ס'איז קיין וואונדער ניט, בלוט רוהט ניט, און מעג עס אפילו

רינען אין די ארערען פון דער הייליגער מוטער, ציהט עס צו זיין איי־געגס.

— יעדען ציהט צו ס׳זייניגע.

— און איך זאג, אז מען דארף פארזיכטיג זיין מיט די „פער־שאלטענע", כאטש פערשאלטענע, פערשטויסענע, אבער עס האט א צו שטארקען צד אין הימעל. און דער געקרייציגטער אליין, כאטש ער איז א גאט׳ס זוהן, איז פריהער פון אלץ א איד. און ווי ער זאל זיי ניט פערלייקענען, דערזעהט ער אבער, אז מען פייניגט זיי, ניט עס איהם א שטאד.

— און זי — א אידישקע, און כאטש זיי האבען איהר זוהן גער־קרייציגט, קאן זי זיך אלץ ניט בעפרייען פון זיי, פונקט אזוי ווי א שנור אין שווער׳ס הויז וועט שטענדיג האלטען מיט איהרע ברידער...

— האט א פרוי צוגעלעגט...

די קירכע האט געזעהען די געפאהר אין די רייד פון פאלק, און האט אויפגעפאדערט די אינקוויזיציע אויסצוגעפינען די כשוף־מאכע־רין און זי צו פערברענען עפענטליך. מעהר האט די אינקוויזיציע נישט בעדארפט. יעדען אבענד זיינען די שומרים פון דער אינקוויזיציע בעפאלען די געטא. מען האט ארויסגעשלעפט פון די הייזער פרויען און מיידלעך און געצוואונגען זיי דורך טארטורען מודה צו זיין, אז זיי שטעהען אין פערבינדונג מיט׳ן שטן. מען האט שוין געהאט פער־ברענט עפענטליך אין רוים אייניגע כשוף־מאכערינס. נור קיינמאל האבען זיי ניט געפונען די ריכטיגע, און זיי האבען ניט געקאנט אויס־ראטען די לעגענדע וועגען די הייליגע מוטער אין דער אידישער געמא פון מויל און געדאנק פון פאלק...

דער יונגער וועגעציאנער מאהלער פאסטילא, וועלכער איז איי־גענטליך געווען דער גאנצער שולדיגער אין די רעטונג פון די אידען האט דערוויל גענומען דעם בלינדען אידען מיט זיין שעהן אייניקעל און ארויסגעפיהרט פון דער געטא, און זיי בעהאלטען אין א לעדיגען קלויסטער, אין וועלכען ער האט געהאלטען אין מאהלען פרעסקאס פון אלטען און נייעם טעסטאמענט פאר די נאנעס פון הייליגען ארדער

סט. אנטאניוס. דער קלויסטער „דאס הייליגע הארץ" איז געלעגען אבגעלעגט אין א פערוואָרפענער גאס ארומגערינגעלט מיט א גרויסען פארק און ארומגעצאמט מיט א הויכען מויער. אין דער קאפליצע, וואו פאסטילא האט געמאהלען זיינע פרעסקאס, איז געווען א געהייר מער אריינגאנג, צו וועלכען ער האט געהאט די שליסלען און דארט האט ער געהאלטען פערבארגען זיין אוצר. יוסף פינזי, זייער לאנדסמאן און פריינד, ביי וועמען דער בלינדער ר' יעקב האט זיך געהאט אויפגעהאלטען, איז צוריקגעגאנגען אין דער געטא. נור די געטא איז שוין ניט געווען זיכער. די אידען, וועלכע עס איז געווארען אונערטרעגליך דאס לעבען אין רוים אונטער דער הערשאפט פון פאול דעם פיערטען, האבען געזוכט עצות ווי צו אנטרינען פון רוים נאך אנקאנא, וואו דער פירשט האט זיי געהאט איינגעלאדען צו בעזעצען זיך אין פעזנזוא, אויף צו להכעים דעם פאבסט.

פאסטילא האט זיי צוגעזאגט, אז ער וועט דעם אלטען ר' יעקב מיט זיין טאכטער ברענגען קיין ווענעדיג. בעפאר זיי האבען זיך געשיידט פון יוסף פינזי, וועמען אייגענטליך זיי האבען גערעכענט פאר זייער אייגענעם, האבען זיי געהאט אבגעמאכט צווישען זיך, אז זיי זאלען זיך אלע טרעפען אין אנקאנא, דעם נאהענטסטען האפען פון רוים. פון דארט וועט פאסטילא פאר זיי שאפען א ווענעציאנער שיף, וואס וועט זיי אלעמען אריבערפיהרען קיין ווענעדיג. און פון ווענעדיג האבען זיי געהאפט צו פאהרען אויף איינע פון די טערקישע שיפען, וואס געהערען צו אידען און וואס זיינען דאמאלס געווען אין א שטענדיגען פערקעהר צווישען קאנסטאנטינאפאל און ווענעדיג, אריינצופאהרען אין דעם סולטאנ'ס מדינה, וואו די אידען און די מאראנען לעבען אין עושר און אין כבוד, און וואו זייער לאנדספרוי און אנגעהמערין, די גרויסע גביר'טע גראציא מענדעסא מיט איהר איידעם יוסף נאסי זיינען דערגאנגען צו גרוים גדולה און ממשלה אין סולטאנ'ס הויז. יוסף פינזי, דער פערוואלטער און אגענט פון דעם הויז מענדעסא אין רוים, האט געהאט גרויסע פערמעגענס אין זיידענס־שטאפען און אין יואוועלען און טייערע שטיינער, וועלכע ער האט געדארפט איבערפיהרען מיט זיך פון רוים קיין ווענעדיג. קיינע וועגען זיינען דאמאלס ניט געווען אין איטאליען. דער איינציגער מיטעל אריבערצופיהרען סחורות איז נור געווען דורכ'ן וואסער און דורך פאק־אייזלען

אויפ'ן טרוקענעם וועג און בעגלייט מיט שומרים און פעלד־רייטערס. און די וועגען זיינען געווען אין סכנה, און פאר א אידען מיט א פער־מעגען וואלט עס געווען א זיכערער טויט. פינזי האט אבער געמוזט איבערפיהרען זיינע סחורות אויף פאק־אייזלען פון רוים קיין אנקאנא, און ערשט אין אנקאנא איז ער געווען אין סכנה דערקענט צו ווערען פון דער אינקוויזיציע און פערברענט צו ווערען און זיין פערמעגען קאנפיסקירט צו ווערען. זיי האבען געמוזט די רייזע מאכען אין גע־היים, אונטער אנדערע נעמען, אלס ווענעציאנער סוחרים, און פאס־טילא האט זיי צוגעזאגט, אז ער וועט זיי שאפען ווענעציאנער קליי־דער און צייגניסע, אז זיי שטעהען אונטער דער שוץ פון די ווענע־ציאנער רעפובליק.

עס איז זיי איינגעטליך נים קלאהר געווען די בעציהונגען פון פאסיטילא צו זיי: פארוואס ער שטעלט זיך איין פאר זיי, פארוואס ער טוט דאס אלץ פאר זיי. און באטש עס איז דאמאלס ניט געווען קיין זעלטענהייט, אז איינצעלנע קריסטען זאלען שטעהן אין זעהר נאהענטע פערבינדונגען מיט אידען, דאך האט דער אלטער ר' יעקב, וועמעס איינציגער גליק איז געווען זיין אייניקעל יעפתה, און זיין איינציגער צוועק אין לעבען איז געווען אבצוהיטען זיין אייניקעל, די טאכטער פון זיין געליעבטען זוהן יוסף, וואס איז פערברענט געווארען אויף קידוש השם אויפ'ן פייער פון דער אינקוויזיציע אין ליסבאן, האט זיך פאר עפעס געשראקען. אין דער אנוועזענהייט פון פאסטילא פלעגט דער אלטער האלטען דער מיידעל'ס ווייסע האנד אין זיינע, ניט אראבנעהמענדיג זיין צוויימע ציטערענדע האנד פון איהר אקסעל, ווי מורא האבענדיג פאר עפעס, אבער פאסטילא'ס אויפריכטיגקייט אין דעם טאן פון זיין רעדען און זיין איינגעהאלטענקייט און עהרליכקייט אין זיין בעציהונג צו זיי, און דער עיקר דאס, וואס ער האט איינגע־שטעלט זיין לעבען פאר זייער רעטונג — דאס האט אפילו אינ'ם אל־טען ר' יעקב איינגעפלאנצט א צוטרויען און א גלויבען צום פרעמדען. און ער האט זיך פערלאזט אויף איהם.

און, ווידער, איז דאך ניט געווען קיין אנדער זאך צו טון, ווי נור אנצונעהמען פאסטילא'ס הילף. די אינקוויזיציע האט געמאכט א נעיענ אויף דער געטא. יעדען אבענד איז מען בעפאלען אנדערע אידישע הייזער און ארויסגעשלעפט יונגע ווייבלעך און מיידלעך, וועל־

כע האבען געהאט פרומע געזיכטער און צניעות'דיגע אויגען, וואס האָ־
בען נור מיט עפּעס דערמאַנט אַז יענער געשטאַלט, וואס האָט זיך גע־
האַט בעוויזען אויפ'ן וואַסער, און זיי געוואָרפען אין די טאָרטור־קע־
לערען פון דער אינקוויזיציע און געצוואונגען זיי מודה צו זיין, דורך
כל'ערליי מינים יסורים, אַז זיי האָבען געקראָגען זייער שעהנקייט פון
שטן און זייער איידעלען אויסזעהן דורך כשוף, און דערנאָך האָט מען
זיי עפענטליך פערברענט אויף די גאַסען פון רוים.

קאַפּיטעל 8.

דאָס דאָפּעלטע האַרץ.

אין דער קאַפּליצאַ פון קלויסטער „דאָס הייליגע האַרץ", וואו פּאַסטילאַ האָט געמאָהלען זיינע פרעסקאָס — האָט אין די פאַרנאַכטען דורך דעם טיעפען בלאָהען און גאָלד, מיט וועלכע קאָלירען עס זיינען געווען אויסגעזעצט די פיגורען פון די הייליגע אין די פענסטער פון קלויסטער — אריינגעדרעמעלט א וואַרימע צימרענט ליכט, וואָס האָט ווי אַ וואָלקען פון שטויב געהויבען זיך אין דער לופט פון דער קירכע. צווי שטויב-זיילען, וועלכע האָבען אַרויסגעשיינט דורך די אויגען פון די הייליגע, ווי אוים טיעפע קוואַלען, זיינען געפאַלען דורכ'ן חלל פון קלויסטער, איבערגעוואָרפען זיך פון איין עק קלויסטער צום אַנדערען, און האָבען אין זייער וועג בעלייכטען מיט אַ מאָדנע אונהיימליכע ליכט די פּאַטריאַרכען, די נביאים, די אַפּאָסטאָלען און די הייליגע, וואָס האָבען אַראָבגעקוקט פון די ווענד, פון פּאַסטילאַ'ס פרעסקאָס. אין אַ ווינקעל פון דער אונהיימליכער קאַפּעלע — איז געגענוואַרט פון די אַלע הייליגע, וואָס האָבען דורך דער ליכט געקראָגען אַ לעבענס-בעוועגונגקייט, האָט זיך געפונען דער אַלטער בלינדער ר' יעקב, וואָס איז צייט די בהלה פון דער געטאָ, אביסעל ווי צומישט געוואָרען, און נישט געוואוסט וואו ער געפינט זיך. ער איז אימער געלעגען אונבעוועגליך אין ווינקעל — און געקלאַפּט מיט די ליפּען, און געבען איהם איז ווי תמיד געווען זיין איינציגע יעפּתה.

אויבען אין דער הויך אויף אן אויפגעהאַקטען געשטעל, איז געזעסען דער מאָהלער פּאַסטילאַ, ביי זיין אַרבייט. ער האָט אַראָבגעקוקט פון ד״ר הויך און בעטראַכט די לעבעדיגע גרופּע דאָרט אין ווינקעל.

די שטויב־שטראַהלען, דורכקרייצענדיג דעם חלק פון דער קיר־כע, האָבען פערכאַפּט יעפתח'ס האָר און אַ האַלב געזיכט. ער האָט געזעהן די זיידענע געקרייזעלטע דינע לאָקען, וועלכע כאַפּען זיך אַרויס פון איהר גלאַט־פערקעמטען קאָפּ, און פאַלען מיט צערטליכקייט איבער איהר ווייסען נאַקען. ער האָט געזעהן איהר איידעלע טונקעל קאַלירטע הויט, די טרויעריגקייט פון איהר שמייכעל, און די פערפיהרערישע צניעות, וואָס שוועבט אַרויס פון איהרע אויגען.

דאָ, אין דער ליכט פון גאָלדענעם שטויב, וואָס שטראָמט אַריין דורך די פענסטער, דאָ אין די טיעפקייט פון די ווינקלען, אין דער שאַ־טענקייט פון די ווייסע קאָלומנען, אין בעגלייטונג פון די אַלע הייליגע און פּאַטריאַרכען, וואָס קוקען אַראָב פון די וואַנד — האָט זי, די איי־דישע טאָכטער, נאָך מעהר ווי תמיד אויסגעזעהן ווי די הייליגקייט אַליין. די גרופּע דאָרט אין ווינקעל, דער בלינדער איד, מיט זיין שיטערע גראָהע באָרד, און האַרלאָזען קאָפּ, וועלכער קוקט תּמ'עוואַ־טע אַרום זיך — און נעבען איהם די פערלאָרענע טרויעריגע טאָכטער — האָט געמאַכט אַ איינדרוק ווי איינע פון זיינע סצענעס, וואָס ער האָט ערשט אָבגעמאָהלט אויף די וואַנד פון קלויסטער, איז אַראָב פון דער וואַנד און בעוועגט זיך דאָרט אין ווינקעל... אַזוי האָט זי אויסגע־זעהן — די הייליגע מאַריע, די מענשען־טאָכטער, אין וועלכער גאָט האָט זיך פערליעבט; וועלכער גאָט האָט בעוויליגט, אַז זי זאָל ברענ־גען צום מענשען דעם טרויסט פון דער וועלט.

אַזוי האָט זי געמוזט אויסזעהן, מאַריע, אין יענער נאַכט, ווען זי האָט זיך בעהאַלטען אין אַ געצעלט צווישען די פּאַסטוכער, אויף דעם פעלד אין בית לחם, צו געבוירען איהר קינד — אַזוי האָט זי געמוזט אויסזעהן אויף דעם וועג, ווען זי איז אַנטלאָפען מיט איהר מאַן יוסף קיין מצרים. אַזוי האָט זי געמוזט אויסזעהן דאַמאָלס, אין יענעם מאָמענט — אין גרעסטען מאָמענט פון דער וועלט'ס ערהויי־בונג, ווען גאָט האָט זיך פאַרקוקט אויף איהר — און זי אויסגעקלי־בען, אַז זי זאָל זיין די אויסערוועהלטע.

פּאַסטילאַ האָט געהערט צו יענע רעליגיעזע מאָהלער, וואָס זייער בעגייסטערונג פאַר דער הייליגער מאַריע איז געווען אַ צוזאַמענגע־מישטעם פון הימלישע און ערדישע ליעבע. זייענדיג פון נאַטור און ערציהונג רעליגיעז, האָט ער פאַר גאָט'ס מוטער פערמאָגט יענעם

געפיהל פון פערהערליכונג, וואס עס קענען נור בעזיצען רעליגיעזע נאטורען אין זייער הייליגסטען עקסטאז. נור וואס טיעפער דאס רע־ליגיעזע געפיהל האט זיך ביי איהם געשטארקט, אלץ זינדיגער האט ער געפיהלט — ער האט געפיהלט אין דעם גאנג פון זיין בלוט דעם מענשליכען ברום, דאס וועבען פון טיעפעל אין דעם פערלאנג נאך חאוה... קוקענדיג אין איהר פנים, אויפהויבענדיג די הענד צו איהר, קניענדיג פאר איהר, האט ער געבעטען, אז זי זאל איהם אויסטון פון יעדער מענשליכער שוואכקייט — אז זי זאל איהם ערהויבען און ארייננברענגען אין די הימלישע רייכקייטען פון ריינקייט און אויסגע־לייטערטקייט. נור ארייננקומענדיג אין זיין פאנטאזיע אין די הימ־לישע רייכקייט פון ריינקייט און אויסגעלייטערטקייט, האט ער זיך געפיהלט אזוי נאהענט צו איהר — אזוי ארומגענומען מיט איהר ליעבע און גוטקייט — אזוי צוזאמען און איינס מיט איהר, אז ער האט ניט מעהר געוואוסט אויב עס איז זינד, א פערשוועכונג פון די העכסטע ריינקייטען, אדער עס איז א אויסצייכנונג, א ספעציעלער חסד, וואס זי בעווילינט איהם... אילוזיאנען און געשטאלטען פלעגען איהם פייניגען ביינאכט — ער פלעגט זיך געפינען אין א נאהענטער מענשליכער פערלייבונג מיט זיין געטין, שוועבענדיג הינטער איהרע בריסטען אין הימלישע הערליכקייטען... און זיין געוויסען איז גע־פלאגט געווארען פון חרטה און בענקשאפט...

אין יעפתה, אין דער מיידעל פון דער אידישער געטא, האט ער געזעהן די קערפערליכע פערלייבונג פון די הייליגע מאריע. ער האט געגלויבט, ווי פיעלע האבען דענסמאל געגלויבט, אז די געטליכקייט לאזט זיך אראפ אויף דר׳ערד און נעהמט אן מענשליכע געשטאלטען. ער איז געווען איבערצייגט, אז די הייליגע מאריע האט בעווילינט, צו־ליעב עפעס אן אונבעוואוסטען טעם, צו ענטפלעקען זיך אין דער מיי־דעל — דער נס, וואס איז געשעהן דורך איהר אויפ׳ן וואסער, וואס דער נאנצער פעבעל פון רוים איז מיט אמאל פערבלענדעט געווארען און געגלויבט, אז זיי זעהען די הייליגע מוטער אין איהר לייב — דאס האט איהם נאך מעהר איבערצייגט, אז א הייליגער גייסט שוועבט איבער דער מיידעל. ער האט זי פערגעטערט ניט נור דערפאר, ווייל זי איז געווען אזוי נאהענט מיט איהר אויסזעהן און געשטאלט צו דעם בילד פון זייער הייליגער מוטער, וועלכעס ער האט געטראגען אין זיין

פאַנטאַזיע. — נור זעהענדיג דאָס בילד אין בלוט און פלייש, בעוועגענ־דיג זיך, רעדענדיג — קוקענדיג אויף איהם — האָט זיין צוהיצטער אונערפילטער פערלאַנג, וואָס האָט געברענט צו יענעם הייליגען גע־שטאַלט, צוגאָסען זיך ווי גליהענדעס בליי אין זיין בלוט און זיינע אָדערען — און עס האָט איהם געצויגען צו איהר — און ער האָט גע־ברענט צו איהר מיט אַ תאוה, וואָס איז געצוימט געוואָרען דורך זיין רע־ליגיעזען גלויבען, און ער האָט אויסגעדריקט זיין הייסען אונערפילטען פערלאַנג און אויסגערעדט זיך אין דעם בילד, וואָס ער האָט געמאָהלען פון איהר, אין געהיים, אַלס די „הייליגע מוטער“ פאַר די נאָנעס פון קלויסטער דאָס „הייליגע האַרץ“.

קאַפּיטעל 9.

דאָס בילד.

ער האָט זיך געמאַכט צייכנונגען און שאַטירונגען פון יעפתה'ס קאָפּ, פון איהר פּנים און בעוועגונגען. ער האָט מיט התמדה נאָכגע־פאָלגט יעדען ריהר איהרען דורך דער צייט, וואָס זי האָט זיך אויפ־געהאַלטען אין קלויסטער און ער האָט געהאַט די מעגליכקייט זי צו בעטראַכטען.

אין דער הויך, אויפ'ן געשטאַנד האָט פּאַסטילאַ געהאַט זיין בית־המקדש ווינקעל, אין וועלכען ער האָט אַלע טאָג געמאָהלען ווי א גע־בעט דאָס בילד פון דער אידישער טאָכטער פון דער געטאָ, אלס הייל־יגע מוטער. עס איז געווען זיין תפלה, זיין אָרעם ביסעל ליעבע און זיין בעשרענקטע מענשליכע אויפפאַסונג פון די אונענדליכקייט, און די אָרעמע מתנה, וואָס ער האָט געבראַכט צו גאָט פון זיין אייגענס. ער האָט די הייליגע מאַריא און אַזוי אויך דאָס מיידעל פון דער געטאָ קיינמאָל ניט געקאָנט זעהן און פאַרשטעלען זיך אלס מוטער מיט א קליין קינד אויף דער האַנד. ער האָט זי געזעהן אלס דאָס אייביגע מוטערליכע. זי איז געווען א מוטער ביים ערשטען טאָג פון איהר געבוירען. דורך דעם האָט ער בעסער פאַרשטאַנען די ביזאַנטישע פּרימיטיוועז, וואָס האָבען איהר געמאָהלען אַליין, אָדער ווען מיט דעם קינד, איז דאָס קינד געווען א מאַן מיט א באָרד. א קינד מיט א גע־זיכט פון אַן ערוואַקסענעם מענשען. זי האַלט אויף דער האַנד ניט איהר קינד, נור דאָס קינד פון דער וועלט, דעם מענשען. דורך דעם האָט ער ניט געמאָהלען דאָס אידישע מיידעל, ווי די אַנגענומענע טראַ־דיציע צו מאָהלען די „הייליגע מוטער" אין איינע פון די סצענעס: „מיט'ן קינד אויף דער האַנד" אָדער „מוטער אין רחמנות" דאָמאָלס

ווען זי בעוויינט איהר געקרייציגטען זוהן, נור ער האט זי געמאהלען אלס „די אונבעפלעקטע אויפפאסונג", ווי די בעוועגונג צו מאהלען די הייליגע מאריע האט דענסמאל ארומגעכאפט די יונגע קינסטלער.

פון א וואלקען פון רויך, וועלכער געהט אויף און קוילערט זיך און רינגעלט זיך איבער דעם ערד־קוגעל — שטייגט אויף א מיידעלשע געשטאלט, וועלכעס שוועבט אהן פליגלען, נור מיט איהר לייכטען קינדישען קערפער, אין הימעל אריין. פון איהרע פלייצעס פאלט א מאנטעל פון בלאהען הימלישען סאמעט, ווי א פלאם־פייער, צוריק אראפ אויף דער ערד. זי גיט אב די ערד דאס לעצטע, וואס האט זי געמאכט פאר ערדישעס און עס ענטפלעקט זיך אין דער הערליכער זון א יונגער, כמעט נאך קינדישער, ערשט וואס נור רייף וואקסענדער מיידעלשער קערפער. זי איז נור איין אייגענבליק נאקעט, באלד ווע־רען דא און דארט די טיילען פון איהר נאקעטען קערפער פערשטעלט אין דעם רויכערדיגען וואלקען פון איהרע האר, דורך וועלכע אבער עס שיינט דורך, ווי זונען־שטראהלען דורך וואלקען און האר, די טונקעל שיינענדיגע פערעלמוטערנע הויט פון איהר קערפער. זי איז נאקעט, די געטליכקייט ווייסט ניט פון קיין קליידונג, נור איהר נאקעטער קערפער איז א קינדערשער (ווי עס האט זי געמאהלען פרא־אנזשיליקא, וועמעס פערגעטערער ער איז געווען). נור א פערבארגענע, צניעות׳דיגע ליידענשאפט בעהאלט זיך אין די אונשולדיגקייט, אין דער אונבעהאל־פענקייט פון דעם יונגען קינדישען לייב. זי אליין וויל גארנישט, ווייסט פון גארנישט; נור זי ברענגט זיך אין גאנצען ביז צום לעצטען טראפען בלוט איהרען אן עולה תמימה, א קרבן צו גאט. אזוי געהט זי ארויף צו גאט, ווי א כלה. און עס ציטערט דאס בלוט אין איהר יעדען לייב־קעמערעל, וועקט זיך און קלאפט דורך דורך די פערלמוט־טערנע הויט...

פליהט זי מיט איהר לייכטען קינדישען קערפער אין הימעל אריין; — איז אבער איהר בליק אויף שטענדיג צוגעשמידט צו דער ערד. איהר קאפ האלט זי אראבגעבויגען און זי קוקט אויף דער ערד — די ערד, מיט וועלכער זי איז אויף שטענדיג געווארען צונויפ־געבונדען דורך בלוט, פאר וועלכער עס איז איהר בעשטימט צו טראַ־גען איהר גורל, איהר צער און איהר רחמנות. און איהר בליק האט ער געגעבען די קראפט פון זעהן, צו זעהן דאס אונזעה־

בארע, דאס פערהוילענע. עס האט זיך געדאכט, אז די אויג־גען זעהען דעם גורל, וואס איז בעשערט יעדען איינעם — דעם גורל, וואס געהט נאך אונזערע טריט. זי זעהט דעם פיין און דעם צער און דאס אונבעהאלפענקייט פון אונזער קארגעס לעבען, דאס בלאנ־דזשען פון אונזערע טעג — און דאס רייסען זיך, וואס איז איבער אונזערע קרעפטען — און איבער דעם, וואס איהרע אויגען זעהען. טרויערט איהר מויל. וויפיעל צער און וויפיעל רחמנות האט ער איינ־קנעטען אין דעם דינעם, אויסגעצערטעלטען, פרישען שניט פון איהר מויל. די געטליכע טרויערקייט און די מענשליכע חרטה. די אונ־בעהאלפענקייט, וואס מיכעל אנזשעלא האט איינגעקנעטען אין דער גרימאסע אויף דער מויל פון זיין „מוטער אין רחמנות“, ווען די הייר ליגע מוטער, אלס יונגע מיידעל, האלט אויף איהרע הענד איהר ער־וואקסענעם געקרייציגטען זוהן ווי א קליין קינד. די גרימאסע האט ער געשאנקען דער אידישער מיידעל פון דער געטא, נור די גרימאסע פון צער איז נאך ניט געווען רייף ווי זי איז ביי מיכעל אנזשעלא. ער האט זי אויף די ליפען פון זיין בילד פערהוילען אין אן אונערקלעהר־בארען שמייכעל, ווי זי וואלט געווען געוואוסט דעם סוד פון אונזער ערלייזונג, דעם סוד פון די לעצטע טעג, און זי זעהט דעם אייביגען פריעדען און די שטענדיגע שטילקייט נאך אונזער צייטווייליגעס, ארי־מעס, פערלוירענעם בלאנדזשען... זי ווייסט דעם וועג. ביי איהר איז דא די רוה און די זיכערקייט, ביי איהר איז דא דער ציעל און די ענד. און ווער עס געהט נאך נאך איהר, נעהמט זי איהם מיט זיך אין די הימ־לישע רייכקייט, אין די אייביגקייט, וואס איז פאר אונז און נאך אונז...

עס איז שוין געווען נאכט, און די קאפליצא איז געווען ארומגע־וועבט מיט שוועבענדע, ריהרעוודיגע שאטענס, וועלכע האבען זיך פערגליווערט־שווער בעוואויגען פון איין קאלומן צום אנדערען — אי־בער דער גאנצער לענג פון קלויסטער. אויבען, אין דער הויך, אויף זיין געשטאנד, איז געזעסען דער מאהלער און האט ביים שיין פון דיקע וואקסענע ליכט בעטראכט דאס בילד, וואס ער האט פערפערטיגט. פלוצים איז עס געקומען איבער איהם, ער האט פערגעסען, אז ער איז דער מייסטער פון בילד, אז עס זיינען נאך נאס די פענזלען, מיט וועל־בע ער האט עס געמאהלען. עס האט זיך איהם געדאכט, אז ניט ער

האט געשאפען דאס בילד, נור דאס בילד האט איהם געשאפען. אזוי איז עס געווען פון ערשטען טאג אן, ווען עס איז געווארען, און קיינער ווייס ניט ווי אזוי עס איז געווארען. עס האט זיך איהם געדוכט, אז אן ערשיינונג האט זיך בעוויזען אויף זיין לייוועגט, וועלכע איז געקומען פון אונבעוואוסטע ספערען, די מענשען צו טרייסטען און צו בעגליקען. פון דעם יונגען מיידעלשען קערפער האט געבלאזען א גרויס גליק, וואס איז געקומען פאר יעדען איינעם, און עס האט זיך איהם געדוכט, אז דער קערפער איז זיינער, פאר איהם און צוליעב איהם געקומען, און פעראייניגט מיט איהר אין אן אייביגען באנד, פליהט ער מיט איהר פון דער וועלט ארויס, אין אנדערע אונבעקאנטע און הימלישע ספערען. עס האט זיך איהם געדאכט, אז דער בליק, דאס פנים, די אויגען, דאס מויל — אלץ איז זיינס, פאר איהם און צוליעב איהם זיך בעוויזען, אז דאס זעהט זי מיט די אויגען איהם, זיין לעבען, זיין גורל, זיינע נארישקייטען און זיין אונבעהאלפענקייט. און איבער איהם טרויערט זי, אויף איהם האט זי רחמנות, און זי איז געקומען איהם אויסלייזען פון די ענגשאפטען פון דער וועלט און מיטנעהמען איהם אין אנדערע וועלטען, און זי שמייכעלט צו איהם, און זאגט איהם צו אלעס, אלעס, הימלישעס און ערדישעס גליק אהן א מאס און אהן גרענעצען.

— א, הימלישעס גליק, דו, וואס דו קענסט בעגנאדיגען, אונענדליך מיט די זעליגקייטען פון דיין הימלישעס רייכטום! זיי געלויבט פאר דעם, וואס דו ביזט געקומען! א, לאז מיך אויסגעהן אין מיין גאנצער אונמאכט הינטער דיינע געפליגעלטע ברוסטען. פיהר מיך אריבער פון דער וועלט אין דיין גנעדיגקייט אריין, אויף דיינע לייכטע פליגעל.

און פאסטילא איז געפאלען אין אונמאכט פאר איהר...

אראבגעהענדיג פון זיין הויכען געשטאנד מיט דער ליכט אין האנד, האט זיין שיין בעלויכטען דאס אידישע מיידעל, וואס איז געלעגען אבגערוקט פון'ם אלטען אידען, אויף קליידער און קישענס איז א ווינקעל פון דער קאפליצע, אונטער א קאלומן. דער בלויער הימלישער מאנטעל, וועלכען זי האט געהאט, איינגלייזענדיג זיך, אראבגע־

ווארפען פון זיך (אויף פאסטילא'ס בילד), ווען זי פליהט אין הימעל אריין, איז איצט געלעגען צוגעדעקט איבער איהר. און עס האבען זיך ארויסגעזעהן פון איהם איהרע נאקעטע קינדערשע פיס און איהר פנים, וואס האט גערוהט אויף איהרע האר. א מינוט האט זיך פאסטילא'ן געדאכט, אז די געטין פון זיין בילד איז צוריק אראבגעפאלען פון הימעל און ליגט דא ווי א געשאסענער פויגעל צו זיינע פיס. נור באלד איז דאס בילד געווארען אין זיינע אויגען די ריכטיגע מיידעל, די לעבעדיגע, פליהענדע אויסדערוועהלטע מענשען־טאכטער. און דא ליעגט נור אן ארעמע געיאגטע אידישקע, וואס בעהאלט זיך ביי איהם פון די אויפזעהער פון דער אינקוויזיציע. ער האט שוין געוואלט אוועקטרעטען פון איהר, נור די שיין פון ליכט איז נאך אמאל געפאלען און בעלויכטען איהר פנים. איהר פנים האט דערמאנט אין גאנצען אן יענעם געזיכט, פאר וועלכען ער האט ערשט ניט לאנג געקניעט און געבעטען. אז זי זאל איהם אריינברענגען אין הימלישער רייכקייט. נור דאס פנים איהרס, שלאפענדיג, האט אויסגעדריקט ערדישע אונבעהאלפענקייט. איהרע פערמאכטע אויגען זיינען געווען אזוי אונשולדיג און אזוי אונבעהאלפען־מענשליך, ווי די אויגען פון א טויב, ווען דער שוחט קומט איהר שעכטען. און אויף די הערלעד אויפ'ן ראנד פון די הייטלעך, ביים צוזאמענקנייטשען דאס אויג, האט זיך אויפגעהאלטען א שוואכע מענשליכע ליעבע, וואס דאס האט זיין געטין ניט בעזעסען.

און ער האט געזעהן, אז די מוטער פון אונזער הימלישעם און ערדישעם גליק פליהט ניט אין דער הויך צו גאט, נור ליגט ווי א געשאסענער ארעמער פויגעל, אונטערטעניג צו אונזערע פיס.

א מעכטיגער, אן אונגעצוימטער פערלאנג האט איהם בעהערשט צו זעהן דאס לייב, דעם לעבעדיגען, אטעמענדען קערפער פון זיין געטין. מיט א קלאפעדיגעם הארץ האט ער אנגענומען דעם בלאהען סאמעטענעם מאנטעל און מיט א לייכטע בעוועגונג איהם אראבגענומען פון דער מיידעל. און פאר זיינע אויגען איז ענטפלעקט געווארען איהר נאקעט לייב.

איהר לייב איז געווען עהנליך צו דעם לייב פון זיין געטין. זי איז אויך געווען מיידעלש, לייכט און קוים וואס רייף געווארען, ווי דער קערפער, וואס ער האט גענומען פון פרא אנזשעליקא. נור דער לייב פון דער לעבעדיגער, אטעמענדיגער מיידעל איז געווען ערדיש־

מענשליכער, און דערפאר מעהר הייליגער... אין די פאלדען פון איהר שוים, און די חן־גריבלעך פון איהר בויך איז געלעגען אויסגעגאסען דאס גלוסטונג צוזאמען מיט די אויסלייזונג פון מענשען. אונזער ווילען און אונזערע בענעהרען. און עס האט זיך געדאכט פאסטילא׳ן, אז אין דעם לאכענדען לעבעדיגען קערפער ליגט די אויסלייזונג און מעהר דער ציעל פון אונזער לעבען — מעהר ווי אין דעם בילד.

ער האט געקניהט פאר דעם קערפער. קיין תפלה האט ער ניט געזאגט. נור ער האט מיט פערברענטע ליידענשאפטליכע ליפען גע־קושט דעם זוים פון דעם הימלישען בלויען מאנטעל, וועלכען ער האט אראבגענומען פון דער מיידעל, און וועלכער איז נאך געווען ווארעם פון דעם לעבעדיגען לייב.

און ער איז צוריק ארויפגעגאנגען אויף זיין געשטאנד, צום בילד, צו בעשענקען דעם לייב פון זיין געטין מיט די הימלישע רייכ־טימער, וועלכע עס בעזיצען די מענשען־טעכטער...

קאפיטעל 10.

ווען די גלאקען קלינגען.

פון פריהמארגען אן האבען רוים׳ס גלאקען געקלונגען פון אלע ווינקלען פון שטאדט. פון אלע בערגלעך און טאלען, איבער וועלכע די שטאדט איז אויסגעשפרייט, האט זיך געגאסען א שאלען פון קלאנגען. א טייל פון זיי האבען הויך, ערנסט, מיט א געבייזער געיאגט א שרעק מיט זייערע באסאווע, מעטאלענע קולות. אנדערע, ווידער, האבען זיך עפעס געבעטען מיט יונגע מיידעלשע קלינגענדיגע שטימען. אנדערע, ווידער, ווי אבגעריסען זיך פון דער ערד, האבען גערופען בעזונדער צו אייגענע געמער מיט אייגענע תפלות. איין גלאק האט אריבערגעשטיגען דעם אנדערען. איינער האט געוואלט דעם אנדערען איבערשרייען. א טייל פון זיי האבען געדראהט און א טייל האבען זיך געבעטען. אין דער לופט איבער די קעפ פון די מענשען, האט זיך געדראכט, שרייען אונזיכטבארע בעסטיעס, וועלכע דערנעהענטערען זיך וואס א מאל נעהענטער צו זעטיגען זייער דורשטיגען בעס. און עס הערען זיך די בעטענדיגע, לעצטע־כוחות׳דיגע אויסגעשרייען פון זייערע בעדראהטע קרבנות...

און פון פריהמארגען אן האבען זיך איבער רוים׳ס גאסען געצויגען פראצעסיעס. פון אלע קירכען און קלויסטערס האט מען געטראגען הייליגע בילדער און קירכען־פאהנען אונטער רויטע קאלירענדיגע חופות, בעגלייט מיט דעם ערנסטען טויט־יום־טוב׳דיגען שיין פון גרויסע וואקסענע ליכט, וועלכע עס האבען געטראגען אין לאנגע רייהען גלחים אין ווייסען געקליידעט. עס האט זיך געהערט דאס שטילע טויטען־שאלען פון די קליינע זילבערנע גלעקלעך, מיט וועלכע קינדער־גלחים האבען געקלונגען, געהענדיג פאראויס פאר די הייליגע בילדער. קארדינאלען אין בלוט־רויטע היט מיט זייערע שעפער שטע־

קענס אין די הענט, האבן אנגעפיהרט די קירכען־פראצעסיעס. און פון ווייהרויך־וואלקענס האבן זיך נעהויבען אין דער הויך גיפסענע פיגורען פון אבגעטער, געטראגען אויף מענשליכע פּלייצעס; געקריי־ציגטע מענער, וועלכע האבן פערקרימט זייערע גזיכטער אין גרי־מאסען פון פייזשען צער. פיגורען פון נאקעטע מענשען, וועלכע טראגען שטעכענדיגע שווערדען אריינגעשטעקט אין זייערע לייבער און פערגליווערט בלוט רינט פון זייערע נאקעטע וואונדען. טייל פון זיי האבען געוויזען מיט פערוויינטע, פערקרימטע פּנים׳ער אויף זייערע וואונדען, אויף די הענד זייערע, אין וועלכע עס האט נאך געשטעקט אריינגעהאקטע נעגעל. און נאך זיי זיינען נאכגעגאנגען מיילען־ווייט רייהען פון מאנאכען, פערקליידט אין טויטען־מאסקען, אין שווארצע מאנטלען, מיט שווארצע קאפּ־בעדעקענס, דאס פּנים פערהילט אין שווארצען, אויף וועלכען עס איז געווען אויסגעמאלט מיט ווייס א מאסקע פון א סקעלעט, און דורך די אויסגעשניטענע אויגען פון סקע־לעט האבען ארויסגעקוקט אונהיימליכע, שרעקענדע אויגען... די טויטען־מאסקען האבען געהאלטען גרויסע געלע וואקסענע ליכט אין די הענד און עס האט זיך געדאכט, אז די טויטע האבען זיך אויפגע־הויבען פון זייערע טרונעס און זיי געהען איבער די גאסען פון רוים...

און פון פריהמארגען אן האט מען געהערט א זינגען. אבער ס׳איז ניט געווען א זינגען, נור אן אונהיימליך טויטען־געשריי האט זיך געהערט איבער די גאסען פון רוים. און האט אבגעקלונגען ווי א שרעק, וואס איז בעפאלען רוים פאר עפּעס אונבעוואוסטעס, וואס דער־נעהענטערט זיך צו איהר...

צו די טויערען פון קלויסטער „דאס הייליגע הארץ“ זיינען אלע פּראצעסיעס אנגעקומען און אראבגעלאזט זייערע קירכען־פאהנען, הייליגע בילדער און גיפּס־פיגורען פון זייערע אקסלען און זיי אריינ־געטראגען אין דער קאפּליצע, אין וועלכער פּאסטילא האט פערטיג געמאכט זיינע פרעסקאס און זיי אוועקגעשטעלט ביים אלטאר פון די „הייליגע מוטער“, וואו עס ווערט איינגעווייהט דאס נייע בילד פון גאט׳ס מוטער, וועלכע וועט באלד ערשיינען אין דער לופטען, נאך א געהיימען מיטעל, וואס א מעכאניק האט אויסגעפונען.

עס איז פול די קירכע מיט קארדינאלען, בישאפען, גלחים, מא־נאכען און מאנאשקעס. אלע אין זייערע גלחים־קליידער קניהען זיי

אויף דער ערד, און ווארטען אויפ'ן גרויסען מאמענט, ווען דאס „הייליגע מיידעל" וועט ערשיינען פאר'ן אלטאר. עס שפילען די אר־גאנען, און עס זינגען די קירכען־כארען, און דאס פאלק, מאן, ווייב און קינד, ווי שטורמדיגע כוואליעס פון ים, שלאגען איבער דעם אפע־נעם טויער פון דער קירכע, און ווילען אריין. די קירכע איז שוין איבערגעפאקט, און די טויזענדער־קעפיגע מאסע גיסט זיך אוים ווי אן איבערגעפלייצטער טייך אויפ'ן פלאץ איבער'ן גראז פאר דער קיר־כע. זיי זעהען נור די ברענענדיגע געל־וואקסענע ליכט אויף די הויכע הילצערנע לייכטער, ווי ברענענדיגע זיילען, זיך הויבען איבער די קעפ פון די וויים־געקליידעטע גלחים און איבער די שווארצע, טויט־פאר־מאסקירטע פנים'ער פון די מאנאכען. זיי הערען דאס געזאנג וואס גיסט זיך ארוים פון דער קירכע. און אלע שווייגען אין ערנסטער שטילקייט.

עס דערהערט זיך דאס שרעקענדיגע קלינגען פון דעם טויד־טען־גלעקעל — דאס קלינגען, וואס דערמאנט יעדען גלויביגען קריסט אן די לעצטע מינוטען פון זיין לעבען, ווען דער גלח וועט קומען זיין נשמה אבנעהמען. און די גאנצע קירכע מיט גלחים און מאנאשקעס ווארפען זיך אויף דער ערד, זינקען די קעפ טיעף צו דער ערד און שווייגען. איבער זייערע קעפ הויבט זיך א געדיכטער וואלקען פון ווייררויך. און פון וואלקען, ווי דורך א נס, שטייגט אויף א לייכטער־דער קערפער פון א יונג מיידעל, פליהט איבער זייערע קעפ און שטעלט זיך צווישען די הייליגע בילדער און גיפסענע פיגורען אויפ'ן ליידיגען פלאץ פאר'ן סאקראמענט פון אלטאר פון „די הייליגע מוטער".

דער בישאף פון סט. מארקוס קלויסטער, וואס האט אנגעפיהרט די פראצעסיע, האט דער ערשטער אויפגעהויבען זיין גרויען בעקרויג־טען פליכעוואטען קאפ און געווארפען א בליק אויף דעם נייעם נאס, וואס האט זיך בעוויזען פאר זיי. ער איז ערשטוינט געווארען פון דעם אונבעקאנטען און ניט צוגעוואוינטען בילד פון די „הייליגע מוטער". וואס האט זיך ענטפלעקט פאר זיינע אויגען: א נאקעטע יונגע מיידעל, וואס איז מעהר עהנליך אויף א אידיש מיידעל פון דער געטא, איידער אויף די אנגענומענע בילדער פון דער הייליגער מוטער. און נאך איהם האט זיך געהערט א שטיל מורמלען. א מינוט איז געווען ווי א הפסקה אין דער גאטעס־דיענסט און קיינער האט ניט געוואוסט,

וואָס עס וועט זיין. די גלחים און די נאָנעס האָבען ניט דערקענט אין איהר זייער גאָט און געקוקט פערפערעמדט מיט אונרוהיגקייט איי־נער אויפ׳ן אנדערען. אָבער פּלוצלונג האָט איינער פון די יונגע גלחים, וואָס האָט זיך צוגעקוקט צו דעם נייעם בילד, געזעהן דעם טרוי־עריגען שמייכעל אויף איהרע אויסגעצערטעלטע ליפּען און דעם טרוי־עריגען־טיפען בליק, וואָס גליטשט זיך אַרוים פון איהרע אויגען־הייט־לעך, און עס האָט זיך איהם געדוכט, אַז דאָס יונגע מיידעל קוקט אויף איהם, און זי רעדט צו איהם דורך איהר בליק און איהר שמייכעל. און פּלוצלונג האָט ער דערפיהלט אין זיין הארץ אַ טרויעריגע איידעל־קייט און אויסגעלייטערטקייט און אַן ערהאָבענקייט, וואָס איז דורכ־געגאַנגען דורך זיין נשמה ווי אַ ציטער פון איהר בליק און איהר שמייכעל. און ער האָט זיך געפיהלט מיט איהר פעראייניגט און צו־געקניפּט צו איהר אויף אייביג, אייביג... האָט ער אויפגעהויבען זיינע דאַרע הענד צו איהר, און אויסגעשטרעקט צו איהר זיין בעלויכטענעם פּנים, און אויסגעשריען מיט אַן אונמענשליכען קול, ווי ער וואָלט דערזעהן אַ וואונדער פון ניט דער וועלט.

— אווא מאַריע! אַ, הייליגע מוטער, אייביגע ריינקייט, אַ, הייר־ליגער קוואַל, איך בין דיין! איך בין דיין!

זיין שטימע האָט אַנגעשטעקט ווי מיט אַ כישוף. איינער נאָכ׳ן אַנדערען האָבען זיך אָנגעהויבען איינצוקוקען אין איהר די קאַרדינאַ־לען, די בישאָפּען, די גלחים, די מאָנאַכען. צוערשט האָבען עס דער־פיהלט די יונגע, דערנאָך די נאָנען און דערנאָך די אַלטע. יעדען איינעם פון זיי האָט זיך געדאַכט, אַז זי קוקט אויף איהם בעזונדער, און זי מיינט איהם מיט איהר בליק. יעדער איינער פון זיי האָט דער־פיהלט ווי וויים ער איז מסוגל צו די איידעלקייט און די ערהאָבענקייט פון איהר נאַקעטען, לעבעדיגען קערפּער, פון איהר וועהטאָגדיגען בליק און פון איהר זעעלישען שמייכעל. יעדער איינער האָט דערפיהלט, ווי וויים ער איז געוועזן מסוגל דערצו, אַז אויסגעמישט זעעליגקייט פון ערדישען און הימלישען גליק. איהר נאַקעטער, רייף־וואַקסענדער קערפּער האָט געררייצט ווי אַ געזונטער, יונגער עפּעל, און איהר פּנים, איהרע טרויעריגע אויגען און איהר בעטענדיגער שמייכעל האָט פער־וואַנדעלט דעם ערדישען רייץ אין הימלישען גענוס. און עס האָט זיך געדאַכט, אַז זי ציהט צו זיך מיט ערדישעם און הימלישעם, מיט איהר

קערפער און מיט איהר נשמה, און מען האט גערינט צו איהר מיט קערפער און נשמה...

און איינע נאך די אנדערע האבען זיך אויסגעשטרעקט צו איהר הענד,ביינערדיגע, אויסגעמוטשעטע סקעלעטען־הענד פון פאסטענדיגע מאנאכען; פעטע בעהארטע הענד פון עולם־הזה־ניקעס־בישאפען; יונגע מיידעלשע הענד פון נאנעס, און פערבענקטע אויסגעמאגערטע הענד פון דורך צניעות אויפגעגעסענע מאנאשקעס; און פנים'ער בע־שיינט פון הימלישען און ערדישען געגנוס און גליק האבען זיך געווענדט צו איהר, און אלע האבען אנגעהויבען צו שרייען צו איהר, און צו רו־פען צו איהר:

— אווא מאריע!

דאס פאלק פון דרויסען האט דערהערט די געשרייען, דאס רופען און דאס זינגען אין דער קירכע, זיינען זיי געווארען אונטערגעכאפט ווי טרוקען האלץ פון פייער, אנגעשטעקט זיך מיט דער בעגייסטערונג וואס האט זיך ארויסגעגאסען פון די איבערפילטע, אין ליכט־שיין בעגאסענע קאפליצעס. און ווי א כוואליע וואסער האבען זיי זיך אנ־געהויבען אריינצוגיסען אין די קירכע און אויסגעצויגען זייערע הענד און פנים'ער נאך דעם ליכט וואס האט זיך דארטען בעוויזען. די קיר־כע איז איבערגעגאסען געווארען מיט מענשען לייבער. שטארקע מע־נער האבען צוריקגעהאלטען די כוואליעס, און דאס פעבעל פון דרויסען האט אנגעהויבען צו רופען נאך גאט:

— בעוויזט אונז דאס הייליגע בילד!

— א נס איז געשעהן, א נס! — האט מען פון אינוועניג גע־שריען.

— לאזט אונז זעהן דעם נס, דעם נס! — האט דאס פאלק גע־ברומט, ווי א שטורמדיגער ים.

און באלד האבען גלחים גענומען דאס אידישע מיידעל פון דער געטא און זיי האבען זי געטראגען אויף זייערע פלייצעס. פאר איהר זיינען געגאנגען אלע קירכען פעהנער, מיט אלע הייליגע בילדער. נור זי אליין, איינע אין איהר מאיעסטעט, אונטער א רויט־סאמעטענע חופה מיט גאלדענע טראלדען, איז געווארען ארויסגעפיהרט צום פאלק, בעגלייט פון די מעכטיגע פון רוים מיט קארדינאלען און בישאפען. און ווי דאס פאלק האט דערזעהן די נאקעטע פליהענדע פיגור פון דעם

יונגען מיידעל, מיט איהר צוציהענדען שמייכעל און טרויעריגען בליק, וואס האט זיך געדאכט, אז זי קוקט אויף יעדען בעזונדער, און פאר יעדען איינעם בעזונדער איז איהר צערטליכקייט בעשעהרט. אזוי האבען זיי פערדונקעלט די אנדערע הייליגע בילדער. זיי האבען ניט גע־וואלט מעהר קוקען אויף די פערקרימטע, פער׳צער׳טע פנים׳ער פון די געקרייציגטע געטער. זיי האבען ניט געוואלט מעהר זעהען די מיט שווערדען אריינגעשטעקטע לייבער פון די הייליגע מיט זייערע פער־בלוטיגע וואונדען. זיי האבען אלע געקוקט אויף דעם נאקעטען יונגען לייב פון דער אידישער מיידעל פון דער געטא. צו איהר האבען זיי אויפגעהויבען זייערע הענד, צו איהר האבען זיי געווענדט זייערע אויגען און געווארפען זיך פאר איהר אויף דר׳ערד און געבעטען ביי איהר הימלישען און ערדישען גליק.

— א, אווא מאריע! אייביגע שעהנקייט!

און עס איז געווען, ווי זי וואלט געווען געזעטיגט דעם הונגעריגען פעבעל פון רוים נאך לוסט און זעליגקייט מיט איהר יונגען נאקעטען קערפער און מיט איהר הימלישען פנים. וואס האט זיך געגאסען פון איהר יונגען געפליגעלטען קערפער, ווי אוים שטורעמדיגע קוואלען מיט הימלישען און ערדישען גליק.

הינטער די מויערען פון דער געטא זיינען די אידען פון רוים געווען איינגעשלאסען דורך דער גאנצער צייט, וואס די פראצעסיע האט אנגעהאלטען. מורא האבענדיג פאר געוואלדטהאטען פון רוימישען פעבעל, ווי עס פלעגט זיך שטענדיג טרעפען אין דער צייט פון קירכ־ליכע פראצעסיעס. די אידישע בעפעלקערונג איז ניט געווען ערלויבט צו פערלאזען די מויערען פון דער געטא אין דעם טאג פון א קירכען יום טוב. זיי האבען נור געהערט די אונהיימליכע מורא׳דיגע קלאנגען פון רוים׳ס אונצעהליגע קירכען און קלויסטער גלאקען, וועלכע האבען זיך פון אלע טיילען פון רוים אריינגעגאסען אין דער געטא אריין און געפאלען איבער זייערע קעפ ווי געשרייען פון רויב־פויגלען און צונויפ־געקוועטשט זיי מיט שרעק און אנגסט. ניט איינער פון זיי האט גע־הערט אין דעם קלינגען פון די גלאקען דעם לעצטען ודוי־אויסגעשריי

פון זיין נאהענטעו, ווען זיין „שמע ישראל" האט זיך צוזאמענגעמישט מיט דעם גלאקען־קלאנג פון פייער ארויס. ניט איינעם פון זיי האט דאס קלינגען דערמאנט אז די אינקוויזיצע־פייער און ער האט געזעהן די כמעט אויף קויהל פערברענטע לייבער פון זיינע אייגענע. די גלאקען־קלאנגען האבען די אידישע בעפעלקערונג אריינגעיאגט אין די הייזער, אין די געמעכער, און זיי האבען פערהאקט הינטער זיך טיר און לאדען. יעדער גלאקען־קלאנג האט ווי בייטש געשלאגען איבער זייערע קעפּ און אראבגעגנידערט זיי טיעפער אין די קעלער־שטובען, טיעפער אין די לעכער בעהעלטעגישען. און ווי שטענדיג ביי גרויסע קירכען יום טובים, ווען די אידישע בעפעלקערונג פלעגט פערציטערט ווערען פון די קירכען־גלאקען, אזוי אויך דאס מאל, האבען זיך אידען צונויפגעקליבען אין די בעהאלטענע קעלער־שוהלען און תהילים געזאגט, אז גאט זאל זיי בעשירעמען אין דעם קירכען יום טוב... דאס בעהאלטענע גאט־בעטען אין די טעג פון גרויסע פייערדיגע קירכען יום טובים פון די אידען אין די געהיימע קעלערן, איז געווען א להכעיס געבעט צום אייביגען לעבעדיגען גאט, דאמאלס, ווען די גוים האבען מיט פראכט און גלאנץ געפיהרט זייערע אבגעטער אין די גאסען פון רוים, כדי די הימלען זאלען געריינינגט ווערען מיט די אידישע תפילות.

דאס מאל, נאך מעהר ווי אלע מאל, זיינען אידען געווען אנגעשראקען פאר דעם רעש'דיגען קירכען גלאקען קלאנג, וואס האט זיך פון דער פריה אן געהערט פון יענער זייט טויערען פון דער געטא. זיי האבען ניט געוואוסט, וואס דאס קירכען גלאקען קלאנג בעדייטעט היינט, וואס פאר א יום טוב היינט איז: צו פערברענט מען ניט אויף רוים'ס גאסען אידען אדער אידישע ספרים, און צוליעב דעם הערען זיך דאס די גלאקען. און מיט צובראכענע הערצער און פערשמאכטע ליפּען האבען אידען דאס מאל זייער תהילים געזאגט אין דעם קוים בעלויכטענעם קעלער פון יוסף פינזי, פאר די נשמות פון די קדושים, וואס ווערען איצט אויפ'ן גאס פערברענט.

צווישען די מתפללים האט זיך אויך געפונען דער אלטער בלינדער, פון די יוצאי קאסטיליען, וואס האט זיך גערעכענט מזרע אברבנאל, מיט זיין אייניקעל יעפתה, וועלכע זיינען צוריקגעקומען פון קלויסטער „דאס הייליגע הארץ" אין דער אידישער געטא אריין נאך דעם ווי די געפאר פאר אידישע מיידלעך, וואס די אינקווי־

זיציע האט געזוכט, האט זיך א ביסעל געהאט איינגעשטילט. און זיי האבען ניט געהאט וואו צו געהן נאך דעם ווי דער קלויסטער איז פערענדיגט געווארען. זיי, ווי די אלע אנדערע אידען, האבען ניט געוואוסט צוליעב וואס די גלאקען קלינגען אזוי היינט. און דאס יונגע מיידעל, ווי די אנדערע אידען, האט זיך איינגעקארטשעט אין שרעק פאר דעם מורא'דיגען קלינגען, און מיט ציטערדיגע ליפען געבעטען גאט, אז ער זאל זיי מיט אלע אנדערע אידען בעשיצען אין דעם שרעקליכען קירכען יום־טוב. און זי האט ניט געוואוסט, אז צוליעב איהר איז דאס דער קירכען יום טוב היינט; אז פון איהר'ט וועגען קלינגען היינט די מורא'דיגע קירכען־גלאקען; פאר איהר קניען יעצט די מעכטיגע פון רוים, און צו איהר נאקעט לייב דיענט יעצט דער פעבעל פון רוים...

קאפיטעל 11.

די פעריל פון דער מאדאנא.

איבער גאנץ רוים, איבער איטאליען איז פערשפרייט געווארען דער רוהם פון דעם נייעם הייליגען בילד, וואס מען האט אריינגע־שטעלט אין קלויסטער „דאס הייליגע הארץ". עס זיינען געגאנגען אין דעם פאלק איבער דעם בילד לעגענדען, און מען האט געגלויבט, אז אונטער דעם לייוועגט אונטער די פארבען פון פלייש און האר און אויגען געפינט זיך לעבען. די מאנאשקעס פון קלויסטער האבען דער־צעהלט, אז דאס בילד וויינט ביינאכט, און עס גיסען זיך איהרע טרערען אויף דעם ערד־קוגעל. און די מאנאשקעס האבען אויסגעהעפט זיידענע טיכלעך פאר איהר, מיט וועלכע זיי האבען איהר יעדען פריהמארגען די טרערען אויסגעווישט פון די אויגען... און האבען אנגעוויזען אויף דעם באל פון דער ערד, וואו עס געפינען זיך פלעקען פון איהרע טרע־רען.

דאס פאלק אבער האט זי ניט געוואלט זעהן וויינענדיג; האט זי גיכער געוואלט זעהן אין איהר יוגענדליכקייט, אין איהר מיידעלש־קייט. זיי האבען איהר א נאמען געגעבען „מאדאנא פון ליעבע" און געגלויבט, אז זי איז געקומען אויף דער וועלט צוריק איינצופלאנצען די אבגעשטארבענע ליעבע אין דעם מענשענ'ס הארץ. זיי האבען איהר צוגעשריבען די קראפט, אז זי קען אויפלעבען אין יעדען הארץ די אויסגעלאשענע פלאמען און צוריק בעניימען אונז מיט יוגענד און לע־בען. האבען מחנות הונגעריגע מענער און פרויען געהוירט איבער די טויערען פון איהר קלויסטער, געלעגען פאר איהר אויף די קניע און געבעטען ביי איהר אויפצולעבען צוריק זייערע אויסגעלאשענע הער־צער... צו ערפרישען אין זיי דעם אויסגעטריקענטען קוואל פון לעבען

און לוסט... געבעטעלט נאך א טאג און נאך א שעה, און געקויפט זי מיט געשאנקען, וואס זיי האבען איהר געבראכט פון זייערע אבגע־שפארטע אוצרות...

עס זיינען געקומען פון לעבען אויפגעצערטע מענער, פערבענק־טע פרויען, צניעות'דיגע, פערזעסענע מיידלעך, פערליעבטע יונגע לייט, פערליעבטע מיידלעך, פערברענטע פון דורשט נאך ליעבע זיינען זיי געקומען צו איהר נאך רעטונג, און בעהאנגען זי מיט דעם בעסטען און טייערסטען וואס געפינט זיך אין זייערע פאמיליען־קאסטענס; גע־בראכט איהר טייערע בראקאדען, דאמאסק און אויסגעהעפטע טייערע זיידענשטיקער. יעדעס שטיק איז געבראכט געווארען מיט ליעבע. און ניט איינמאל האבען די נאנעס געפונען אויפ'ן אלטאר אונטער דעם בילד אונטערגעשטעלט פודעלעך מיט פוידער, רויטע ליפען פארב, לייב־אייל און אנדערע ווייבערשע שעהנהייטס־מיטלען, וואס די קורטיזאנקעס פון רוים האבען איהר געבראכט פון זייערע טייערסטע טואלעטען־געהיימניסען, אז זי זאל האבען מיט וואס איהר שעהן געזיכט צו טרי־קענען פון איהרע טרערען, וואס רינען בייגאכט פון איהרע אויגען.

נאר איהרע הויפט אנהענגער זיינען געווען די מענער פון רוים. ארעם און רייך, פון אלע שטאנדען. זיי האבען זי אדאפטירט אלס זייער בעשיצעריין, אלס זייער געטין. זיי זיינען געקומען צו איהר און זיך פערטרויט פאר איהר. גאנצע טעג לאנג האט מען געזעהן פאר איהר בילד ליגען מענער, וועלכע האבען זיך איינגעגעסען מיט זייערע דורשטיגע אויגען אין דעם רויזען קאליר פון איהר נאקעטער הויט. דאס בלוט פון איהר קערפער, האט זיך געדאכט, שלאגט ווי לעבעדיגע וועלען דורך די פערלמוטערנע שיין פון איהר הויט ארויס. און דאס האט געגעבען די קאליר פון איהר לייב א פערלדיג־ראזען פארב, וועל־כעס האט געהויכט מיט לעבען. איהר בילד איז פערשפרייט געווארען מעהר ווי יעדע אנדערע בילד פון יעדען הייליגען אדער גאט, איבער רוים און איטאליען. די מענער האבען אנשטאט דעם גארניט זאגענ־דיגען צלם אויף זייער הארץ, געטראגען איהר בילד וואס זיי האבען צוגעדריקט מיט ברענענדער ליעבע בייגאכט צו זייערע ברוסטען... די בישאפען און די קארדינאלען און אנדערע גייסטליכע האבען איהר בילד איינגעפאסט אין טייערע שטיינער, געלאזט אריינזעצען אין זייי־

ערע צלמים. און ווען זיי האבען געקושט דעם צלם, האבען זיי גע־קושט זי מיט איניגסטער פערברענטער לײדענשאפט...

די מענער האבען איהר געבראכט ציערונג, ווי מען ברענגט צו א געפײערטע געליעבטע. עס איז אנגעגאנגען א גײעג צווישען די רײכסטע מענער פון רוים און איטאליען צו געווינען די גענאד פון די „מאדאנא פון ליעבע", ווי צו געווינען די ליעבע פון א בעריהמטער קורטיזאנקע. און אײנער האט דעם אנדערען געוואלט איבער יאגען, אויסדינגען די גענאד פון דער מאדאנא, מיט דעם, וואס ער וועט איהר ברענגען טײערערע מתנות און אויסדערוועהלטע געשענקע.

איהר געליעבסטע ציערונג איז געווען — אזוי האבען די נאנעס פון קלויסטער „דאס הייליגע הארץ" געזאגט — פעריל, וועלכע זאלען זיין אזוי פול און אזוי ליכטיג ווי איהרע טרערען, וואס רינען איבער איהרע שעהנע באקען. און עס איז אנגעגאנגען א גײעג צווישען די מענער פון רוים נאך פעריל פאר דער מאדאנא פון ליעבע. מען האט זיך ארומגעלאזט אין דער אידישער געטא און אין געהיים אויסגע־קויפט פון די אידען די טײערסטע פעריל וואס מען האט געקענט קריי־גען. מענער האבען אוועקגערויבט די פעריל פון זײערע פרויען. פער־ליעבטע האבען ניט געהאלטען מעהר זײער פערשפרעכען צו די קור־טיזאנקעס פון רוים, און זײערע אויסגעזוכטע פעריל האבען זיי אוועקגעטראגען צום „הייליגען הארץ" און בעהאנגען די „מאדאנא פון ליעבע" מיט שנורען פעריל. איהר נאקעטע לייב איז בעדעקט גע־ווארען מיט פעריל, וועלכע האבען געפינקעלט ווי גרויסע טראפענס פערגליווערטע טרערען. און פון די פעריל האט ארויסגעשײנט איהר רויזען־שימערענדע הויט. עס איז געווען ווי איהר רויזען בלעטער־דיגער לייב איז בעהויכט מיט א טוי פון שײנענדע פעריל־טראפענס...

עס זיינען געווארען אײפערזיכטיג אויף איהר ווייבער און קורטי־זאנקעס, געליעבטע און כלות, ווי זי וואלט געווען א לעבעדיגעס וועז־זען, און זי האט אוועקגערויבט די ליעבע פון זײערע מענער, חתנים און געליעבטע פון זיי. די ווייבער פון רוים, די, וועלכע האבען זיך מיט זײערע געטין געפיהלט גאנץ פאמיליאר, האבען איהר א נאמען געגעבען „די הייליגע אויסגעלאסענע", און ניט איינמאל האט זיך א אײפערזיכטיגע רוימישע מעטרעסא ארײנגעריסען אין קלויסטער פון

„הייליגען הארץ" און געוויזען א געביילטע פויכט די מאדאנא אין פנים אריין:

— דו גאט'ס זונה! די אויגען וועל איך דיר אויסדראפען! דיינע האר דיר אויסרייסען, וואס דו פערפיהרסט מיר מיין געליעב־טען! וועניג דיר דיין הימלישער ליעבהאבער, ווילסטו אונז אונזערע מענער פערפיהרען?!...

אין דער זעלבער צייט האט דער פאבסט פאול דער פערטער ארויסגעגעבען א בעפעל צו די אידען פון רוים, אז אלס א דאנק, וואס גאט האט זיי מציל געווען פון דערטרונקען ווערען אין די פערפלייצונג פון דער געטא, זאלען זיי צושטעלען דריי שנורען, צו דריי הונדערט פעריל אין יעדען שנור, און יעדע פעריל זאל זיין אזוי גרויס, ווי דאס אויג פון דער מאדאנא: גאנצע, פולע, רונדיגע און האבען דעם קא־ליער פון רעגענבויגען, וואס האט זיך בעוויזען צום ערשטען מאל צו נח'ן, ווען גאט האט איהם געראטעוועט פון מבול. די שנורען פעריל זאלען זיי ברענגען א מתנה צו דער נייער „מאדאנא פון ליעבע" אין קלויסטער פון „הייליגען הארץ", ווארים די מאדאנא, אזוי ווי דאס פאלק זאגט, האט זיך צום ערשטען מאל בעוויזען אין דער אידישער געטא און מציל געווען די אידען פון דער פערפלייצונג.

ווען די אידען פון רוים האבען געקראגען די גזרה פון פאבסט, האבען זיי ניט געוואוסט ווי צו האנדלען. עס איז זיי ניט געגאנגען אזוי אין די פעריל, נור וועגען מעהר וויכטיגעס. זיי האבען ניט גע־וואוסט, צי מיט דעם, וואס זיי וועלען צושטעלען די פעריל צו די מא־דאנא פון קלויסטער, הייסט עס, אז זיי דינען דערמיט א פרעמדען גאט, צוליעב וועלכען מען דארף בעסער שטעהן אויף קידוש השם, איידער מחלל זיין גאט'ס נאמען. אין רוים האבען זיך נישט געפונען קיין ספרים, ווארים אין די צייטען פון פאול דעם פערטען, ווי געזאגט, האט זיך ניט געטארט געפינען קיין איין אידיש ספר, ניט קיין גמרא, ניט קיין רמב"ם — קיין ספר, א חוץ דער זוהר, אויף וועלכען דער

פאבסט אליין האט געגעבען רשות צו דרוקען, ווייל, ווי די גלחים משומדים האבען געזאגט, איז דער זוהר א קריסטליך ספר און גיט אנצוהערעניש אויף די דריי־איינינקייט.

ר׳ יעקב האט צונויפגערופען די עדה פון קאסטיליען צו ר׳ יוסף פינזי אין קעלער. אהין זיינען אויך געקומען די פארשטעהער פון די אנדערע עדות און קהלות, וואס האבען זיך געפונען אין רוים, זיך מישב צו זיין וואס צו טאן און וואס פאר אן ענטפער צו געבען דעם פאבסט.

אין דער נאכט פון הושענה רבה איז געווען די גרויסע פערזאמלונג פון די ראשי עדות און קהלות אין רוים ביי יוסף פינזי. אין דעם בעקאנטען קעלער זיינען געווארען וואקסענע ליכט אנגעצונדען. עס זיינען נור געווען געקליבענע מענשען, די זקנים און די ראשי עדה, אידען מיט גרויסע שטערענס, שטערענס, וועלכע האבען געטראגען אויף זיך שפורען פון גרושים פון אלע לענדער; אויגען, וועלכע האבען געלויכטען מיט דעם פייער פון אמונה, וואס איז שטארקער פון דעם פייער פון טויט; בערד, וועלכע זיינען פון צרות ווייסער און ריינער געווען, ווי דער שנעע, וואס פאלט פון הימעל. אין לאנגע, זיידענע, סאמעטענע און גריז־בורשטין קאלירטע אטלעסענע רעק, מיט ברייטע גאלדענע געוועבטע גארטלען, מיט שווארצע, בכבוד׳ע בעדעקטע קעפ. זיי זיינען געווען פון פערשיעדענע לענדער, דארונטער אידען, וועלכע זיינען געווען מיוצאי קאסטיליען, ווי ר׳ יעקב, ר׳ יוסף און די אנדערע בכבוד׳ע לייט. פראנקישע אידען, וועלכע זיינען גרויסע געלעהרנטע; בעריהמטע דאקטוירים, תלמידים פון דעם בעריהמטען אידישען דאקטאר אמאטים לואיזיטאנים; סטודענטען פון די פאדואר אוניווערזיטעט; דייטשע אידען, וועלכע האבען אריינגעבראכט די תורה אין רוים. די יונגע לייט זיינען געשטאנען אין דרויסען אויף די עקען פון גאס אויף דער וואך, אויב מען באפאלט זיי ניט. און ווען די אסיפה האט זיך אנגעהויבען, האט זיך דער בלינדער ר׳ יעקב אבגערופען:

— בעונותינו הרבים זיינען מיר געבליבען אהן ליכט פון דער תורה. מיר ווייסען ניט וואו איין און וואו אויס. ווי שעפסען אהן א פאסטוך איז געבליבען די סטאדע קהלת רוים. ווער וועט אונז גאט׳ס ווארט ערקלערען און לערנען אונז. וואס מיר זאלען טאן אין אן עת צרה?

— לאמיר שיקען שלוחים צו ר' יוסף אטאלענגהי, קיין קרא־מאנא, אין דער געגענד פון מילאן, וואס האט צונויפגעזאמעלט די רעשט פון ישראל און דארט אויפגעעפענט א ישיבה, כדי גאט'ס ווארט זאל ניט פערגעסען ווערען פון איטאליען'ס ערד, פרעגען א שאלה, ווי מיר זאלען האנדלען — האבען אייניגע געראטען.

— צו לאנג צו ווארטען! די וועגען זיינען אונזיכער פאר א אידען, און ביז די שלוחים וועלען קומען קיין קראמאנא און צוריק, וועט דער טערמין פערבייגעהן, ווארים ביז צו זייער קארנאוואל מוזען די פעריל זיין צוגעשטעלט.

— האט זיך גאט'ס קלוגשאפט אין גאנצען אבגעטאן פון אונז? געפינט זיך ניט אין דער גרויסער קהלה פון רוים קלוגע לייט, וואס זיינען בעשאנקען מיט גאט'ס חכמה, און וויסען ווי צו פיהרען אונז אין דער פינסטערניש?

— גאט'ס ווערטער זיינען אבגעטאן פון אונז. שוין לאנג, ווי קיינער פון אונז האט א אידיש ספר ניט געזעהן. מען טאר זיך ניט פערלאזען אויפ'ן זכרון אין אזא וויכטיגען ענין, ווען עס שטעהט אין סכנה אונזער לעבען.

— ביי מיימאנידוס איז דא א בפירוש'ער דין וועגען דעם ענין. איך געדענק איהם אויסוועניג, נור איך וויל זיך ניט פערלאזען אויף מיין זכרון, האט זיך אנגערופען א אלטער מאן.

— דער הייליגער רמב"ם, וואס אונזערע קינדער פלעגען איהם לערנען פון קליינערהייט אן, האט מען מיט זיינע ספרים רוים'ס גאסען בעלויכטען — האט א איד געקרעכצט.

— האט קיינער ניט א ספר, א יד החזקה? געפינט זיך ניט אין גאנץ רוים קיין אידיש ווארט? קען דאס מעגליך זיין?

דערווייל האט דער אלטער בלינדער ר' יעקב עפעס זיך גע'סוד'עט מיט ר' יוסף פינזי. און נאך א לאנגע וויילע האט יוסף פינזי אוועק־גערופען א פאר זקנים אן א זייט און האט זיי עפעס פערטרויט. זיי זיינען נשתומם געווארען און האבען נאך אנדערע צוגערופען און גע־רעדט אין דער שטיל. ענדליך האבען זיי אויסגעקליבען אייניגע פון זיך, די, וועלכע קענען אם בעסטען לערנען, און יוסף פינזי האט זיי אריינגעפיהרט אין אן אנדער חדר פון קעלער.

ער האט זיי דורכגעפיהרט דורך א געהיימען, פינסטערען, גע־

דרעהטען קארידאר, וועלכער איז געווען אזוי שמאל און ענג, ווי א הייל. בעלויכטעט מיט אן אייל-לאמפ און א וואקסענע ליכט, זיינען זיי אנגעקומען אין אן איינזאמען חדר, וועלכעס יוסף פינזי האט אויפ־געעפענט ווי דורך א צויבער-ווארט, ווארים מען האט ניט געזעהן ניט קיין טיר, ניט קיין אויסגאנג, נור דורך א געהיימע מאכענאציע האט ער אוועקגערוקט א שטיין פון דער וואנד, און זיי זיינען אריין אין א פינסטערען צימער. דער צימער איז געווען בעלייגט מיט גרויסע אייזערנע קאסטענס, וועלכע זיינען מיט גרויסע, שווערע קייטען גע־ווען צוגעשמידט צו די גרויע, שטיינערנע ווענט פון צימער. יוסף פינזי האט אויפגעעפענט פאר זיי די קאסטענס. די קאסטענס זיינען ניט פול געווען מיט גאלד און טייערע שטיינער — די קאסטענס זיי־נען פול געווען מיט אידישע ספרים.

דאס איז געווען די געהיימע ביבליאטעק פון דע פינזי, וואו עס איז אויסבעהאלטען געווארען די אידישע ספרים, האנד-געשריבענע גמרות, די ערשטע אפדרוקען פון רמב"ם, תפילות, תחינות, גרויסע מגילות אויף פארמעט און אנדערע זעלטענע כתב-יד'ן, מאנוסקריפטען, אויף וועלכע עס איז געשטאנען געשריבען די אידישע דינים, מנהגים, און ווי אידען זאלען זיך פיהרען. אנדערע האבען בעשריבען די אי־דישע צרות פון פערשיעדענע מדינות; גרויסע מגילות אויף הארטען פארמעט האבען בעשריבען יציאת הישפאניע, אנדערע האבען בעזונ־גען מיט גערייםטע שירים פערברענטע נשמות אין פייערען פון דער אינקוויזיציע, פיוטים און קנות, וועלכע האבען געריהמט דעם מארטי־רער טויט פון העלדען. די ביבליאטעק, וועלכע איז געזאמעלט געווא־רען פון דור דורות און איז אויפגעהאלטען געווארען מיט גרויס מסירת נפש, איז איבערגעפיהרט געווארען פון קאסטיליען נאך איטא־ליען, און איז בעהאלטען געווארען דא אין דעם צימער-קעלער, ווען פאול האט געלאזט אויסמעקען דאס אידישע ספר פון גאנץ איטאליען. די חכמים האבען לאנג נאכגעקוקט אין די ספרים און אויסגעזוכט פון רמב"ם דאס, וואס זיי האבען געדארפט צו זייער ענין, און נאך א לאנגער צייט זאמען זיך אין דער געהיימער ביבליאטעק, האבען זיי אריינגעבראכט דעם פסק דין:

— די פעריל מעגען זיי איבערגעבען דעם פאבסט, אלס מס, אלס קנס, אלס אויסלייז געלד פאר זייערע לעבענס, פאר אלצדינג, וואס

ער וויל. ער מעג טאָן מיט זיי וואָס ער וויל. אָבער בשום אופן טאָרען זיי ניט איבערגעבען די פעריל צו די מאַדאָנאַ, אַלס אַ דאַנק־געשאַנק פאַר דעם, וואָס זיי זיינען געראַטעוועט געוואָרען פון דער פערפלייצונג, ווארים דעמאָלס הייסט עס דיענען צום פרעמדען אָב־גאָט. ווי דער הייליגער רמב״ם פסק׳ענט אין אַזאַ פאַל, דאַרפען זיי ליעבערשט אומקומען אויף קדוש השם, איידער דיענען צו עבודה זרה.

די עדה האָט אויסגעהערט דעם פסק דין. קיין איין וואָרט איז ניט גערעדט געוואָרען. אַ טיעפע שטילקייט האָט געהערשט צווישען עולם.

— מיר וועלען גאַר ניט זאָגען, מיר וועלען איבערגעבען די פע־רעל דעם פאַבסט אַהן ווערטער.

— און ווען זיי וועלען אונז פרעגען?

— וועלען מיר זיי אָבנאַרען, זיי וויסען דען וואָס זיי טוען, זיי זיינען דאָך ווי צולאָזענע קינדער.

— און פון וואַנען וועלען מיר נעהמען אַזעלכע גרויסע פעריל? האָט ווער געפרעגט.

ר׳ יעקב האָט זיך אויפגעהויבען און האָט אריינגערופען זיין אייניקעל יפתעה און געזאָגט צו איהר:

— נעם אַרויס, מיין טאָכטער, דיינע פעריל און גיב זיי אָב די עדה פון רוים — האָט דער אַלטער ר׳ יעקב געזאָגט צו יפתעה׳ן — עס פּאַסט ניט פאַר אַ אידישע טאָכטער צו טראָגען פעריל, ווען גוים בע־פוצען מיט זיי זייערע עבודה זרות.

און די לעבעדיגע יפתעה האָט פון אָן אייזערן קעסטעלע אַרויס־גענומען איהר משפחה־פעריל און האָט זיי אָבגעגעבען צו בעפוצען מיט זיי די טויטע יפתעה אין קלויסטער פון „הייליגען האַרץ“.

און ווען די „מאַדאָנע פון ליעבע“ האָט געטראָגען די פעריל פון יפתעה, האָבען זיי אַרויסגעשיינט מיט אַ צניעות׳דיגען כשר׳ען שיין פון אַלע אַנדערע שנירען פעריל, וואָס איהרע פערעהרער האָבען זי בע־שאָנקען...

קאפיטעל 12.

דער קארניוואל אין רוים.

רוים'ס גאסען האבען געפלאקערט אין א פייער פון פארבען. ניט נור די מענשען, נור אויך די גאסען, די הייזער, די דענקמעלער און די קירכען, די קאלאנען און די מארק-ברונימער זיינען געווען פערקליידט, פערשטעלט לכבוד דעם גרויסען יום טוב פון קארנאוואל. די ווענט פון די הייזער האבען זיך פשוט געטונקט אין א ים פון פארבען. וואס האבען ארויסגעפלאמט פון די טייערע אריענטאלישע דיוואנען און טעפיכען, מיט וועלכע די ווענט זיינען געווען בעפוצט. די קאלירען פון די טעפיכען האבען אזוי שימירירט אין דער זון, ווי זיי וואלטען געווען יובעלען ארבייט. יעדעס שטיקעל ליכט-פארב האט ארויסגעלויכטען פון זיי, ווי עס וואלט געווען בעזעצט מיט טייערע שטיינער. פענסטער און טירען, באלקאנען און דעכער-גאלערעען זיינען בעשטעלט געווען מיט גריז-בליהענדע ארלאנדען. די גאסען, וואו עס האבען זיך געזאלט ציהען די קארנאוואל פראצעסיעס, זיינען אויסגעשטעלט געווען מיט פאלמען-בוימער, מיט מירטען און כריזענטעמען-בלומען און אנדערע אריענטאלישע געוויקסען. עס האט זיך גערעכט, אז רוים איז פערוואנדעלט געווארען אין א לוסט-גארטען פון אן אריענטאלישען הערשער. די איינוואוינער פון רוים האבען ניט געוואוסט מעהר וואו זיי געפינען זיך. פיעלע הייזער זיינען פערוואנדעלט געווארען אין שיפען; בעפליגעלט מיט גרויסע זעגעל-מאסטען, האבען זיי אויסגעזעהן ווי בלאנדזשענדיגע שיפען, וואס ווערען פער'כישופ'ט אין א פאנטאסטישען קאליר-רייכען ים. קירכען זיינען פערוואנדעלט געווארען אין טעמפלען פון אבגעטער, פון אפאלא און ווענוס. קריסטליכע דענקמעלער און מארק-ברונימער זיינען פערשטעלט געווארען פאר ווילדע אבגעט-

טערישע פאונען און וואלד־פעען. אנדערע — פאר שיכור'ע באק־כוס'ען, וועלכע טרינקען פון איבערגעפילטע בעכערס, און נאקעטע קינדער מיט וויינטרויבען און וויין־קרוגען אין די הענד טאנצען ארום זיי... יעדער קאלאן און יעדער זייל פון רוים'ס גאסען זיינען בעפוצט געווען מיט גרינע בלעטער, בעקראנצט געווארען מיט ברענענדיגע רויטע רויזען.

די קריסטליכע הייליגע זיינען אנגעטאן געווארען אין רוימישע טאגעס מיט קראנצען פון אויל־בלעטער אויף זייערע קעפ און אריינגעזעצט געווארען אין רוימישע טריאומף־וועגען, איינגעשפאנט צו פיער פייערדיגע פערד. עס האט זיך גערעכט, אז עס האבען זיך אויסגעמישט די צייט־אלטערס. עס זיינען פערוואנדעלט געווארען די עפאכען און די פעריאדען. רוים האט אראפגעווארפען פון זיך דעם הארטעקיגען יאך, אין וועלכען עס האט איהר איינגעשמידט דער איד פון נצרת... רוים האט זיך בעפרייט פון די קירכליכע געזעצען און איז געווארען צוריק דאס, וואס זי איז שטענדיג געווען אין הארצען — די דינערין פון אלטען „פאן". זי איז געווארען צוריק אבגעטעריש. עס איז געווען א מס, וואס די קירכע האט געצאהלט דעם אלטען, אבגעטערישען רוים אין די טעג פון קארנאוואל. עס איז געווען א פראטעסט, וואס רוים האט אויסגעשריען געגען דעם טרויעריגען און פרעמדען גאט, וואס די קירכע האט מיט פייער און שווערד ארויפגעצוואונגען אויף זיי, אין די טעג פון קארנאוואל. רוים האט געבענקט נאך די אלטע אבגעטער פון זיינע עלטערען; נאך די אין זון און ליכט באדענדיגע געטער פון די אלטע גוטע צייטען. אין די טעג פון קארנאוואל זיינען די אלטע געטער צוריק אויפגעשטאנען תחית המתים פון זייערע אין שטויב און ערד פערגעסענע טעמפלען און זיי זיינען אריין אין די קירכען פון רוים, פערטריבען דעם טרויעריגען איד פון נצרת מיט זיינע לאנגווייליגע בלוטיגע וואונדען, און געזעצט זיך אויף זיין שטול, און ווידער אמאל האט דער מענש געדיענט צו דעם איינציגען לעבעדיגען גאט, וואס ער האט געקענט — צו זיך אליין...

וואכען־לאנג האט מען זיך געגרייט אויף דעם קארנאוואל יום טוב. מענשען האבען זיך ארומגעדרעהט אין מאסקען, פערשטעלט אלס אלטע רוימער אין טאגען. בעריהמטע פערזענליכקייטען פון דער רוימישער געשיכטע, צעזארען און אוגוסטען, זיינען ארומגעגאנגען

אין די שענקען פון רוים און גע'שיכור'ט... פערסיער און טערקען האבען געשלעפט לאסט־סחורות איבער די גאסען. אנדערע, ווידער, האבען זיך פערקליידעט אלס די ווילדע איינוואהנער פון די אינדישע לענדער, וואס קאלאמבוס האט ענטדעקט אויף זיין וועג קיין אינדיען, וואס האבען אנגעהויבען דענסמאל באקאנט צו ווערען אין דער וועלט. און די ווילדע קאסטיומען פון די אינדיאנער מיט רויטען אבגעשמירט און מיט פעדערען בעפוצט, זיינען אין קארנאוואלען געווארען א זעהר אפטע ערשיינונג; רויכענדיגע גרויסע שטיקער טאבאק, פון וואס די געוואוינהייט פון רויכערען האט זיך באלד אנגעהויבען צו פערשפרייטען איבער דער וועלט, ווי מען האט עס נור געבראכט פון אמעריקא — האבען זיך אינדיאנער אויסגעמישט מיט רוימישע סענאטארען, אין איינעם האנדעל און וואנדעל געפיהרט. די פרויען, פערקליידט אלס גריכישע געטינען, אלס כהנ'טעם פון די פייער־טעמפלען וועסטילען און נביא'טעם סעבילען, זיינען געגאנגען געארעמט מיט שיכור'ע באקכוסען, ביי וועלכע עס האבען געטאנצט אויף די קעפ די רויטע רויזענקראנצען. אין די זייטיגע געסלעך האבען פערקליידטע פאונען און וואלד־פעען פערפיהרט די יונגע טעמפעל־מיידלעך אין לוסטיגע הייזער און עפענטליכע באד־פלעצער... לוסט־אינגלעך אנגעטאן אין קורצע זיידענע העמדלעך, מיט ענטבלויזטע הענט און פיס, האבען בעגלייט זייערע אלטע אנהענגער, גריכישע פילאזאפען מיט פליכעוואטע קעפ און טראלדען געלאקטע בערד, וועלכע האבען דיסקוסיעס געפיהרט איבער עראסען אויף די עפענטליכע מארק־פלעצער אין רוים...

און ביינאכט איז דאס אלעס בעלויכטען געווארען דורך פאנטאסטישע פייערווערק, וואס האבען זיך געגאסען מיט דעם ליכט פון רעגענבויגענס איבער די פערשטעלטע הייזער און דענקמעלער. קנעכט האבען נאכגעטראגען נאך די מאסקען שטולקאצען, וועלכע האבען מיט א ווייכען ליכט, וואס האט זיך געגאסען ווי רויטער וויין פון א קעלך, בעלויכטען די פאנטאסטישע מאסקען. גרופען גאנץ לוסטיגע פערשטעלטע חברות האבען בעלויכטען זייער וועג מיט פאנטאסטישע ווענעציאנער פארמעט, לאמטערנס, וואס זיינען דורך דעם ליכט פערוואנדעלט געווארען אין מיסטישע שאטען־בילדער. זיי האבען געטאנצט ווי שאטענס איבער די גאסען און זיינען פערשוואונדען געוואר־

רען אין זייטיגע געסלער. עס האבען זיך נאכגעטראגען נאך זיי, ווי ווייטע עכאס, שטילע, ליידענשאפטליכע געזאנגען און א געשמאק פון אנגענעהמע, אויפרייצענדע פערפיומען. געוויקעלט זיינען געווארען די גאסען פון רוים אין שוועבענדע, פערפיומירטע וואלקענדלער, וואס האבען זיך געטראגען פון די הויכע פייערען אין די שטולקאצען נאך די מאסקעס. פון די וויינשענקען האט זיך ארויסגעגאסען גרעלעס ליכט, אויגעמישט מיט גראבע שיכור׳ע געזאנגען און א פעפער־גע־שמאק פון געווירצטע עסענס און זויערען וויין. און די געשמאקען האבען זיך אויסגעמישט מיט די פערפיומען און די ליכטער פון די ווייכע ווענעציאנער לאמטערנעס מיט דעם גרעלען שרייענדיגען שיין פון די בעלויכטענדע וויין־שענקען און לוסט־הייזער. אויסגעמישט האבען זיך מענשען און הייזער, טויט און לעבען, און אלץ האט זיך בעוואויגען ווי א שיינענדיג־פערגליווערטער ים אין א שווימענדען, פערגליווערטען לויכטענדען נעבעל...

פון אלע גאסען פון רוים איז נור איין ווינקעל ניט געווען בעלויכ־טען מיט דעם פאנטאסטישען ליכט, און נור איין גאס האט געזונקען אין די פינסטערניש. שווארצקייט און נאכט איז שווער און טיעף געלעגען איבער דער אידישער געהטא. די ליכט אין די פענסטער אויסגעלאשען. איינגעקארטשעט מיט ווייב און קינדער אין די ווינק־לען פון זייערע הייזער, האבען זיי פערנומען פון דער ווייטענס דעם רעש און דעם רויש, וואס טראגט זיך פון רוים איבער די מויערען פון דער געהטא. עס האבען די פייער־ווארפער אריבערגעווארפען זייער ליכטער־שיין איבער דער גהעטא, און בעלויכטען די שטומע, דערשרא־קענע הייזער. דאמאלס האט א שרעק ארומגעכאפט די איינוואוינער פון דער גהעטא דורך דעם אונמענשליכען רויש, וואס האט זיך גע־הערט פון יענער זייט. איינער האט אנגעקוקט דעם אנדערען מיט שרעק, און יעדער איינער האט א תפלה געזאגט אין זיין הארץ:

— גאט, דערבארעם זיך און שיץ אונז אין טאג פון קארנאוואל. רוים איז אהן א גאט...

נור איין קעלער איז געווען בעלויכטען. דער קעלער פון יוסף פינזי. דארט זיינען אין דעם אבענד ערב קארנאוואל ווידער געווען

פערזאמעלט די פני פון אידישען רוים. דא איז געווען דאס איינציגע ווינקעל אין דער גהעטא פון רוים, וואו מען האט זיך אויך פערטיג געמאכט צום קארנאוואל.

אויפ'ן טיש זיינען געלעגען אנגעשאטען גאלדענע טאלערס, פיעל זילבערנע און גאלדענע ציערונג, יובעלען-שטיקער פון אלע לענדער פון דער וועלט, וואס אידען האבען צונויפגעבראכט צו יוסף פינזי אין קעלער אריין. אויף דער שטיינערנער פאדלאגע איז געווען אנגעלעגט טייערע זיידענע שטיקער סחורה, אויסגעהאפטע טאפעל-דאמאסק און טאפעסטריען און אריענטאלישע טעפיכען, שטיקער סאמעט-צייג, כלה-געשאנקען, ירושות פון עלטער-עלטערן, וואס מען האט צונויפגע-שלעפט פון אלע אידישע הייזער. דאס גאלד און די טייערע זיידענע סחורות זיינען געווען א מס, וואס די אידען האבען געמוזט ברענגען פאר דעם קארנאוואל. דערפאר, וואס יודאס האט פערקויפט יעזוס קריסטוס פאר דרייסיג זילבער-שטיקער, האבען די אידען פון רוים גע-מוזט בעצאהלען יעדען יאהר עלף הונדערט און דרייסיג גאלדענע פלא-רינס אין גאלד און יובעלען — יודאס-געלד. די אידישע טעכטער האבען געמוזט בעפוצען טיטוס'עס טריאומף-בויגען מיט טייערע טע-פיכען און טייערע זיידענס און סאמעט שטיקער לכבוד דעם יום טוב פון קארנאוואל, ווען די דעפוטאציע פון די רבנים מיט די אלטע אי-דישע לייט וועלען שטעהן און אבווארטען מיט ספרי תורות אין די הענד דעם פאפסט, וועלכער וועט קומען רייטענדיג אויף זיין ווייסען פערד אן דער שפיץ פון דער קאראנוואל-פראצעסיע.

אומעטיג און שטילשווייגענדיג האבען די אידען געצאהלט די גאל-דענע פלארינען, די יובעלען געשאצט אין גאלד, דעם יודאס-קנס, וואס זיי דארפען צושטייער געבען פאר דעם קארנאוואל, אנדערע האבען אויסגעגלייכט די טייערע טעפיכען און די טייערע סחורות, מיט וועלכע די אידישע טעכטער וועלען צומארגענס אויספוצען דעם טרי-אומף-בויגען פון טיטוס'ען, פון דעם העלד, וואס האט צושטערט זייער פרייהייט, חרוב געמאכט זייער לאנד און פערברענט זייער בית המקדש. קיין איין ווארט איז ניט גערעדט געווארען. עס האט זיך נור געהערט דאס קלינגען פון גאלד און ס'האט זיך געזעהן דער גאלדענער בליאסק, וואס האט געבלישטשעט פון דעם קארגען בוימאויל-לייכט, וואס האט געברענט אויפ'ן טיש. כ:ור פון צייט צו צייט האט זיך גע-

הערט דאָס רוישענדע שאַלען, וואָס האָט אַריינגעדרונגען פון די שיכור'ע קאַרנאַוואַל־גאַסען פון רוים, ווי דאָס שטורמדיגע רוישען פון אַ שטורמ־ווינט אויפגעקאָכטען ים. און די פענסטער פון קעלער זיינען בע־לויכטען געוואָרען מיט אַ פלאַם־פייער, וואָס האָט אַריינגעקנאַקט ווי אַ דונערדיגער בליץ פון די ראַקעטען און פייער־וואָרפער, וואָס האָבען אַריינגעשאָסען אין דער פינסטערער גהעטאָ פון רוים.

דאַמאָלס האָט איין איד דעם אַנדערען בלייך אָנגעקוקט און אַלע האָבען געטראַכט איין געדאַנק:

„רוים איז אָהן אַ גאָט".

אין אַ ווינקעל פון קעלער־שטוב, איינגעהילט אין די טונקעלקייט, זיינען געזעסען די „לויפער" און האָבען זיך געשמירט די נאַקעטע פיס מיט חלב און זאַלבען צום מאָרגענדיגען געלאַף. עס זיינען געווען חיים אדוני און מרדכי אַלפי, די צוויי „נאַראָנים" פון דער אידישער גהעטאָ, וועלכע די קהלה פון רוים האָט געדונגען יעדעס יאָהר, אַז זיי זאָלען „לויפען" אין „וועט געלאַף", אין וואָס די אידען האָבען געמוזט אַנטייל נעהמען אין קאַרנאַוואַל, צו די פערוויילונג פון די רוימער.

פון דער פּי־אַפּיאַ האָט זיך אַראָבגעלאָזט אַן אויסטערלישער צוג. פון דער ווייטענס האָט מען געמיינט, אַז אַ שטורמדיגער אויפגעבראַוז־טער בלוט־רויט־קאָלירענדיגער טייך גיסט זיך אין דער גאַס אַריין. מען האָט גאָרנישט געזעהן, נור אַ וואַקלענדיגער, נעבעלדיג קאָלירענדיגער רויך הויבט זיך איבער קעפּ. פון רויך שלאָגען אַרויס בליץ־ראַקעטען און וואָרפען רעגנבויגענס איבער'ן הימעל. דער גאַנצער חלל איבער די קעפּ האָט געפינקעלט אין ליכט־שפּריצען, נור וואָס ווייטער איז עס אַלץ אַרויסגעקומען בולט'ער פון נעבעל אַרויס. פיער צאַפּעלדיגע פערד, אָנגעטאָן איבער די קעפּ מיט הויכע בושעס קאָלירטע פעדערען, פערוואָרפען מיט טייערע זיידענע צודעקעכס, איינגעשפּאַנט אין אַ רוי־מישען טריאומף־וואָגען, זיינען אַרויס פון נעבעל. אויפ'ן וואָגען זיי־נען געשטאַנען פיער טראָמפּייטאָרס, אויסגעשטעלט צו די פיער עקען פון דער וועלט און מיט גרויסע זילבערנע טראָמפּייטען אָנגעזאָגט די

בשורה, אז דער גרויסער מארש פון קארנאוואל האט זיך אנגעהויבען, און דאן איז געגאנגען דער קארנאוואל־מארש.

לויט א בעשטימונג פון הויפט שטערען־זעהער, וואס האט אויסגעקוקט די שטערען און נביאות געזאגט פאר'ן פאפסט, ווען ער בעדארף אנהויבען יעדע זאך, האט זיך דער קארנאוואל־מארש אנגעהויבען מיט דעם סימבאל פון דער ערד און די פיער יסודות פון דער ערד, וועלכע זיינען געווען סימבאליזירט אין לעבעדיגע מענשען, און געפלויגען איבער די ערד, לויט געהיימע מעכאנאציעס. דערנאך זיינען געגאנגען לעבעדיגע גרופען, וואס האבען פארגעשטעלט סצענעס פון אלטען און נייעם טעסטאמענט. אבער אליך אזעלכע סצענעס, וועלכע האבען דערמאנט אן פרעהליכקייט און לוסט צום לעבען. ווי אביגיל פיהרט א קעמעל, אנגעלאדען מיט אלע רייכטימער פון מזרח צו דוד'ן; לוט מיט זיינע טעכטער. דערנאך האבען זיך געוויזען לאנגע גרופען פון די גריכישע מיטאלאגיע. פאריז מיט די דריי גראציעס. ס'האט אויך ניט געפעהלט העלענא פון טראיא, צוליעב וועלכער מלכים און לענדער האבען זיך געשלאגען. סצענעס פון אדיסעא און איליאדע, גרופען, וועלכע האבען פארגעשטעלט דעם בארג אלימפ מיט אלע געטער און געטינען. עס האבען אויך ניט געפעהלט גרופען־סצענעס מיט א פאליטישען כאראקטער, ווי די געפאהר פון די אטאמאנישע מאכט, ווי דער סולטאן בעדראהט די קריסטליכע אמונה. אנדערע האבען חוזק געמאכט פון די רעפארמאטארען און די פראטעסטאנטען; האבען פארגעשטעלט לוטהער'ן מיט זיעבען קעפ פון שטן; א סצענע ווי די פראטעסטאנטען פרעגלען זיך אין גיהנום. מלאכים און טייוואלים. כשוף־מאכערינס און נבואה־זאגערינס. גריכישע כהנ'טעס און נעצענדיענער. און דאס אלעס האט געטאנצט און געזונגען און געשפיעלט מיט דער פארבען־רייכקייט פון זייערע קליידער און מאסקען.

אין דעם לעבעדיגען ים פון קאלירען האט זיך אויפגעהויבען איבער די קעפ א טראג־שטוהל, רייך דראפירט מיט טייערע שטאפען. און אין איהם האט זיך געוויעגט, אין גאנצען אין שארלאך־רויטען אנגעטאן, דער פאפסט פאולוס דער פיערטער, זיינע וואסער־אויגען, טויט ארומקוקענדיג זיך איבער'ן עולם, זיין ווייסע בארד ציטערענדיג איבער דער שארלאך־רויטער רעטונדע, בעגלייט מיט זיין סוויטע פון קארדינאלען און הויכע קירכליכע בעאמטע. גלחים אין ווייסע אנגע־

טאָן האָבען געהאַלטען גאָלדענע קאַנדעלאַבּרען אין די הענד און רויטע וואַקסענע ליכט האָבען געברענט און בעלייכטען זיין הייליגקייט, דעם פערטרעטער פון יעזוס קריסטוס אויף דער ערד, אין דעם צוג פון קאַר־נאַוואַל...

ביי דעם אריינגאַנג פון דער גהעטאָ ביים טריאומף־בויגען פון טיטוס, איז געשטאַנען די אידישע דעפּוטאַציע אָבצוּוואַרטען זיין הייליגקייט. בעפּוצט און בעציערט איז געווען דער טריאומף־בויגען פון דעם צוטרעטער פון ישראל מיט די פּרעכטיגסטע טאַפּעסטריען און טעפּיכען און זיידען שאַלען און גאָלדענע שטיקער געוועבעכטס, וואָס מען האָט געשלעפּט פון אידישע הייזער. און אידישע טעכטער האָבען געמוזט דראַפּירען דעם בויגען. אין ווייסען אָנגעטאָן מיט די טליתים איבער די קעפּ, זיינען געשטאַנען די אַלטע און בכבוד'סטע לייט פון דער אידישער גהעטאָ. דער אַלטער בלינדער ר' מרדכי האָט געהאַלטען דאָס ספר תורה, מיט וועלכער די אידען האָבען פּרעזענטירט דעם פּאַפּסט ביי יעדען קאַרנאַוואַל. ארום איהם זיינען געשטאַנען די אַלטע און חשוב'סטע לייט פון דער קהלה אין רוים. אויף אַ טייער בעדעק־טען טיש איז געלעגען איינגעפּאַקט אין זיידענע בייטלעך די עלף הונ־דערט און דרייסיג גאָלדענע פלאָרינס, יודאָס־געלד. אביסעל ווייַ־טער זיינען געשטאַנען די אידישע מיידלעך מיט טייערע אויס־געשטריקטע זיידענע שטאָפען, מיט בלומען צו פערשפּרייטען פאַר דער טראַג־שטוהל פון פּאַפּסט, ווען ער וועט זיך דערנעהענטערען צו דער אידישער דעפּוטאַציע.

און באַלד האָט זיך דער קאַרנאַוואַל־צוג אָבגעשטעלט. דער פּאַפּסט איז אָנגעקומען צו טיטוס'עס טריאומף־בויגען, וואָס דאָס איז געווען די מעטאָ, וואו דער צוג האָט זיך אָפּגעשטעלט און אויפגעלייזט. דער פּאַפּסט אין זיין טראַג־שטוהל האָט דערזעהן די אידישע דעפּוטאַציע, וועלכע איז, ווי יעדעס יאָהר געשטאַנען פאַר'ן בויגען מיט'ן ספר תורה און די גאָלדענע פלאָרינען צו בעצאָהלען דאָס יודאָס־געלד. צוערשט האָט ער זיין קאָפּ אוועקגעבויגען פון די אַלטע אידען און עס האָט אויסגעזעהן, ווי דער פּאַפּסט וויל זיי ניט זעהן. נור ווען די אידישע מיידלעך האָבען אָנגעהויבען אויסצושפּרייטען די טייערע טעפּיכען פאַר זיין טראַג־שטוהל, האָבען די טרעגער און די בעגלייטער זיינע, שוין ווי אַ אַלט אָנגענומענער רעגעל פון קאַרנאַוואַל, דערנעהענטערט זיך

צו די דעפּוטאַציע. דער בלינדער ר׳ יעקב האָט צו איהם אויסגעשטרעקט דאָס ספר תורה, און די אַלטע רבנים האָבען די ברכה געמאַכט.

דאַמאַלס האָט דער פּאַפּסט, ווי עס איז געווען דער מנהג, אַרויסגעשטרעקט פון טראָג־שטוהל זיין סאַמעט־בעקליידעטע פוס און אַרויפגעטרעטען אויפ׳ן קאָפּ פון דעם בלינדען ר׳ יעקב און האָט געזאָגט דעם וואויל בעקאַנטען שפּרוך:

— מיר ליעבען אייך ניט, נור מיר דולדען אייך, ווייל גאָט האָט אונז געהייסען דולדען אונזערע פיינד.

דערמיט האָט זיך געענדיגט די צערעמאָניע פון צונעמען ביי די אידען דאָס יודאָס־געלד.

באַלד האָבען זיך די גרופּען פון די פערשיעדענע לעבעדיגע סצענען, וואָס האָבען געהאַט צונויפגעשטעלט דעם קאַרנאַוואַל־צוג, אויפגעלייזט, און אַלע האָבען זיך אויסגעמישט. פערשיעדענע קאָסטיומען, מאַסקען, גרופּען־סצענען, אַלץ, אַלץ איז צונויפגעקנוילט און צוזאַמענגעמישט געוואָרען. פאַנטאַסטיש געקליידעטע פּאַפּסטליכע סאָלדאַטען האָבען אוועקגערוימט דעם פאַנטאַסטיש קאָלירטען עולם פון דער פּיאַפּיאַ, צונויפגעקוועטשט זיי ביי די טראָטואַרען נעבען די הייזער און געמאַכט פּלאַץ פאַר די „געוועט־לויפערס“. מיט וואָס עס האָט זיך געענדיגט יעדער קאַרנאַוואַל־צוג. אויף א שאַרלאַך־רויטען טראָן, וואָס איז צוליעב דעם אוועקגעשטעלט געוואָרען ביי די ענדע פון דער גאַס, געגענאיבער טיטוס׳עס טריאומף־בויגען, האָט זיך דער פּאַפּסט אוועקגעזעצט, און אַרום איהם זיין סוויטע, און פון דאָנען האָט זיך אָנגעהויבען דער קאַרנאַוואַל־געיעג. צוערשט זיינען געלאָפען רוימישע אינגלער, ווי אַמאָל אין די צייטען פון די רוימישע הערשאַפט. זיי זיינען אויך היינט, אין געגענוואַרט פון קריסטוס׳עס פאַרשטעהער געווען האַלב־נאַקעט. אָנגעטאָן אין זיידענע העמדלעך מיט קראַנצען אויף די קעפּ, זיינען זיי געלאָפען איבער די פּי־אַפּיאַ. גאַנץ רוים האָט זיי נאָכגעקוקט און אונטערגעיאָגט זיי מיט זייער שפּיעלענדעס בלוט און פערוויילונגס־לוסט. אַלע אויגען האָבען געגלאַנצט, אַלע פּנים׳ער זיינען געווען צוהיצט, צוואָוואָרימט, צופלאַמט פון אויפרעגונג. קעפּ האָבען איבערשטיגען קעפּ. דאַמען פון די רייך־בעפּוצטע באַלקאָנען פון די בלומען־טעפּ בעשטעלטע פענסטער האָבען זיי צוגעפּאַכעט מיט זיי־

ערע אויסגעהאַפּטענע טיכלעך, מיט זייערע שלייערס, מיט זייערע פּעך־
כערס. מענשען האָבען זיך געוועט, איינגעשטעלט זייער פּערמעגענס,
זייער פרייהייט אויף די לויפערס, און קוים האָט וועך פון די אינגלעך
דערגרייכט די מעטאַ, איז רוים פערהילכט געוואָרען פון געשרייען, פון
ליאַרמען, פון פּאַטשען מיט די הענד, פון פּאַכען מיט די היט, מיט די
מאַסקען, מיט די שלייערען. מען האָט געפיהרט דעם געווינער, ווי
אמאָל אין די אָלימפּישע שפּיעלען, מיט טריאומף־מאַרשען איבער די
גאַסען פון רוים, אָנגעטאָן איהם לאָרבער־קראַנצען אויפ'ן קאָפּ. דאַמען
האָבען איהם געקושט און קורטיזאַנען האָבען איהם צוגעוואָרפען רויטע
בלומען פון זייערע טראַנ־שטולען, אַנדערע האָבען איהם געשיקט בריוו־
לעך, און נאָך אַנדערע — שליסלען פון זייערע שלאָפצימערען...

דער לויף־געוועט פון די אינגלעך האָט ערשט צוברענגט דעם הונ־
גער־אַפּעטיט נאָך פערוויילונג און אויפרעגונג פון די רוימישע איינ־
וואהנער. נאָך די אינגלעך האָט זיך אָנגעהויבען איבער די גאַסען
קינדער־געלאַף, אַפען־געלאַף, און צום סוף — דאָס שפּאַס־פערוויילונג,
וואָס דער קאַרנאַוואַל האָט געבאָטען די גלויביגע פון קריסטום — דער
אידען־געלאַף.

עס איז געווען אַן אַלטער מנהג, אַז צו יעדען קאַרנאַוואַל האָבען
די אידען געמוזט צושטעלען וועט־לויפער. ניט פאַר ספּאָרט, נור פאַר
חוזק און פערוויילונג. אויסגעקליבען האָט מען דוקא די עלטעסטע
און די מעהר־שווער־לייביגע. אידען מיט קרומע פיס און דיקע לייבער,
אידען מיט קרומע בעוועגונגען, אַז זיי זאָלען מיט זייערע קאָמישע
פיגורען פערוויילען דעם הונגעריגען פעבעל.

די קהלה פון רוים האָט שוין געהאַט אָנגעגרייט צוויי לויפער,
וועלכע האָבען זיך ספּעציאַליזירט פאַר דעם שפּיעל, מיט וועלכען די
אידען האָבען געמוזט אַמוזירען די גוים צו זייער קאַרנאַוואַל. זיי
האָבען גענומען אויף זיך די מיסיע צו פערוויילען די גוים ביים קאַר־
נאַוואַל. זיי פלעגט מען אויך אויפרופען צו דער תוכחה. דאָס
זיינען געווען די צוויי „נאַראָנים" פון דער געטאָ; חיים
אדוני און מרדכי אלפי, וועלכע האָבען געשפּילט די נאַראָנים אין די
געטאָ. אונזערע צוויי בעקאַנטע שפּאַס־שפּילער, וועלכע זיינען גע־
גאַנגען אין די קירכע אריין צו הערען די געגויטע קריסטליכע דרשה,
מיט פערשטאַפּטע אויערן — פאַר דער קהלה פון רוים. פּונקט אַזוי

ווי די גוים האָבען געדאַרפט „נאַראַנים" זיי צו פערוויילען, אַזוי האָבען די אידען געדאַרפט נאַראַנים, וועלכע זאָלען זיי לוסטיג מאַכען אויף חתונות און מאַלציימען. די צוויי נאַראַנים פלעגען פאַרשפּיעלען פער־שיעדענע שטיק אין רייכע אידישע הייזער; פערשטעלען זיך ביי אַ געלעגענהייט און פאַרשפּיעלען „טויטענטאַנצען" און אנדערע שפּאַ־סען. שמחת תורה און פורים האָבען זיי פערוויילט די קהלה מיט זייערע שפּאַס שטיק, און די קהלה האָט זיי געצאָהלט אַ יעהרליכען שכר, אַז זיי זאָלען זיין די וועט־לויפערס פאַר די אידען צום קאַר־נאַוואַל.

די צוויי נאַראַנים זיינען אַזוי אריין אין זייער ראָלע, אַז ווען עס איז געקומען צום געלאַף, האָבען זיי זיך פערגעסען און זיי זיינען אַזוי פעראינטערעסירט געוואָרען, אַז זיי האָבען געוואָלט איינער דעם אַנ־דערען איבעריאָגען און געווינען דעם געוועט. זיי פלעגען זיך פאַר־ברייטען דערצו און שפּיעלען דערנאָך די זיעגער ווי אמת'ע וועט־לויפער.

רוים פלעגט וואַרטען אויף זיי מיט אונגעדולד. קוים האָט מען זיי דערזעהן לויפען איבער דער פּי־אַפּיאַ, מיט זייערע אויסגעדרעהטע פּיס און קרומע העויזת, אַטעמענדיג שווער, אַזוי האָט אַן עפּידעמיע פון לאַכען און שפּאַס ארומגעכאַפּט דעם אויפברויזענדען ים פון מענש־ליכע קעפּ און פערשטעלטע פּנים'ער.

— העי, פלינקער איד, פלינקער — כאַפּ אונטער דיינע גלימ־שיגע פּיס!...

— זעה, זעה זיין שאָקלען זיך, ווי דאַס קדחת וואָלט איהם גע־טרייסעלט!

— און דער האָט אַן עק נאָכשלעפּען זיך, כ'האָב אליין געזעהן, פּונקט ווי דער טייפעל! זעה דעם בעהאָרטען עק! ווי מיין פּודעל. חאַ! חאַ!

— איך וועט אויף איהם מיין גאַרטען, מיין פערד, מיין פּאַנצער זועט איך אויף איהם, ער וועט דעם רויטען איבעריאָגען. ער שפּרינגט ווי אַן אַפּע! זעהט!

— יוד, איך וועל דיין מעובדת'דיגע זוייב די אינגעווייד אויס־שניידען און אַ קאַץ איהר אין בויך איינניי'הען, אַז דו וועסט דעם זועט פערשפּיעלען. איך האָב אויף דיר מיין בעסטען פערד געשטעלט.

אזוי פלעגען פון אַלע זייטען צופאַלען צו זיי געשרייען, מ'האָט געשמיסען זיי מיט געלעכטער און אונטערגעזאָגט מיט זידלערייען און פויסטען, אז זיי זאָלען איינער דעם אַנדערען איבער יאָגען.

נור דאָס מאָל האָט דער פּעבעל שוין זיך ניט געלאָזט בעגנוגענען מיט די „אפּיציעלע" לויפער, וואָס די גהעטאָ האָט צוגעשטעלט. שכור פון לאַבען און אַנגעשטעקט פון די פּערווויילונגס־לוסט, האָבען זיי אַנגעהויבען צו יאָגען די בכבוד'ע אידען וואָס זיינען געשטאַנען אין דער דעפּוטאַציע ביי טיטוס'עס בויגען. די פרומע אידען פון רוים, וואָס האָבען געמוזט זיין דערביי, ווי זייערע „פאַרשטעהער" פערווייילען דעם עולם, האָבען פאַר שאַנדע און בזיון איינגעגראָבען די פּנים'ער צו דער ערד. און כדי זיי זאָלען ניט באַדאַרפען קוקען די רשעים אין די פּנים'ער אריין, וואָס דאָס איז פערבאָטען לויט'ן געזעץ, האָבען זיי זיך פערשטעלט מיט די הענט די אויגען. פּלוצלונג זיינען זיי געוואָרען ארומגערינגעלט פון אַלע זייטען און געיאָגט געוואָרען מיט געשרייען און ליאַרמען, געלעכטער און חוזק:

— אידען, לויפט, לויפט, לויפט!

זיי האָבען זיך ארומגעקוקט דערשראָקען, פערציטערט און ניט פערשטאַנען וואָס די גוים ווילען פון זיי. נור פון אַלע זייטען האָט זיך אויסגעשטרעקט צו זיי פויסטען, דראָהענדע געשרייען, רויט־פערשיכור'טע אויגען. דאָ און דאָרט האָבען שוין באַטיקעס און הינטקאַנטשיקעס געשמיסען איבער זייערע פיס, און געשטופּט זיי און געזאָגט:

— אידען, לויפט! לויפט, לויפט!

אַ טייל פון זיי, דערשראָקען, צורודערט, ניט וויסענדיג וואָס מען וויל פון זיי, האָבען אינסטינקטיוו אַנגעהויבען צו לויפען. איינגעוויקעלט אין די לאַנגע טליתים, האָבען זיי אַנגעהויבען צו לויפען. די ציצית האָבען זיך זיי פערפּלאָנטערט צווישען די פיס. אַ טייל זיינען געפאַלען, אַנדערע האָבען איינגעוויקעלט זייערע פּנים'ער אין די טליתים און זיך געלאָזט שלאָגען. אַפּלויפענדיג אַ פּאָר טריט, זיינען זיי פּלוצלונג געבליבען שטעהן און מיט שרעק זיך ארומגעקוקט, און ניט געוואוסט וואָס צו טאָן. די פערצווייפלונג פון די אידען, דאָס פאַלען איינער אויפ'ן אַנדערען, דאָס פּלאָנטערען זיך, האָט ארויסגערופען די העכסטע עקסטאַזען פון פער'שכור'טע געשרייען. עס איז

געווען ווי קנאקענדעס פייער, ווי אויפגעברויזטע, שטורמדיגע ימים.
פון איבעראל און אומעטום האט זיך געהערט דאס הילכען פון אונ־
מענשליכע געוואלדען, וואס ווייטער, אלץ גרעסער איז געווארען דאס
פאכען מיט די נאקעטע הענט, פויסטען און אויגען:

— אידען, לויפט, לויפט, לויפט!

אין מיטען איז געשטאנען דער בלינדער ר' יעקב. ער האט מיט
זיינע הענד אנגעהויבען צו טאפען ארום זיך, ווי א מענש, וואס געפינט
זיך אויף אונזיכערע באדען. אבער זיין פנים האט ניט אויסגעדריקט
קיין שרעק רוהיג און טרויעריג, ווי ער איז שטענדיג געווען, האט
ער נור איינגעבויגען טיעפער זיין קאפ, און זיין בארד האט ווייט
דערגרייכט ביז זיין גארטעל, און ער האט זיך געריהרט פון ארט. שוין
האבען איהם די לוסטיגע מאסקען, וואס האבען געטריבען די אידען,
דערזעהן און געוואלט צוגעהן צו איהם, טרייבען מיט איהם שפאס.
פלוצלונג האט זיך א פערשלייערטע מיידעל דורכגעריסען דורך דעם
קארדאן שווייצארישע סאלדאטען, וואס האבען געהאלטען וואך ארום
דעם פאפסט. זי איז אריין אין די גרופע אידען, צוגעגאנגען צו דעם
בלינדען ר' יעקב און אנגענומען איהם ביי דער האנד.

דער בלינדער האט אויפגעצוקט, ווען ער האט דערפיהלט זיין
איניקעל'ס האנד אין זיינע, געקלאמערט זיך ארום איהר, און זיי האָ־
בען אנגעהויבען ביידע געשווינד אוועקצוגעהן צום עולם, וואס איז גע־
שטאנען ביי די הייזער.

אבער באלד האבען זיי דערזעהן די לוסטיגע מאסען. איינער
האט זיך איבערגעקוקט מיט'ן צווייטען. א פאר זיינען צו צו זיי, אנ־
געהויבען אוועקצורייסען דאס מיידעל פון אלטען. דער אלטער האט
זיך געקלאמערט ארום איהר, און די צוויי מאסקען האבען די מיידעל
נעריסען פון אלטען.

— רייס איהר אראפ דעם שלייער! זעה, אויב עס לוינט זיך!

— האט ווער געשריען פון עולם.

און איינער פון די מאסקען האט פון דער מיידעל'ס קאפ ארונ־
טערגעריסען דעם שלייער.

און באלד איז עפעס געשעהן, וואס קיינער האט ניט פער־
שטאנען, ווי אזוי און וואס עס איז פארגעקומען. איינער פון די
מאסקען, דערזעהענדיג דאס ענטדעקטע פנים פון דער מיידעל האט

זיך מיט אמאל ארונטערגעלאזען אויף די קניע און זיך אנגעהויבען צו צלם'ען.

קיינער האט ניט געוואוסט וואס עס איז געשעהן, נור דערזעהענדיג ווי די מאסקע קניעט דארט פאר א מיידעל און צלם'ט זיך, האט מען זיך אנגעהויבען ארומצוקוקען און צו זוכען וועמען צווישען עולם, און פלוצלונג האט מען זי דערזעהן — די, וואס שטעהט דארט ביים בלינדען אידען, און קוקט מיט איהרע טרויעריגע גרויסע אויגען און שמייכלענדיגע ליפען, ווי מיט גרויס וועהטאג און רחמנות אויף דעם צווישעטען, שאלענדען פעבעל, און באלד האט ווער פון פעבעל אויסגעשריען:

— זעהט, זעהט, ווער עס שטעהט דארט, די הייליגע מאדאנא, „די מאדאנע פון ליעבע" — זעהט, זעהט!

— די מאדאנא פון „הייליגען הארץ" — האט זיך בעוויזען.

— זי, זי אליין אין איהר אייגען בלוט און פלייש.

— אה, הייליגע מוטער! האב רחמנות!

און עס איז געווען ווי די שרעק פון גאט וואלט בעפאלען דעם גרויסען פעבעל. די שרעק האט אנגעשטעקט, האט פערפלייצט ווי א ים רוישענדיגע כוואליעס מענשען. און דא און דארט האבען מענשען אראפגעריסען די מאסקעס פון זייערע פנים'ער, אראפגעריסען די פאנטאסטישע הויט, די געצענדיענערישע קליידער. עס זיינען אויפגעדעקט געווארען מענשליכע פנים'ער צווישען דעם ים פון פערשטעלטע. דא און דארט האבען זיך מענשען אראבגעלאזט אויף די קניען, אויפגעהויבען די הענד צום בילד, וואס האט זיך בעוויזען פאר זיי. אין די ווייטערע גאסען האט מען ניט געוואוסט וואס דארטען איז געשעהן, און פון דארטען האבען זיך נאך געטראגען די פרעהליכע קארנאוואלגעזאנגען, דאס לאכען פון פעבעל, דאס גערויש און דער געשריי האט זיך נאך געהערט פון דער ווייטער גאס אהער שאלען. און דא האבען שוין מענשען געקניעט אויף דער ערד און געהויבען די הענד צום הימעל און געזונגען: „אווא מאריע".

ווי פאר א פייער, וואס איז געפאלען פון הימעל, האבען זיי זיך אבגערוקט פון איהר און אנטלאפען פון איהר וועג, און געווארפען זיך אויף דער ערד פאר איהר, געבויגען די פנים'ער, און אויסגעשטרעקט די הענד צו איהר.

און די אידישע טאָכטער פון דער גהעטאָ האָט אָנגענומען איהר בלינדען זיידען ביי דער האַנד און האָט איהם אַרויסגעפיהרט פון פעבעל. פאַרביי די קניענדיגע, איז אנגסטען געפאַלענע מענשען, וואָס זיינען געלעגען ווי אַ שטילער וואַסער פאַר איהרע פיס, און איז פערשוואונדען מיט איהם אין די טויערען פון דער גהעטאָ.

דאָרט, ווייט אין דער גאַס, האָט אײנער געפרעגט דעם אַנדערען:
„וואָס איז געשעהן?"

קאפיטעל 13.

דער געפאנגענער גאָט.

אויבען, אין די אויבערשטע קאמערען פון וואטיקאן, איז פאפסט פאול דער פיערטער געזעסען אין זיין צימער, וואס איז בעשטאנען פון א נאקעטען פיער ווענטיגען נאנען קאמער, איינגעארדענט ווי א קלויסטער־שטוב פון א פרוש'דיגען מאנאך. אויף זיין הארטע קלויס־טער־באנק איז געזעסען דער פאפסט און האט זיך איינגעקוקט צו דעם פערקרימטען ליידענדען יעזוס, וואס איז געשטאנען פאר איהם אויפ'ן נאקעטען טיש. זיין שווער, שלאנג, ברייט פנים איז נאך שווערער און נאך פינסטערער געווען. גראבע, גרויסע, שווערע פאלדען האבען זיך געלייגט איינער אויפ'ן אנדערען איבער זיין פנים, און די ליידיגע אראפהענגענדע פאלדען־קנייטשען האבען איינגעשלונגען זיינע אויגען. קוים וואס מען האט זיי ארויסגעזעהן. נור זיין ברייט מויל האט זיך ברייט פערשניטען איבער זיין פנים, און צוויי דיקע הויט־פאלדען האבען זיך אראפגעלאזט ווי צוויי וואסער שטראמען ביי די ביידע זיי־טען פון זיין מויל. זיין פנים איז געווען פערהוילען אין א שרעקענדע מרה שחורה. און אזוי שווארץ ווי זיין פנים, איז יעצט געווען זיין געמיטה און זיינע געדאנקען.

מיט זיינע לאנגע הארטע אויסגעארבייטע פינגער האט ער אנגע־נומען דעם קרוציפיקס און האט זיך איינגעקוקט אין איהם.

— ווער זיינען זיי, די, וואס דו קומסט ארויס פון זיי? צי ביזטו מיט דיין לייב און בלוט נאך פערבונדען מיט זיי? צי האסטו נים קיין מאכט איבער זיי, וואס זיי וואגען דיך אזוי לאנג און אזוי הארט־נעקיג צו פערלייקענען? צי האט דיך גאט, דיין פאטער, נור גע־שיקט צו אונז, צו די קנעכט, און זיי, די זיהן, האט ער אליין גענומען

אונטער זיין שוץ? צי האָבען זיי אפשר הורד אַ געהיימע קראַפט געפאַנגען דיך און דיין היילינע מוטער, און זיי פּייניגען דיך אין זייערע סינאַגאָגען, שטעכען דיין האַרץ און ציהען דערפון דיין בלוט אַרויס, און האַלטען דיין היילינע מוטער אַנגעבונדען, ווי מיט אַ קייט, צו זייערע סינאַגאָגען, אַז זי זאָל פאַר זיי נסים טאָן, ראַטעווען זיי פון אונזערע הענד? — — — שיקען זי אין פייער און וואַסער פאַר זיי? זאָג, זאָג, זאָג!

ער האָט מיט מאַכט צוריק אָוועקגעשטעלט דעם צלם אויף זיין טיש, אויפגעהויבען זיך שווער און זיינע שווערע טריט האָבען ווי דאָס קלאַפּען פון אַ האַמער איבער דעם ברייטען, גרויסען צימער אָפּגע־קלונגען.

אין זיין פאַנטאַזיע האָט ער געזעהן ווי די היילינע מוטער איז געפאַנגען ביי די אידען, אַזוי ווי דאָס פאָלק פון רוים האָט געגלויבט, אַז די אידען האָבען דורך אַ געהיימע קראַפט בעשוואָרען מיט זייערע גאָט-לעסטערענדע ספרים די היילינע מוטער, אַז זי זאָל זיין ביי זיי אין דער גהעטאָ, און זיי אויסהעלפען אין זייערע נויטען. ער האָט געזעהן, ווי זי, דאָס היילינע האַרץ, דאָס אויסדערוועהלטע מיידעל, די מוטער פון קינד יעזוס, ליגט ביי די טירען פון די שולען אין דער אידישער גהעטאָ, מיט אַן אייזערנע קייט געבונדען. דאָרטען האַלטען זי די אידען און פּייניגען זי, מאַכען שפּאָט און חוזק פון איהר. און יעדעס מאָל, ווען זיי זיינען אין געפאַהר, לאָזען זיי זי אַרויס, פער־שטעלען זי פאַר אַ אידישע מיידעל, און זי ווייזט זיך פאַר די קריסטען. און די אידען ראַטעווען זיך און דערנאָך פיהרען זיי זי ווידער צוריק אין די סינאַגאָגען און זיי בינדען זי ווידער צו מיט'ן קייט, און האַל־טען זי אין אַ געהיימען צימער אין דער סינאַגאָגע.

זיינע גרויע האָר האָבען זיך אויפגעשטעלט, די קנייטשען פון זיין פּנים האָבען אָנגעהויבען צו שפּילען, אויפצולייזען זיך און איינצער־קאָרטשען זיך, ווי די פאַלדען פון אַ שלאַנג. ער איז געוועזען אָבערגלויי־ביש, ווי זיין פאָלק, און ער האָט דאָס בילד אַזוי קלאָר געזעהן. פאַר וואָס ניט! האָט ער זיך געטראַכט — גנב'ענען זיי זיך ניט אַריין אין אונזערע קירכען און נעהמען זיי דען ניט אַראָפּ פון די אַלטאַרם דאָס היילינע ברויט, דאָס האַרץ פון יעזוס קריסטוס, דעם וויין, דאָס בלוט

פון יעזוס קריסטוס און ברענגען עס אין זייערע שוהלען, און שטעכען דאס ברויט, דאס הייליגע הארץ פון יעזוס, שטעכען עס און שטעכען עס ביז זיי ציהען ארויס דעם לעצטען טראפען בלוט פון הייליגען הארץ און באקען עס איין אין זייערע מצות, און פסח אויף דער נאכט עסען זיי מיט זייערע קינדער דאס הארץ פון אונזער גאט, און שיכור'ען זיך אן מיט דעם בלוט פון דעם ארימען יעזוס קריסטוס.

א גרויס רחמנות האט איהם ארומגענומען צו דעם ארימען יעזוס'ען, וואס מען פייניגט איהם אזוי. ער איז צוגעגאנגען צו גאט און איהם גענומען אין זיין האנד אריין. ער האט זיך געוואלט ווארפען אויף די קניע פאר איהם, אבער ער האט ניט געקענט... ער האט געוואלט בעטען צו איהם, און ניט געקענט — — — דאס איינציגע, וואס ער האט געפיהלט פאר דעם גאט, איז געוועז אונבעגרענעצטע רחמנות, רחמנות אויף איהם, וואס האט שוין אזוי פיעל געליטען, וואס מען האט איהם געקרייציגט, געשלאגען איהם נעגעל אין די פינגער, און די אידען ציהען בלוט פון זיין הארץ אויף יעדען פסח... ער האט דעם גאט געטרייסט, ער האט געגלעט מיט זיין שווערע האנד איבער זיין געפייניגטען קערפער, און בערוהיגט איהם ווי מען בערוהיגט א געשלאגען קינד, און גערעדט צו איהם ווייך, מיט געוויין, מיט רחמנות:

— מיר וועלען זיך נוקם זיין פאר דיר, פאר אלע דיינע יסורים זיך נוקם זיין, מיט א פייערדיגע שווערד זיך נוקם זיין!

אבער בעטען האט ער ניט געקענט צו איהם...

ער האט זיך געפיהלט יעצט שטארקער פון זיין גאט, מעכטיגער פון איהם — ער קען זיך נוקם זיין פאר איהם. עס האט זיך איהם געדוכט, אז ער, פאול דער פערטער, דער פאפסט פון אלע קאטוילען, דער שטעל־פערטרעטער פון יעזוס — ער איז גאט. אין זיין האנד ליגט די מאכט פון דער וועלט. ער אליין קען בעשטראפען די פיינד פון גאט. דער דארט, וואס שטעהט אויף זיין טיש, איז א געפייניגט קינד, וועלכען די אידען האבען געפאנגען אין זייער רשות און מוטשען איהם. און ער, דער גאט, פאול דער פערטער, ער וועט זיך נוקם זיין פאר איהם.

ער האט געהאט דאס געפיהל צו פאלען פאר זיך אליין אויף די

קיע, צו בעטען צו זיך אליין, זיך אליין צו פרייזען, צו זיך אליין דיע־נען, ווייל קיין אנדער גאט האט ער ניט געהאט...

ער האט אנגעקלונגען מיט זיין ציה־גלאק און האט געהייסען אריינרופען דעם קארדינאל מיכעל גהיסליערי, דעם גרויס־אינקוויזיטאר פון דעם הייליגען פאפסט.

ווען דער קארדינאל איז אריינגעקומען מיט זיין רויטען אינקוויזיטארישען הוט און שארלאך־רויטען מאנטעל, האט איהם דער פאפסט געפרעגט:

— זיי האבען זיך מודה געווען?

— דער אינקוויזיטאר האט א מינוט געשוויגען און דערנאך געזאגט:

— ביז איצט נאך ניט.

— וואס האסטו געטאן מיט זיי?

— די אלטע האב איך געהאלטען דריי מאל אונטער'ן ראד. די פיזיקערס זאגען מיר אבער, אז א פערטען מאל קען מען זיי ניט נעמען, ווייל זיי וועלען עס ניט אריבערטראגען.

— היט זייערע לעבענס — האט דער פאפסט געזאגט. די קירכע טויטעט ניט אין געהיים אין די טארטור־קעלערס. די קירכע פערברענט עפענטליך. און מיט די יונגע? — האט ער ווייטער געפרעגט.

— צוויי האב איך געשטעלט אונטער דעם „וואסער־פאל". איי־נער איז משוגע געווארען. דער צווייטער פייניגט זיך נאך.

— האט זיך קיינער פון זיי ניט מודה געווען?

— ביז איצט קיינער ניט.

— און צו אונזער גלויבען אריבערצוגעהן האט קיינער פון זיי קיין חשק ניט ארויסגעוויזען?

— זיי זיינען זעהר הארטנעקיג.

— מיר מוזען געווינען וועמען עס איז פון זיי — די קירכע מוז איהר זיעג האבען. און מיט „איהר" וואס האט איהר געטאן?

— ווי דו האסט בעפוילען, הייליגער פאטער. מיר וואגען זי ניט אנצוריהרען. זי יאגט נאך אן א שרעק מיט איהר עהנליכקייט

צו די מוטער פון גאט און אלע אונזערע מענשען. די מאנאכען האבען מורא זיך צו דערנעהענטערען צו איהר.

— בעטראכט מען זי?

— זי זיצט נעבען איהר בלינדען זיידען און א גאנצע נאכט האבען זיי ביידע פסוקים פון תהלים געזונגען אין דער פערשאלטענער שפראך.

— האט מען געפרואווט דעם אלטען דערוויטערען פון איהר?

— מיר האבען געפרואווט, אבער ווען די מאנאכען מיט די מאסקען איבער די פנים'ער זיינען אריין צו איהר אין קאמער, און געוואלט אנגעהמען דעם בלינדען אלטען און איהם ארויספיהרען, האט זי זיך געשטעלט פאר איהם, און זי האט מיט איהרע אויגען אנגעקוקט די מאנאכען. די מאנאכען האבען דערקענט אין איהר דאס פנים פון די הייליגע מוטער, און זיינען געפאלען פאר איהר אויף די קניע און זיך געצלם'ט.

— האט קיינער פון די מאנאכען קיין מוטה ניט געהאט דעם בעפעהל פון דער קירכע אויסצופיהרען?

— דאס פאלק גלויבט, אז זי איז די הייליגע מוטער, וואס די אידען האבען זי בעשווארען דורך זייערע פערכשופ'טע ספרים, אז זי זאל ביי זיי וואהנען אין דער אידישער גהעטא, כדי זי זאל זיי ראטעווען פון אונזערע הענד.

דער פאפסט האט א מינוט געשוויגען, אנגעקוקט דעם גרויס־אינקוויזיטאר און געפרעגט:

— און דו גלויבסט אויך, אז זי איז די הייליגע מוטער?

דער קארדינאל האט געשוויגען.

— פאר וואס ענטפערסטו ניט?

— איהר פנים איז זעהר ענהליך צו דעם געזיכט פון אונזער הארינגטע, די געבענשטע מוטער פון דעם הייליגען קריסטוס.

— און די אידען האבען זי געפאנגען?

— די אידען קענען בעשווערען מיט זייערע געצענדיענערישע ספרים, אזוי ווי זיי האבען בעשווארען דורך א געהיימע קראפט דעם קארדינאל קריסטאפעלא מאדרוצי, אז ער זאל פאר זיי דרוקען זייערע ספרים געגען דיין פערבאט.

— דרוקט דער קארדינאל מאדרוצי אידישע ספרים?

— אין ריוואַ די טרענטאַ האָט ער פאַר זיי אַ דרוק געעפענט און זייער פערשאָלטענעם ספר די משנה, וואָס דו האָסט געהייסען פערברענען, האָט ער צוויי מאָל איבערגעדרוקט פאַר זיי.

— פערברענען! קיין איין אידישער ספר זאָל זיך אויף איטאַליענישע ערד ניט געפינען, און דעם קאַרדינאַל שטעלען אויפ׳ן חרם־צעטעל. פיהר מיך צו איהר, אַז זי איז אויף אַן אמת די הייליגע מוטער, אונזער געבענשטע פרוי, און זי איז געפאַנגען ביי די אידען דורך זייערע פערשאָלטענע ספרים, בעדאַרף אַ קריסט זי בעפרייען פון זייערע הענד.

— דו, הייליגער פאָטער, אין די אינקוויזיציאָנעס קעלערען? אין די טאָרטור־קאַמערען?

— אַז איהר האָט מורא זיך צו דערנעהענטערען צו איהר, וועל איך אַליין געהן בעפרייען אונזער געבענשטע האַריגטע פון די הענד פון די פרעמדע. איך בין דער פערטרעטער פון גאָט אויף דער ערד.

און דער פאַפסט, אין בעגלייטונג פון דעם גרויס־אינקוויזיטאָר, איז אַוועק צו די קעלערען פון דער אינקוויזיציע, צו בעפרייען די הייליגע מוטער פון דער אידישער געפאַנגענשאַפט.

קאפיטעל 14.

אין די קעלערען פון דער אינקוויזיציע.

אין די געוועלבטע קעלערען פון דער קירכע סט. אנזשעליקא האט זיך דורך די נעכט געטראגען א געשריי פון געפייניגטע, וועלכעס האט זיך אנגעשלאגען אן די דיקע מויערען פון די קעלערען און איז פער־שטיקט געווארען און אויסגעגאנגען אין דעם טיפען חלל פון די גע־וועלבטע באלקענס, אין די ווייטע, פערבלאנדזשענדיגע לאבירינטע ווינקלען, וועלכע זיינען פארהוילען געווען אין די שווארצקייט פון פינ־סטערניש... אין א ווינקעל, ביי א וואנד, זיינען געלעגען צונויפגע־קנוילט מענשליכע ברואים, וועלכע האבען זיך געגישטערט ווי קריכענדע ווערים, און גענורעט זיך אין קאלוזשעס פון בלוט, וואס האט זיך געגאסען פון זייערע וואונדען. אין א בעזונדערען ווינקעל זיינען מענשליכע ברואים געהאנגען מיט די פיס ארויף אויף אייזערנע תליות, מיט אראפגעהאנגענע קעפ איבער פלאמענדע בעקענס פון פייער. פון ברעד־מאשינען האבען ארויסגעשטעקט מענשליכע קעפ. און מאנאכען אין שווארצע מאסקען אויף די פנים׳ער, מיט שווארץ־בערדעקטע קעפ, האבען מיט גליה־צוואנגען געצויגען די נעגעל פון די פינגער, די האר פון די קעפ. פון איבעראל האט זיך געהערט גע־שרייען. עס האבען זיך געטראגען אין דער לופטען מענשליכע יללות, ווי געשרייען פון געשאכטענע אקסען. און עס האט אויסגעזעהן ווי די קעלערען פון דער הייליגער קירכע סט. אנזשעליקא זיינען א מענש־ליכע יאטקע, ווארים אין אלע ווינקלען האבען זיך ארומגעוואלגערט מענשליכע אברים. די שטיינערנע פאדלאגע פון קעלער איז גליטשיג און פייכט געווען פון מענשליך בלוט, און די ווענט בעשמוצט מיט מענשליך בלוט...

עס האבען זיך געפייניגט מענשען אין ברעד-מאשינען און מענש־ליכע איברים זיינען געווארען איינגעשלאסען אין אייזערנע קאסטענס. מענשען האבען געקרעכצט אין גליהענדע שטיינער, נור דערפאר, וואס עס האט ווער עדות-געזאגט אויף זיי, אז זיי האבען געהאט א געוואוינ־הייט א העמד איבערצובייטען ערב שבת. עס איז גענוג געווען, אז א קנעכט זאל עדות זאגען אויף זיין הארינטע, אז זי האט געהאט די געוואוינהייט יעדען פרייטאג צו נעהמען א באד — אז זי זאל ווערען געשלעפט אין די טארטור-קעלערען פון דער אינקוויזיציע, געפייניגט צו ווערען מודה צו זיין זיך, אז זי שטעהט אין א געהיימע פערבינ־דונג מיט דער אידישער רעליגיע.

די אידען האט מען געפייניגט אין בעזונדערע קעלערס, ניט צוזאמען מיט די קריסטען, כדי די קריסטען זאלען ניט זעהן די הארטנעקיגקייט פון די אידען, כדי זיי זאלען ניט זעהן די צוגעבונדענקייט פון די אידען צו זייער גלויבען און זייער בריים־מוטיגקייט אויסצושטעהן דאס גהינום-פייער פון דער קירכע פאר זייער גאט און אמונה, ווארים זיי קענען זיך נאך אפלערנען פון זיי... אט, פון יענעם קעלער, וואו מען האט געפייניגט די אידען, האט מען ניט געהערט קיינע געוואלדען און קיינע געשרייען, קיינע יללות און קיינע קרעכצען פון איבערמענשליכעליידען און נויטען. פון דארט, פון יענעם קעלער האט זיך געטראגען א געזאנג. און דאס איז געווען דאס איינציגע ווינקעל אין דער גרויסער סט. אנזשעליקא׳ס קירכע, די איינציגע קאמער פון גאנצען הייליגען רוים, פון וועלכען עס האט זיך געטראגען א לויב און א געבעט צו גאט...

וואס די מענשליכע פאנטאזיע האט נור געקענט אויסטראכטען פון איהרע פארבארגענע, טיעף-בעהאלטענע וועלטען, פון וועלכע זי קומט, האט די קירכע אויסגעטראכט צו פייניגען די אידען. די אינ־קוויזיציע האט בעשולדיגט די אידישע קהלה פון רוים, אז די רבנים פון רוים האבען דורך א געהיימע שבועה, מיט דער קראפט פון זייערע געהיימע ספרים, בעשווארען די הייליגע מוטער פון זייער גאט, יעזוס, וועלכע שטאמט אב פון אידען, אז זי זאל קומען צו זיי אין דער געטא. און די אידען האלטען זי אין א פארבארגענע שוהל, אנגעבונדען מיט א קייט. און ווען די אידען באדארפען, שיקען זיי ארויס די „הייליגע מוטער", אז זי זאל זיי ראטעווען פון קריסטליכע הענד. אז די אידען

פון רוים האבען דערהערט וואס די קירכע פערלאנגט פון זיי, אז זיי, די אידען, זאלען זיי ארויסגעבען צוריק די „הייליגע מוטער“, האבען זיי געמיינט, אז דער פאפסט מיט אלע קריסטליכע קארדינאלען זיינען משוגע געווארען. נור פערשטעהענדיג, אז די קירכע זוכט נור א גע־לעגענהייט זיי צו פערשלעפען אין די טארטור־קעלערען פון דער אינ־קוויזיציע, האבען זיי געלאכט פון דעם אינקוויזיטארישען משפט און זיי געענטפערט, אז זיי באדארפען ניט קיין בשר ודם, און דערצו נאך א געשטארבענע, זאל זיי קומען העלפען פון דער קירכע'ס הענד; אז פאר זיי נעהמט זיך אן דער איינציגער לעבעדיגער גאט.

די אינקוויזיציע האט אין די דאזיגע רייד געהערט די לעסטערונג פון גאט, און מען האט פערשלעפט צעהן פון די בכבוד'סטע זקנים פון דער געטא אין קעלער פון דער אינקוויזיציע. דער בלינדער ר' יעקב האט זיך מיט זיין אייניקעל יעפתה אליין איבערגעגעבען אין די הענד פון דער קירכע, מיינענדיג, אז זיי וועלען דערמיט העלפען בע־פרייען די זקנים און אראבנעהמען דעם בלבול פון די אידען, ווארים די קירכע וועט זיך איבערצייגען, אז זי, יעפתה, איז ניט זייער הייליגע מוטער, נור א פשוט'ע אידישע טאכטער, וואס לעבט מיט איהר זיידען אין גלות פון רוים, און באהאלט זיך אויס, ווי יעדע אידישע טאכטער, פון די קריסטען און פון דער קירכע.

ווי ערשטוינט איז דער אלטער געווארען און נאך מעהר דאס מיידעל, ווען זיי האבען געזעהן ווי מען בעהאנדעלט זיי ווי איבערנא־טירליכע בעשעפענישען. די קירכען־בעדיענער, די אינקוויזיאנס־מא־נאכען און די גלחים, האבען מורא געהאט צו דערנעהענטערען זיך צו איהר. זיי זיינען געפאלען אויף די פנים'ער פאר איהר יעדעם מאל, ווען זיי האבען זי דערזעהן און גע'צלם'ט זיך פאר איהר און אויסגע־שטרעקט די הענד צו איהר אין געבעט. מען האט דאס מיידעל געהאל־טען מיט איהר זיידען אין א בעזונדער צימער אבגעשלאסען, און ווען די אינקוויזיציאנס־מאנאכען זיינען אריינגעקומען, מיט די מאסקען פערשטעלט און געוואלט דעם אלטען בלינדען איד אוועקנעהמען פון איהר, איז גענוג געווען, אז יעפתה זאל א קוק טאן אויף זיי מיט איהרע גרויסע אויגען, אז זיי זאלען פאלען פאר איהר אויף די קניע און אוועקגעהן הינטערווייל'עכס פון איהר...

און ארום זיי האבען זיך געפייניגט די זקנים און די רבנים פון

רוים איז די שרעקליכסטע יסורים, אז זיי זאלען זיך מודה זיין, אז זיי האבען פער׳כישופט די „הייליגע מוטער". צוויי פון זיי האבען זיי געשטעלט אונטער דעם „וואסער־פאל". דאס איז געווען א שרעקליכע פיין, וואס האט געטריבען איהרע קרבנות אין פערלויף פון א פאר שטונדען צו משוגעת. אין א ווינקעל פון מארטור־קעלער, וואס איז געווען בעשטימט פאר די אידען, זיינען געשטאנען צוויי יונגע לייט, אויסגעטאן נאקעט, צוגעבונדען מיט הענד און פיס און גאנצען קער־פער צו אן אייזערנעם שטאנג. איבער די קעפ פון די צוויי נאקעטע יונגע לייט זיינען געהאנגען גרויסע סלאַיעס מיט קאלטעם וואסער, וועל־כע האבען דורך א געלעכערטען פראפען יעדע פאר סעקונדען ארויסגע־לאזען א פאר וואסער־טראפענס. די וואסער־טראפענס זיינען געפא־לען אויף די קעפ פון די נאקעטע קרבנות, וועלכע זיינען פאר דעם צוועק אפגעגאלט געווארען. און די סלאַיעס זיינען אוועקגעשטעלט געווארען אזוי, אז די טראפענס וואסער זאלען פאלען אויף דעם הינ־טערשטען טייל פון קאפ, וואו דאס געהירען געפינט זיך. די טראפענס וואסער פלעגען זיך אראפקייקלען און אראפרינען איבער דעם רוקען־ביין. אזוי פלעגען די טראפענס פאלען יעדע פאר סעקונדען און אויפ־הערען. און יעדעס מאל, ווען זיי זיינען געפאלען איבער׳ן געגאלטען קאפ, פלעגט דער נאקעטער קרבן אויפשוידערען, צוקען, אויפציטערען. אזוי האבען זיך די טראפענס געגאסען איבער די געגאלטע קעפ, דורך טעג און נעכט אהן אויסנאהם, אהן אפרוה. איינער פון די קרבנות איז שוין משוגע געווארען, און זייענדיג אנגעבונדען צו דעם אייזער־נעם שטאנג, פלעגט ער אויפלאכען יעדען מאל, ווען די טראפענס וואסער זיינען געפאלען אויף זיין געגאלטען קאפ — מיט אזא אונ־מענשליך לאכען, ארויסווייזענדיג זיינע גרויסע ציין פונ׳ם אפענעם מויל — און מיט גרוים ארויסגעסטארטשעטע אויגען, אז די אינקוויזי־ציאנס מאנאכען האבען זיך געשראקען פאר איהם. דער צווייטער קרבן האט עס נאך אויסגעהאלטען. איינקארטשענדיג זיינע קניען אונטער די געבונדענע שטריק, פלעגט ער יעדעס מאל די ציין פער־בייסען אויף זיינע ליפען, די אויגען זיינע זיינען שוין געווען צוגע־קלעפט פון שלאף און מידיגקייט. נור יעדעס מאל, ווען די טראפענס וואסער זיינען געפאלען אויף זיין געגאלטען קאפ, האט ער אויפגערי־סען די אויגען, און עפעס געמורמעלט מיט די ליפען...

אין צווייטען ווינקעל זייגען געלעגען צונויפגעוואָרפען, ווי שמאַ־טעס אַ פּאָר מענשליכע ברואים, וועלכע האָבען זיך קוים בעוואויגען — געלעגען און אָבגעהעשעט. און צו זיי איז געקראָכען — גיכער זיך געשלעפּט און געקוליעט זיך אַן אַנדער מענשליכער קערפּער, וועל־כער איז ערשט אַרויסגענומען געוואָרען פון אונטער'ן פרעס־ראָד. דער וואָס האָט זיך געקוליעט איבער די פּאָדלאָגע צו די ליגענדע מענש־ליכע ברואים אין ווינקעל, האָט איבערגעלאָזט נאָך זיך אויף דער שטיינערנער פּאָדלאָגע צייכענס פון בלוט, וואָס האָט זיך געגאָסען פון זיין צוקאַליעטשעטען קערפּער. די אַלע אין ווינקעל זיינען איינער נאָכ'ן אַנדערען געלעגען אין דעם פרעס־ראָד, און איצט מוטשען זיך נאָך צוויי אין דער טייוועלשער מאַשין. די מענשליכע קערפּערס זיי־נען איינגעשלאָסען געוואָרען אין געקאָרבטע לאַנגע שטיקער אייזען, וועלכע זיינען אַזוי אויסגערעכענט געווען, אַז די שפּיצען פון די גע־קאָרבטע אייזענס זאָלען פּרעסען אויף די ווינקעל־גליעדער פון דעם מענשליכען קערפּער. די געקאָרבטע אייזענס איבער דעם מענשליכען קערפּער זיינען צוגעפּרעסט געוואָרען מיט פרעס־מאַשינען, און די איי־זענס האָבען צוזאַמענגעקוועטשט די ביינער פון די הענט און פיס, און צובראָכען זיי, אין די ווינקעל־געלענקען. יעדער איינער פון די גע־פּייניגטע איז ניט מעהר פעהיג געווען צו בענוצען זיינע הענד אָדער פיס זיין גאַנצען לעבען. די יסורים, וואָס די פרעס־אייזענס האָבען אָנגעטאָן דעם מענשליכען קערפּער איז געווען אונמעגליך איבערצו־טראָגען. דאָך האָבען עס די אידען איבערגעטראָגען. די שטילע קרעכצען וואָס האָבען זיך געהערט פון זיי, האָט זיך געדאַכט, זענען מעהר געווען איבער די מענשליכע שלעכטסקייט, איידער איבער זייערע פיזישע ליידען. די אויגען האָבען זיי שטאַרק און שטייף אַרויסגע־שטעקט פון זייערע פּנים'ער ענדליך, און געשוויגען.

פון צייט צו צייט האָט אַ שוואַרץ־בעדעקטער מאָנאַך צוגעטראָגען אַ צלם צום פּנים פון דעם געפּייניגטען אידען, וועלכער איז געלעגען אין דעם פרעס־ראָד, און ווען די פרעס האָט גוט צוגעקוועטשט די ווינקעל־ביינער פון דעם אידען, האָט דער מאָנאַך צוגעשטעקט דעם צלם צום אידען'ס פּנים, אַז ער זאָל עס קושען אַלס אַ צייכען, אַז ער אַנטלויפט פאַר רעטונג אונטער די פליגלען פון דער קריסטליכער אמונה. נור יעדעס מאָל, ווען דער איד אונטער דעם פרעס־ראָד האָט

דערפיהלט דעם געשמאק פון די ווייהרוכען און דערפיהלט דעם צלם פאר זיין פנים, פלעגט זיין פנים ווי בעלעבט ווערען. זיינע אויגען האבען אויפגעגלאנצט, און ער האט אוועקגענומען זיין פנים פון צלם.

שלעפענדיג זיך ווי א ווארים איבער דער שטיינערנער פאדלאגע, האט דער געמוטשעטער איד, וועלכער איז ערשט וואס בעפרייט גע־ווארען פון ראד צוגעשארט זיך צו די איבעריגע אידען אין ווינקעל. די אידען אין ווינקעל האבען געפרואווט אויסשטרעקען צו איהם זיי־ערע הענד, ווענדיג איהם העלפען צוצוקומען צו זיי. נור זייערע הענד האבען זיי שוין נישט געדיענט — די ביינער זייערע זיינען צוקוועטשט געווארען אין די פרעס־רעדער. נור זיי האבען ניט געפיהלט יעצט קיינע יסורים. עס האט זיך זיי געדוכט, אז זיי זיינען בעפרייט גע־ווארען פון זייערע הענד און פיס, זיי זיינען בעפרייט געווארען פון זיי־ערע קערפערס און זיי בעדארפען נישט מעהר זייערע הענד און פיס, ווייל זיי האבען ניט מעהר זייערע קערפערס. און קוקענדיג איינער צום אנדערן, מיט זייערע גרויסע אויגען, האבען זיי זיך געפיהלט בעהאפטען מיט זייערע אויגען. נאהענט איינער צום אנדערען דורך זייערע אוי־גען, און זיי פיהלען איינער צום אנדערן מיט זייערע אויגען, און זיי האבען געקוקט צו זייער געפייניגטען ברודער, וועלכער שלעפט זיך ווי א ווארים צו זיי און שמירט איין מיט זיין בלוט פון זיינע אפענע וואונדען די פאדלאגע אונטער זיך, און דער ברודער האט געקוקט צו זיי, און זיי האבען זיך בעהאפטען צוזאמען און זיינען געווען צוזאמען.

„שפוך חמתך על הגוים אשר לא ידעוך
ועל ממלכות אשר בשמך לא קראו“.

— האבען זיי געבעטען דארט אין דעם ווינקעל, קוקענדיג אויף זייער פערבלוטיגטען ברודער, וועלכער נארעט זיך צו זיי מיט זיין געבלוטיגטען קערפער און קען נישט דערגרייכען צו זיי.

— אל נקמות ה׳, אל נקמות הופיע! — האט דער פערפייניגטער איד ארויסגעקרעכצט, בלייבענדיג ליגען פערשמאכט אויף דער פאד־לאגע און מיט׳ן קערפער ניט קענענדיג דערגרייכען זיינע ברידער.

און פלוצים איז עס געשעהען, ווי די פערשמאכטע אידען וואלטען צוריק געזונד געווארען, ווי זיי וואלטען פליגלען געקראגען פון פליהען אין דער לופטען איבער די קעפ פון זייערע פייניגער, די טייוואלים מהבליב־מאכאכען, פון אלע ווינקלען פון קעלער, וואו עס האבען גע־

בלוטיגט געפייניגטע אידען פון די בראָד־רעדער, פון די פרעס־מאַשינען. פון די הענגענדיגע תליות אַראָפּ, איבער די פייער־בעקענס, פון די יסורים פון געברענטע נעגעל, פון די איינגעשלאָסענע גליעדער שטיי־נען, — פון די איינגעשלאָסענע גליעדער־קאַסטענס — אַרויס, פון אומעטום האָט זיך געהערט אַ געזאַנג אין קעלער:

לא לנו ה׳ לא לנו, כי אם לשמך תן כבוד, על חסדך, על אמתך!
למה יאמרו הגוים איה נא אלוהיהם?
ואלהינו בשמים כל אשר חפץ עשה.
עצביהם כסף וזהב, מעשה ידי אדם:
פה להם ולא ידברו,
עינים להם ולא יראו,
אזנים להם ולא ישמעו,
אף להם ולא יריחון,
ידיהם ולא ימישון,
רגליהם ולא יהלכו,
לא יהגו בגרונם.
כמוהם יהיו עושיהם, כל אשר בטח בהם.
ישראל בטח ה׳, עזרם ומגנם הוא.

עס איז געווען אַ רייץ־ליעד, אַ חוזק מאַכען אויס זייער גאָט און אויס זייער מענשליכע מאַכט און אויס זייער גאַנץ לעבען — רחמנות האָבען זיי געהאַט אויף זייערע פייניגער, וואָס דיענען צו אַבגעטער, צו האָלץ און שטיין און געלאַכט האָבען די אידען פון זיי.

עס זיינען געבליבען שטעהן די מאַסקירטע מאַנאַכען מחבלים מיט זייערע שפּיזען אין די הענד. מיט זייערע גיהנם־מכשירים האָבען זיי אויסגעזעהן ווי טייוואָלים אין טייוועלס קעלער, און עס שרעקען זיי אָפּ די אידען מיט די תהילים פּסוקים. אויפגעהערט האָבען זיי אויף אַ מינוט זייערע קרבנות צו פייניגען און צוגעהערט זיך מיט שרעק, ווי עס זינגען זייערע קרבנות אַ לויב צו גאָט, פון אונטער די מאַרטור־רעדער אַרויס...

קאפיטעל 15.

דער טריאומף פון גלויבען.

ווען דער פאפסט פאול דער פיערטער איז אריינגעקומען אין די קאמערען פון דער אינקוויזיציע, צוזאמען מיט זיין גרויס-אינקוויזיטאר, איז איהם אנטקעגען געקומען דאס געזאנג פון די אידען, פון זייער מארטער-צעלע, וועלכעס האט ארויסגעקלונגען ווי א ליעד פון די געוויינען און די געשרייען פון די קריסטליכע מארטירער. דאס געזאנג האט א שרעק אנגעווארפען אויף די גלחים און אינקוויזיציאנס-טייוואלים און זיי האבען ניט געוואוסט וואס צו טון, וואו אהינצוטון דאס געזאנג פון די אידען. דער פאפסט האט אבגעשטעלט זיין שווערען טריט אויף דער שוועל פון דעם מארטער-קאמער, וואס איז געווען פערמאכט מיט אן אייזערנע טיר, און זיך איינגעהערט צום געזאנג, וואס שפארט זיך דורך די שווערע אייזערנע טרעפ פון קעלער. ער האט אנגעקוקט דעם גרויס-אינקוויזיטאר, די קארדינאלען און די גלחים, וואס האבען איהם בעגלייט, שווער-מוטיג, אהן ווערטער, און זיך איינגעהערט צום געזאנג, שטילשווייגענדיג.

— דאס זיינען די פערשאלטענע אידען, וואס זאגען זייערע טייפעלס-געשפרעכען אין זייער פערשאלטענעם לשון. עס איז א כישוף-שפרוך אזעלכער, וועלכער פערהיט זיי פון פיין, אז זיי זאלען ניט פיהלען די יסורים פון מארטור — האט דער גרויס-אינקוויזיטאר געפרואווט פערענטפערען זיך פאר די אידענס געזאנג.

דער פאפסט האט איהם שווער אנגעקוקט, מיט א בליק וואס האט זיך געמאטערט ארויסצוקריגען זיך פון די איינגעשלאסענע אויגען צווישען די פאלדען פון זיין פנים.

א שרעק איז איהם בעפאלען אינערליך, טיעף אין זיך, פאר דעם טריאומף פון דער אמונה, וואס עס האט זיך ענטפלעקט פאר זיינע אויגען. און א מינוט האט ער געצווייפעלט אין זיינע כוחות, און

פון די ליפּען, וואָס זיינען פאַרטונקען געווען אין די גראָבע פאַלדיגע קנייטשען פון זיין פּנים, האָט ער אַרויסגעברומט:

— ניין, דאָס זיינען פּסאַלמען, וואָס זיי זינגען דאָרטען. אַלע האָבען געשוויגען.

דער פּאַפּסט האָט געוואונקען אויף דער שטומער אייזערנער טיר, וואָס ער האָט געהאַט פאַר זיך.

מען האָט די טיר אויפגעעפענט, און ער איז געבליבען שטעהן אויף דער שוועל און אַריינגעקוקט אין מאַרטער־צעל.

ער האָט געזעהן דאָס בינטעל פערבלוטיגטע ביינער, וואָס ליעגט אין אַ קאַלוזשע בלוט אין ווינקעל פון דער שטיינערנער וואַנט. ער האָט געזעהן די איינציגע פערבלוטיגטע קערפּערס, וועלכע וואַלגערען זיך אַרום אויף דער שטיינערנער פּאָדלאָגע און ריטשען זיך מיט זייערע פערבלוטיגטע לייבער איינער צום אַנדערען, און קאָנען זיך ניט דער־גרייכען. ער האָט געזעהן די מענשליכע גופים, וואָס סטאַרטשען אַרויס פון די אייזערנע קאַסטענס, פון די אונטערגעהייצטע מענשען־שטיי־גען, פון די בראַד־רעדער און פּרעסען — און אַלעם האָט געזוכט. קיין איין בליק האָבען זיי איהם ניט געשאַנקען.

דערציטערט און דערשראָקען זיינען געוואָרען די אינקוויזיציאָנס־מחבלים, די מאַנאַכען מיט די שוואַרץ־בעדעקטע קעפּ, וועלכע זיינען געווען פערנומען מיט זייער בלוטיגער אַרבייט, האָבען אויף אַ מינוט אויפגעהערט זייערע בלוטיגע מעשים, און דערזעהענדיג דעם העכסטען גייסטליכען שטעהענדיג אויף דער שוועל פון מאַרטער־צעל, זיינען זיי געפאַלען אויף די קניע פאַר איהם, פּונקט ווי די טייוואָלים, ווען זיי דערזעהען זייער עלטסטען.

אָבער די מאַרטירער האָבען אויף איין אויגענבליק ניט געלאָזט איבעררייסען זיך פון זייער לויב־געזאַנג צו גאָט. נישט איין בליק האָבען זיי געשאַנקען דעם, אין וועמעס הענד עס ליעגט דער גורל פון זייער לעבען, אַז וועמעס וואָרט עס הענגט אָפּ די בעפרייאונג פון זייער מאַטערונג. עס איז זיי געווען אַלץ איינס, אויב מען פּייניגט זיי יאָ אָדער ניט. ניט אין דעם פערבלוטיגטען קעלער פון דער אינק־וויזיציע האָבען זיי זיך געפונען. דאָ האָבען זיך נור געפונען זייערע פערבלוטיגטע קערפּערס, אָבער זייערע נשמות זיינען געפלויגען צו

גאט, און געווארט מיט אונגעדולד, מיט דארשטיגקייט אויף דער מי־
נוט, ווען זיי וועלען די זכיה האבען צו זעהען גאט'ס פנים.
און זיי האבען זיך געבעטען ביי גאט:

„כאיל תערג על אפיקי מים
כן נפשי תערג אליך אלהים,
צמאה נפשי לאלהים,
ואל חי.
מתי אבא ואראה פני אלהים".

און דער שטעל-פערטרעטער פון יעזוס קריסטוס אויף דער ערד,
דער אבגאט פון אלע קריסטען, זיין הייליגקייט דער פאפסט פאול דער
פיערטער, דער טיראן פון קריסטליכען גלויבען, האט אנגעהויבען צו
צווייפלען אין זיך, אין דעם גאט, וועלכען ער האט געהאלטען אין זיין
האנט, אויסגעהאמערט אויס איין שטיק זילבער. ער האט געקוקט
אויף די טריאומפירענדע אידען, און ער האט זיך געפרעגט:
מיט וואס פאר א כח? ווער איז זייער בעשיצער? וואס זעהען
זיי אין זייערע לעצטע מינוטען? ווער גיט זיי די קראפט צו פער־
אכטען אלע פיין און יסורים פון די טארטורען, און צו זינגען פסאל־
מען צו גאט פון די בראד-רעדער ארויס? ניין, עס איז ניט דער כח
פון דעם טייוועל, וואס גיט די זיכערקייט, די רוהיגקייט און דער
טריאומף... עס איז דער כח פון גאט...
עס האט זיך איהם געדאכט, אז דער גאט, וואס ער פער־
טרעט, וואס הענגט יעצט אויף זיין רויטער סאמעטענער רעטונדע, אין
דעם געשטאלט פון א געפייניגטען, אנגעשלאגען אויף א צלם, וואס זיי,
די פאטערס פון די דא האבען איהם אנגעשלאגען אויף א צלם — אז
זיין גאט האט ניט קיין כח איבער זיי, ער האט ניט קיין מאכט אי־
בער זיי. און פונקט אזוי ווי דענסטמאל, האבען זיי זיך געשטארקט
איבער זיין פיזישע קראפט און ער האט זיך ניט געקאנט העלפען ג'ע־
גען זיי, אזוי זיינען זיי שטארקער איבער זיין מאראלישע, איבער זיין
געטליכע קראפט און ער קען זיך ניט העלפען געגען זיי...
און עס האט זיך אין איהם אנגעצונדען דער כעס פון
דעם אונמעכטיגען. „אבער איך האב כח זיי צו פייניגען, פונקט

ווי זיי האָבן געפּייניגט איהם" — האָט ער זיך געטראַכט. — „איך בין זיין פערטרעטער אויף דער ערד. מיך האָבן זיי געפּייניגט. מיך פּייניגען זיי אין יעדען דור. מיך פּעראַכטען זיי. און איך האָב כח זיי צו בעצאָהלען דערפאַר מיט מיין אייזערנע האַנד, מיט דער האַנד פון דער פייערדיגער קירכע, איך, פּאָול דער פיערטער, דער שטעל־פערטרעטער פון גאָט אויף דער ערד, דער פּאַפּסט פון אַלע קאַטוילישע גלויביגע, דער עלטסטער פון דער קירכע".

און ער האָט אויפגעהויבען זיין צלם און צוגעדריקט איהם מיט ליעבע און רחמנות צו זיין האַרץ, ווי מען דריקט צו א געשלאָגענעם, אונבעהאָלפענעם קינד, וועמעס אַנגעהמער מען פיהלט זיך, געקושט דעם צלם און אויפגעהויבען איהם צו די משחיתים און מחבלים פון דער אינקוויזיציע, צו די מאַנאַכען אין שוואַרצען געקליידט, מיט די שוואַרץ־בעדעקטע קעפּ און פּנים'ער, און ער האָט גערופען צו זיי מיט א הויבער שטימע:

— דיענער פון דער קירכע, טוט דעם טאַט פון דער אמונה פאַר דער גלאָריע פון דער קירכע.

און ער האָט זיי געבענשט מיט דעם צלם.

אין א בעזונדער צימער, אין איינער פון די קאַמערען, איז געווען איינגעשלאָסען אין א גרויסע אייזערנע שטייג, וואו מען האָט גע־האַלטען וויכטיגע קירכען־פערברעכער, דער אַלטער בלינדער ר' מרדכי מיט זיין אייניקעל יעפתח. דער אַלטער האָט זיין גאַנצען לעבען גע־בענקט צו שטאַרבען א טויט פון א מאַרטירער, וואָס דאָס איז געווען פעררעכענט ביי די קאַבאַליסטען פון שלמה מלכו'ס אַנהענגער פאַר א בעזונדערען חסד, וואָס גאָט טוט מיט זיינע אויסדערוועהלטע. בעז־זונדערס זייט דעם טויט פון שלמה מלכו, וועמעס אַנהענגער (צווישען וועלכע עס האָט זיך אויך גערעכענט דער בלינדער ר' יעקב) האָבען געגלויבט, אַז ער איז צוריק געוואָרען לעבעדיג נאָך זיין טויט, און צייט די ענטפּלעקונג פון הייליגען ר' יוסף קארו אין דער הייליגער שטאָדט צפת, וואָס האָט אויסגעאיבט זיין איינפלוס אויף אַלע קאַבאַליסטען אויף דער גאַנצער וועלט, האָט דער אַלטער געהאָפּט אויפ'ן גרויסען

טאג, ווען גאט וועט איהם אויסקלייבען און וועט איהם לאזען שטאר־בען פאר דער הייליגקייט פון זיין נאמען!... זייט מען האט דעם בלינדען ר' יעקב איינגעשלאסען אין אינקוויזיציאנס־קערקער, האט ער זיך געהאלטען אין איין צוגרייטען און פארבערייטען פאר'ן גרויסען טאג. ער האט גערייניגט זיין קערפער. כמעט ווי ניט פערזוכט פון קיין מענשליכען שפייז, נור דערהאלטען די נשמה אין זיין גוף מיט וואסער, כדי ער זאל ניט זיין א זעלבסטמערדער, וואס דאס איז געווען פערדעכענט ביי אידען אלס די שרעקליכסטע זינד, און מען פער־לירט דורך דעם יענע וועלט. ער האט געהאלטען די גאנצע צייט אין זינגען פסוקים פון תהילים מיט זיין אייניקעל, אדער אין פארטראכט זיין און בלאנדזשען אין הויכע ענינים, אין פערבארגענע וועלטען. דער איינציגער טראפען טרויער אין זיין גרויסע פרייד איז געווען, וואס די גוים ווילען נעהמען זיין אייניקעל און מאכען, חלילה, פון איהר אן אבגעטין, אן עבודה זרה. ער האט מורא געהאט, אז זיי זאלען זי לאזען בלייבען ביים לעבען. און אפטמאל האט ער גערעדט מיט איהר וועגען דעם.

— דיינע אבות אין הימעל, וואס זיינען ארויפגעגאנגען מקדש השם'דיג זייענדיג, וועלען, חלילה, קיין רוה ניט האבען, וועלען פער־שעהמט ווערען פאר אנדערע צדיקים און טהורים.

זי האט אנגעקוקט דעם זיידען מיט איהרע גרויסע בעטרעהרטע אויגען און געקושט זיין אלטע האנט אהן ווערטער.

און דער אלטער האט זי פערשטאנען.

— די אבות אין גן עדן וועלען זיך פרעהען מיט דיר, מיין קינד.

און דער זיידע און דאס אייניקעל האבען צוזאמען אנגעהויבען פסוקים פון תהילים צו זינגען:

„וגם כי אלך בגי צלמות
לא אירע רע
כי אתה עמי"

אז מען האט דעם אלטען אנגעזאגט, אז דער הייליגער פאטער, דער פאפסט אליין איז געקומען איהם אויסהערען, און פערלאנגט פון איהם, אז ער זאל ארויסקומען פון דער שטייג, האט דער אלטער ניט

אויפגעהערט זינגען און אנהאלטענדיג זיך אן זיין אייניקעל, איז עם געווען ווי זיי ביידע וואלטען געטאנצט און געפרעהט זיך.

און אננעהמענדיג זיין אייניקעל ביי דער האנט, איז ער ארויסגעקומען פון דער שטייג און געהענדיג געפיהרט פון זיין אייניקעל'ס האנד צום פאפסט'ס שטוהל, האט ער ניט אויפגעהערט צו זינגען איבער'ן גאנצען וועג, הויך אויפ'ן קול, און בעגלייט מיט יעפתה'ס קול:

„לדוד לה' אורי וישעי
ממי אירא?
ה' מעוז חיי
ממי אפחד".

אין דעם טריבונאל־צימער פון דער אינקוויזיציע, איז אויף א שארלאך־רויטען טראן געזעסען דער שטעל־פערטרעטער פון יעזוס קריסטוס, דער פאפסט, פאול דער פיערטער, אין זיין געטורעמטען הוט, און אין זיין סאמעט רויטער רעטאנדע, און ארום איהם האבען געברענט בלוט־רויטע ליכט, וועלכע האבען געשטעקט, ווי שטעקענס, אין גרויסע גאלדענע לייכטערס. ארום איהם איז געווען פערזאמעלט די סוויטע פון קארדינאלען און הויכע קירכען־גייסטליכע, אינקוויזיציאנס־פראמינענצען. און ביי די פיס פון טראן איז געשטאנען דער הויכער, שטארקער קארדינאל, מיכעל גרייסליערי, דער גרויס־אינקוויזיטאר, איינגעוויקעלט אין זיין שארלאך־בלוט־רויטען סאמעט מאנטעל, און דער רויטער קארדינאל־הוט ארויפגעזעצט אויף זיין קאפ. ביי ביידע זייטען צימער זיינען געווען אויסגעשטעלט צוויי רייהען גייסטליכע און אינקוויזיציאנס־מאנאכען, אין שווארצען בעצויגען, מיט שווארץ־בעדעקטע קעפ, וועלכע זיינען געווען אין געשטאלט פון שווארץ טוכענע באשליקעס, מיט שווארצע טוכענע מאסקעס אריבערגעצויגענע איבער די פנים'ער, און האבען געהאלטען רויטע, ברענענדיגע ליכט אין די הענט. פיעלע פון זיי האבען געהאט אויסגעמאלט אויף זייערע שווארצע מאנטלען סקעלעטען ביינער אין ווייסע פארב, און זיי האבען אויסגעזעהן ווי סקעלעטען, וואס האבען זיך אויפגעשטעלט פון זייערע קברים, מיט די אנגעצונדענע ליכט אין די הענד.

צווישען דעם שפאלער פון די שרעקעדיגע שווארץ־בעקליידטע

מיט רויטע ברענענדיגע ליכט מאנאכען און טייוואלים־אינקוויזיטא־רען, איז געגאנגען דער בלינדער ר׳ יעקב, געפיהרט פון זיין אייניקעל יעפתה, מיט רוהיגע, שטילע טריט, מאיעסטעטיש־שטיל. קיין איין בליק האבען זיי ניט געשאנקען, ניט די מאנאכען און ניט זייערע ברענענדיגע ליכט, אזוי ווי זיי וואלטען קיינעם ניט געזעהן, ווי קיינער וואלט זיך אין דעם טריבונאל־זאל ניט געפונען. און זיי האבען הויך געזונגען, מיט קלינגענדיגע שטימען זייערע פסוקים תהילים:

עם תחנה עלי מחנה
לא ירא לבי,
אם תקום עלי מלחמה
בזאת אני בוטח.

און די מאנאכען און די גלחים האבען זי געזעהען ווי זי דערנע־הענטערט זיך, זי אליין, וועלכע זיי האבען אזוי גוט געקענט פון דעם הייליגען בילד. „די מוטער פון ליעבע“, צו וועלכער זיי קניהען און בע־טען, וועמעס געשטאלט זיי טראגען אויף גאלדענע קייטלעך אנגעבונדען אויף זייערע הערצער, וועמעס פנים זיי קושען אין הייסען געבעט פאר יעדען שלאפען געהן און אויפשטעהן, און אט געהט זי אליין, מיט איה־רע גרויסע, בעטענדע אויגען, וועלכע קוקען מיט צער און ליעבע און מיט איהר שטיל, קליין מויל, וועלכעס איז פערקנייטשט צום וויינען און דאך שמייכעלט עס; זי אליין אין איהר הייליג געשטאלט, אין איהר לאנגע בלויע קלייד, מיט איהרע נאקעטע פיס און לאנגע, צו־פלאשעטע האר, און זי האלט מיט איהר איידעלע, ווייסע יונגע האנד די האנד פון דעם בלינדען אידען מיט זיין גרויסע, לאנגע, דינע באָרד און מיט זיין הויכען, הויכען, אויסגעלייטערטען שטערען — זעהט זי ניט אויס, ווי די „מוטער פון רחמים“, וואס פיהרט די ליידען פון דער וועלט ביי איהר האנד אויף דעם וועג פון אייביגקייט? דא, אין די בעלייכטונג פון דעם רויטען שיין, אין דעם שפאלער פון רויטע, ברע־נענדיגע ליכט און שווארץ־געקליידעטע מאנאכען, געהענדיג אזוי שטיל, ווי א געזאנג פון א ליעד, פיהרענדיג דעם אלטען הייליגען ביי דער האנד, האט זי נאך מעהר דערמאנט אן דער „הייליגער מוטער“, ווי איהר בילד. און עס זיינען דערשראקען געווארען פאר איהר די מאנא־

כעז און די גלחים, און די הערצער פון די הויכע גייסטליכע זיינען צוגאַנגען געוואָרען פאַר איהר, און אַנגסטען פון שרעק האָבען אַרויס־געשלאָגען אויף זייערע שטערנס. דאָ און דאָרט האָבען זיך געבראָכען קניען פאַר איהר. מאַנאַכען האָבען ניט געקענט זיך צוריקהאַלטען. און ווען זי איז זיי פאַרביינעגאַנגען, האָבען זיך אַ טייל מיט די ליכ־טער אין דער האַנד אַראָבגעלאָזט פאַר איהר אויף די קניע און גע־צלמ׳ט זיך אין טיפע אַנגסטען פון שרעק. און דער פּאַפּסט אַליין, זעהענדיג די בלייכע געזיכטער פון זיינע קאַרדינאַלען, האָט אויפגע־הויבען דעם זילבערנעם צלם, וואָס איז געהאַנגען אויף זיין האַרץ, איבער די קעפּ פון די קאַרדינאַלען און איבער די קעפּ פון די מאַנא־כען, איבער׳ן זאַל, ווי ער וואָלט זיי געוואָלט פערהיטען פון דעם שרעק, וואָס איז זיי באַפאַלען.

אָבער קיין איין בליק האָט זיי יעפּתה ניט געשאָנקען. געהענדיג מיט שטילע, מאַיעסטעטישע טריט, ווי אַ ריטמישער טאַנץ, האָט זי ניט אויפגעהערט צו זינגען, באַגלייטענדיג איהר בלינדען זיידען אין דעם געזאַנג פון די פסוקים פון תהילים.

אַז זיי זיינען אָנגעקומען פאַר דעם טראָן פון פּאַפּסט, איז אַ שטילקייט דורכגעגאַנגען דורך דעם טריבונאַל־זאַל.

— ווער ביזטו, אַלטער מאַן, און ווי איז דיין נאָמען? — האָט דער פּאַפּסט געפרעגט דעם בלינדען אידען, ווען ער האָט דערגרייכט, געפיהרט פון יעפּתה׳ן, פאַר זיין טהראָן.

— מיין נאָמען איז יעקב מעדונא, און איך שטאַם פון דער פאַ־מיליע אַברבנאַל, וואָס איז פערטריבען געוואָרען צוזאַמען מיט אַלע אידען פון דעם לאַנד פון זייערע פאָטערס, שפּאַניען, און בעזעצט זיך אין קאַסטיליען, און פון דאָרט פערוואָגעלט געוואָרען און פערשפּרייט זיך איבער דער גאַנצער וועלט — האָט דער בלינדער אָבגעענטפערט.

אין זאַל איז שטיל געווען. מען האָט נור געהערט דאָס קנאַקען פון די ברענענדיגע קניטען אין די אָנגעצונדענע ליכט און דאָס שריי־בען פון די גרויסע גענזענע פעדערען אויפ׳ן קנייטשענדיגען פּאַרמעט, וואָס די צוויי שרייבער פון הייליגען טריבונאַל האָבען אויפגענומען אין פּראָטאָקאָל אַלצדינג, וואָס דער איד האָט געזאָגט.

— און ווער איז די „דאַננאַ“, וואָס באַגלייט דיך אויף דיין וועג? — האָט דער פּאַפּסט געפרעגט דעם בלינדען.

דער בלינדער האט אויסגעצויגען זיין האנד און, נעמענדיג יעפתה'ס האנד אין זיינע, האט ער אפגעענטפערט מיט זיינע אהד־ציינערדינע יאסלעס:

— דאס איז מיין אייניקעל, יעפתה, די טאכטער פון מיין זוהן יוסף מעדוגא, וואס גאט האט איהם אויסגעוועהלט צו זיין א קרבן פאר איהם און ער איז פערברענט געווארען פון דער אינקוויזיציע אין ליסאבאן פאר דער גלאריע פון דעם איין־איינציגען גאט, וואס איז איבער'ן הימעל און אויף דער ערד און פאר דער פערהערליכונג פון אונזער אמונה, וואס איז די אמת'ע אמונה פון דעם איינציגען לעבעדיגען גאט.

בלייך זיינען געווארען די קארדינאלען, און איינער האט דעם אנדערען אנגעקוקט, אבער דער פאפסט האט ווייטער גערעדט:

— אלטער מאן, די הייליגע אינקוויזיציע בעשולדיגט דיך, אז דו האסט, צוזאמען מיט די רבנים, דורך די קראפט פון א געהיימען שפרוך פון אייערע פערכישוף'טע ספרים, וואס איז נור בעוואוסט דיר אליין און די רבנים, וואס זיינען מיט דיר, בעשווארען דעם הייליגען גייסט פון אונזער יונג־פרוי, די הייליגע מוטער פון יעזוס קריסטוס, אז זי, אין איהר אייגענעם הייליגען געשטאלט, זאל אראפקומען פון איהר טהראן פון הימעל און איהר האלט זי מיט אייך אין דער גהעטא, אין א בעזונדער, אבגעשלאסענעם, געהיימען חדר, ביי אייך אין דער שוהל; אז זי זאל אייך בעשיצען פון קריסטליכע הענד. און דו האסט דורך די מאכט פון דיין פארכישופ'טען שם, גענויט דעם גייסט פון אונזער געבענשטער פרוי, די הייליגע מוטער פון יעזוס קריסטוס, אז זי זאל דיך ראטעווען פון געוויטער, אין דער צייט פון איבערפלייץ, און פון די הענד פון די קריסטען אין לעצטען קארנאוואל. און אויך יעצט נויטסטו דו זי, דורך די קראפט פון דיין שם, אז זי זאל שטעהן לעבען דיר און בעשיצען דיך. ביסטו דיך מודה אין דיין זינד, איד?

ר' יעקב האט א רעכטע ווייל'ע געשוויגען. ער האט אויסגע־שטארטשעט זיינע טויט־פערבלייכטע אויגען, ווי ער וואלט געוואלט זעהן. אין הארצען האט זיך איהם געריסען א תפלה, ווי ביי שמשון: נור נאך איינמאל זאל גאט געבען קראפט זיינע אויגען צו זעהען, נור נאך איין איינציג מאל זאל ער קענען דעם פאטער פון אלע קריסטען אין פנים אריינקוקען. אבער זיינע אויגען זיינען געווען בלינד פאר

דער וועלט. ער האָט נור געזעהן יעצט טיעף אין זיך די הימלישע ליכטיגקייט און דעם פייערדיגען אמת, וואָס פלאַקערט אין זיין האַרץ. און די גרויסע גערעכטיגקייט פון זיין זאַך. און פון זיין האַרץ האָט זיך געריסען א תפילה צו גאָט, צו דעם איינציגען לעבעדיגען גאָט, פאַר וועלכען ער איז בערייט זיין ערדישעם לעבען אוועקצואוואַרפען.

ער האָט געכאַפּט זיין אייניקעל׳ס האַנד אין זי... און אָנגעהויבען צו זינגען מיט איהר אויפ׳ן קול:

ה׳ אורי וישׁ...
ה׳ מעוז חי...
ממי אפחד?!

— איד, דו ענטפערסט מיר ניט, דאָס הייליגע טריבונאַל וואַרט אויף דיין ענטפער, איד!

— איז דאָס דער חטא, צוליעב וועלכען דו פּייניגסט די הייליגע צדיקים אין דיינע טאַרטור־קאַמערען? — האָט דער בלינדער מאַן געשריען. ווי א ליֵיב — וועה צו אייך! צו וועמען דיענט איהר?! צו א גאָט, וואָס מען קען איהם פער׳כשופ׳ען? וואָס מען קען איהם בעשווערען מיט א וואָרט? וואָס מען קען איהם האַלטען אין דער מאַכט? עפענט אויף אייערע אויגען און זעהט דעם איינציגען לע־בעדיגען גאָט אויף דער ערד און אויף דעם הימעל! ניין, דאָס איז ניט אייער גאָט — האָט ר׳ יעקב געוויזען, האַלטענדיג די האַנד פון זיין אייניקעל — עס איז נור אַן אָרימע אידישע טאָכטער, געיאָגט און געפּלאָגט, ווי מיר אַלע, פאַר דער איינציגער אמונה פון איהרע עלטערן.

וויעדער איז געוואָרען א שטילע בעוועגונג אין גרויסען זאַל. און בלייך האָבען זיך אָנגעקוקט די קאַרדינאַלען איינער דעם אַנדערען. נור דער פּאַפּסט האָט זיך אויפגעהויבען פון זיין טהראָן, גענומען דעם צלם אין זיין האַנד אריין און געזאָגט:

— איד, שוין צוויי מאָל ווי דו האָסט געלעסטער׳ט די קירכע און איהרע הייליגע דאָגמען, אין דער געגענוואַרט פון דעם הויכען טריבונאַל. נור די קירכע איז רחמנות׳דיג און געדולדיג ווי א מוטער, וואָס שטעלט בערייט אויס איהרע הענד צו עמפּפאַנגען איהרע פער־

בלאנדזשעטע קינדער. הער דעם רוף פון אונזער מוטער, די היילינגע קירכע — האט דער פאפסט געזאגט און איז אראפ פון זיין טהראן מיט דעם צלם אין דער האנד, און עס צוגעטראגען צו דעם בלינדען איד׳ס פנים — פאר דיינע בלינדע אויגען האלט איך דאס ליכט פון דער וועלט, דעם שיין פון גאט. דערפיהל איהם אין דיין הארץ, בויג דיינע קניע פאר איהם, כדי דיין זינדיגע נשמה, וואס האט געלעסטערט גאט, זאל פערגעבען ווערען און אויפגענומען ווערען אין דעם קעניגרייך פון הימעל.

דער איד האט דערפיהלט דעם זילבערנעם צלם אין זיין פנים און דעם געשמאק פון וויהרויך אין זיין אטהעם. מיט אויפגעבראכטקייט האט ער אוועקגעשארט דעם צלם מיט זיינע הענד און אויסגערופען:

— פאר וועמען קניהען? צו וועמען בעטען? צו וועמען דיענען? צו א שטיק זילבער, וואס א זילבערשמיד האט עס געגאסען מיט זיין רעהר, אויסגעהאקט מיט זיין האמער, וואס מען קען עס קויפען פאר געלד, פערקויפען פאר געלד, איינזעצען פאר א משכון?

— איד, איך רוף דיך נאך אמאל, קניע פאר דעם סימבאל, פאר די ליידען, וואס ער האט געטראגען פאר דיר, און פאר מיר, און פאר אונזערע זינד — האט דער פאפסט נאך אמאל צוגעפיהרט דעם צלם פאר דעם אידען׳ס פנים.

— פאר א מענשען, וואס מען האט געהאנגען? פאר א מענשען, וואס מען האט געפייניגט, צו איהם זאל איך דיענען? — פאר איהם קען איך נור רחמנות האבען, בעדויערען, אבער דיענען צו איהם?!

— האט דער בלינדער צוגעלייגט מיט א שמייכעל, אויף קאסטיליש.

דעם פאפסט׳ס פנים איז רויט געווארען. זיינע קנייטשען האבען זיך אויפגעהויבען ווי א שטורם אין ים. ער האט פערלארען זיין פאטערליכע געדולד, מיט וועלכער ער האט איבערראשט דעם טריבונאל און גערופען מיט א דראהענדער שטימע:

— איד, די ארעמס פון דער קירכע דערגרייכען וויים און ענג, און גליהען ווי א פייערדיגע צוואנג — האט ער ווידער געשטרעקט דעם צלם אין דעם אידען׳ס פנים.

— אזוי רייד, הייליגער פאטער. דאס איז דיין שפראך. זאג בעסער, דיענען צו דיר, פאר דיר זיך קניהען, פאר דיר בעטען. דו ביזט דער גאט פון אלע קאטאליקען. האסט מעהר מאכט פאר איהם, ביזט

שטארקער פון איהם, דו קענסט בעשטראפען די, וועלכע ווידערשפע־ניגען געגען דיר! דו קענסט פייניגען, מאטערען אין טארטור קעלע־רען, פערברענען אויף די פייער־הויפענס. דו ביזט מעכטיג, דו ביזט דער גאט פון אלע קאטאליקען, ניט ער. דו ביזט שטארקער פון איהם, הייליגער פאטער!...

דער צלם האט געציטערט אין דעם פאפסט'ס הענד. זיין פנים איז רויט געווארען. די ליידיגע הויט־פאלדען האבען זיך אנגעבלא־זען. דער איד האט איהם ארויסגעזאגט דאס, וואס ער האט גע־טראגען טיעף אין זיין הארץ און מורא געהאט צו קלערען דערפון. און פלוצלונג האט ער א קלאפ מיט'ן צלם פערשטומט דעם איד'ס גע־שרייען. א שטראם בלוט האט געגעבען א זעץ ארויס פון דעם אידען'ס פנים און האט בעשמירט דעם זילבערנעם צלם אין דעם פאפסט'ס הענד. טראפענס בלוט האבען גערונען פון צלם און זיינען געפאלען אויף יע־זוס'עס לייב, וואס איז געווען צוגעשלאגען צום צלם.

בייַ דעם בלינדען ר' יעקב האט זיך א קניע איינגעבויגען, און עס האט אויסגעזעהן ווי ער וואלט זיך א וואקעל געטהאן. אבער ער איז דאך געבליבען שטעהן אויף זיינע פיס. און, דער פנים בעגאסען מיט בלוט, האט ער געזאגט א פסוק תהילים ווי פאר זיך:

כי עליך נשאתי חרפה
כסתה כלמה פני.

און ווען די אינקוויזיציאנס־מאנאכען האבען אויף א וואונק פון גרויס־אינקוויזיטאר אוועקגעשלעפט דעם בלינדען ר' יעקב אין די טאר־טור־קעלערען, האט זיך געהערט א געזאנג:

לדוד ה' אורי וישעי
ממי אירא?
ה' מעוז חיי
ממי אפחד?

יעפתה האט געמאכט א בעוועגונג, ווי זי וואלט געוואלט נאכגעהן דעם אלטען. אויסשטרעקענדיג נאך איהם די הענד, האט זי זיך בע־

העפט מיט איהם מיט'ן בליק. נור דער פאפסט האט איהר פערשטעלט דעם וועג. אויסשטרעקענדיג נאך איהר דעם פערבלוטיגטען צלם, האט ער צו איהר אויסגערופען:

— אין נאמען פון גאט, פון זוהן און פון דעם הייליגען גייסט, זאג מיר, ווער ביזט דו?

יעפתה האט איהם אנגעקוקט גלייך אין פנים אריין. פון איהרע אויגען האבען ארויסגעשפראצט צוויי פולע פערלדיגע טרעהרען און זיינען געבליעבען הענגען אויף די ראנד־הערלעך פון איהרע אויגען.

דער פאפסט האט ניט געקענט אריבערטראגען איהר בליק. דער צער פון איהר פנים האט זיין הארץ דערציטערט. ער האט געהענטער געדריקט דעם פערבלוטיגטען צלם צו איהר געזיכט און גערופען:

— דו ביזט דער גייסט פון אונזער געבענשטער פרוי, די מוטער פון דיין זוהן. פאל אויף די קניע פאר איהם, בוק דיך צו זיינע לײדען. אז נים, האסטו נור מיט כישוף בע'גנב'עט דאס געזיכט פון אונזער געבענשטער פרוי, און דו טראגסט עס מיט אן אונריינע מאכט, אונ־זערע הערצער אבצונארען.

די צוויי פולע טרערען האבען אראבגערונען פון איהרע אויגען־הערלעך, געקייקעלט זיך ווי שנירעלעך פערל איבער איהרע באקען און געבליבען אויף דעם רויזען־ראנד פון איהר קליין מויל.

געציטערט האט דער צלם אין דעם פאפסט'ס האנד. זיין הארץ איז שוואך געווארען און ער האט ניט געקענט איהר בליק אויסהאלטען.

— פייער זאל בעשטעטיגען ווער דו ביזט! ביזטו אונזער גע־בענשטע פרוי, וועט פייער איבער דיין הייליג לייב קיין שליטה ניט האבען, ווי איבער אנדערע הייליגע; אז ניט, האסטו נור מיט כשוף אנגעטאן דיר דאס געזיכט פון דער הייליגער מוטער — האט דער פאפסט גערעדט.

אויף יעפתה'ס בעטענדע ליפען האט געשפיעלט א רעדזאמער שמייכעל, און קיינער האט ניט געוואוסט, וואס דאס באדייט. עס איז געווען, ווי זי וואלט געוויינט מיט א שמייכעל און געשמייכעלט מיט טרעהרען...

אין אלע קירכען פון רוים האָט מען גערדאַנק־געבעט אָבגעריכט. בולעטינס זיינען צושיקט געוואָרען פון רוים איבער דער גאַנצער קאַ־טוילישער וועלט, אַז מען זאָל דעם טאָג פון הייליגען פאול ערקלעה־רען פאַר א גרויסען קירכען־יום־טוב. ספּעציעלע ליוב־געזאַנגען און דאַנק־געבעטען זאָלען געדאַזוענט ווערען אין די קירכען, וועלכע זיינען צו דעם צוועק צוגעשיקט געוואָרען פון רוים, און אויף די קירך־הויפען זאָל מען אַרויספיהרען די הייליגע פעהנער און די קירכען־בילדער אין פּראַצעסיאָנען. און די קירכען־שרייבער האָבען דאָס פערשריעבען אין די כראָניקעס פון דער קירכע פאַר דור־דורות פון דעם גרויסען וואונ־דער, וואָס דער פּאַפּסט פאול דער פיערטער האָט בעוויזען קעמפּפען־דיג מיט א געפעהרליכען שטן, וועלכער האָט זיך פערשטעלט אין דער געשטאַלט פון דער הייליגער מוטער, און נאָך א גרויסען קאַמף איז ער דעם שטן בייגעקומען דורך א נס, מיט דעם בלוט פון יעזוס קרייץ, וואָס האָט זיך בעוויזען אויף דעם צלם אין פּאַפּסט'ס האַנד.

—):(—

קאַפּיטעל 16.

דער אַקט פון גלויבען.

אויף אַלע קאַרזען, וואו הער פּעבעל פון רוים קומט זיך צוזאַמען, אין אַלע קירכען ביים געבעט, אויף אַלע פערזאַמלונגס-פּלעצער, האָבען טרובאַדאַרען מיט וואַכען פריהער אויסגעטראָמפּייטעט מיט לאַנגע זילבערנע טראָמפּייטערס און אויסרופערס האָבען אויסגערופען, אַז אין דעם קומענדען גרויסען קירכען יום-טוב דעם „גרינעם דאָנערשטאַג", וועט אויפ'ן פּלאַץ „קאַמפּ די פיאָרדאַ", וואו עס איז פון קדמונים אַן פערברענט געוואָרען אידישע ספרים און אידישע לעבענס, אָבגעהאַלטען ווערען אַ גרויסער „אוטאַ דע פע," אַ אַקט פון גלויבען. די געפעהרליכע כשוף - מאַכערין פון קאַסטיליען, וועלכע האָט זיך אַנגעטאָן דורך כשוף דאָס געזיכט פון די הייליגע מוטער, ווי זי ערשיינט אין בילד „די מוטער פון ליעבע", וואָס הענגט אין קלויסטער פון „הייליגען האַרץ", וועט עפענטליך פערברענט ווערען, כדי עס זאָל דורכ'ן פייער געפּרופט ווערען אויב זי איז מיט אַן אמת דאָס געשטאַלט פון דער הייליגער מוטער, אָדער זי איז, ווי די אינקוויזיציע בעשולדיגט זי, אַ כשוף-מאַכערין.

אין „גרינעם דאָנערשטאַג" איז די זון אַרוים איבער'ן טייך טיבער אַ רויטע און אַ פייערדיגע, ווי אַ ברענענדיגער קנויל פון סמאָלע, און האָט פון בעגינען אָן געזעצט מיט אַזאַ דומפּיגע ענג-שטיקענדע היץ, אַז עס האָט זיך געדאַכט, אַז די זון ברענט אוים די גאַנצע לופט, וואָס געפינט זיך אין חלל איבער די גאַסען פון רוים און רוים וועט דערשטיקט ווערען. און אין איינעם מיט די פלאַמענדע זון, וואָס האָט וואָס אַמאָל אַלץ מעהר אונטערגעצונדען די הימעל-פעלדער איבער רוים — האָט זיך געהערט פון בעגינען אַן אַ דומפּער אַנגסטיגער און

שרעקענדיגער קלינגען פון גלאקען פון אלע קירכען פון רוים, און עס האט זיך געדאכט, אז דאס וועקען די קירכען־גלאקען די ברענענדיגע זון אין הימעל, שטייגערען איהרע פלאמען פייערען און רייצען איהרע פייער־צונגען צו ברענען און אויסצוטרינקען די לופט פון רוים... דאס קלינגען פון רוים, וואס האט זיך אנגעהויבען מיט רחמנות, מיט גע־בעט און שטיל ווי א ווייט־אויסגעהענדעס געוויין, האט וואס אמאל גע־שטיגען, געהעכערט זיך — איז וואס אמאל מעהר שרעקענדיגער און אנגסטיגער געווארען — ווי עס וואלט געווען אנגעזאגט אויף א גרויס אונגליק, וואס נעהענטערט זיך און קומט אויף רוים.

און פון בעגינען אן זיינען אלע גאסען, קארזען און פלעצער פון רוים פול געווען מיט מענשען, פערד, בהמות און אלע מינים לעבע־דיגע, בעוועגליכע וועזענס. פון נאהענט און פון ווייט, וואו עס האט נור דערגרייכט דאס געהער פון די „כשוף־מאכערין פון קאסטיליען“, וועלכע טראגט דאס געזיכט פון די הייליגע מוטער, איז מען אנגעקור־מען קיין רוים צו דעם גרויסען יום־טוב פון פייער, זעהען ווי די כשוף־מאכערין וועט ארויס פון פייער אונבעריהרט. אויף אלע וועגען, מיט אלע מיטלען פון פערקעהר זיינען זיי געקומען: ווער רייטענדיג אויף א פערד, אויף אן עזעל, אויף מויל־טירען און ווער געהענדיג צופוס פון די ווייטע פראווינצען פון פערארא און פלארענץ. די מאטראזען פון אלקאני זיינען אנגעקומען מיט בעפוצטע זעגעל־שיפען איבער'ן טיבער. רוים האט ניט געהאט גענוג פלאץ פאר זיי, ארונטערצונעמען זיי אונטער א דאך, זיינען זיי געשטאנען מיט זייערע בהמות אויף די גאסען פון רוים, אויפגעשלאגען קאליערטע געצעלטען אויף די פלעצער, אויף די קארזען, בעלעגט די וויים־מארמארנע טרעפען פון די קירכען, אויף דעם פלאץ פון סט. פעטער, פאר דער קירכע פון סט. פעטער, פאר די מארמארנע עסטראדען, וואס מיכעל אנדזשעלא האט אויפגעשטעלט, זיינען צעהנדליגע טויזענדער געלעגען מיט זייערע ווייבער און קינ־דער, מיט זייערע עזלען און קעמלען, אויפשלאגענדיג געצעלטען. רוים איז אזוי ענג געווארען, אזוי שמוציג און איבערגעפילט, אז די אריס־טאקראטען און די קורטיזאנען האבען פערלאזען רוים איבער דעם יום־טוב פון דעם פייער, נישט קענענדיג אויסהאלטען די דעמפיגקייט און דעם שוויים און שלעכטען ריח פון דעם פעבעל. וואס האט פער־טרונקען רוים...

אויפ'ן פלאץ „קאמפ די פיאררא". וואו עס האט געזאלט פארקומען דער גרויסער „אוטא דא פע". איז נאך פון טעג און נעכט פריהער אנגעגאנגען גרויסע געשלעגען און מלחמות פון דעם אריינדרינגענדען פעבעל צו פערכאפען בעסערע פלעצער. אין דעם מארגען פון דעם גרינעם יום־טוב איז דער גאנצער פלאץ שוין געווען בעזעצט. אנגעפיקעוועט אזוי געדיכט מיט מענער, ווייבער און קינדער, בהמות, פערד און געצעלטען. אז מיט גרוים מיה איז אנגעקומען די מאנאכען פון דער אינקוויזיציע אויפצושלאגען נעבען די פיראמידע, אויף וועלכער ס'האט געזאלט פערברענט ווערען די כשוף־מאכערין, צוויי לאזשען מיט רויט־סאמעטענע חופות: איינע פאר'ן פאפסט מיט זיין סוויטע, און די צווייטע פאר'ן גרויס־אינקוויזיטאר מיט דעם הויכען טריבונאל. יעדער איינער, וואס האט זיך געפונען אויפ'ן פלאץ פאר די פיראמידע, וואו דאס פערברענען האט געזאלט פארקומען, האט שוין געהאט זיין „חזקה". וואס ער האט זיך ערווארבען דורך שלאפען גאנצע נעכט אויפ'ן פלאץ און היטען דעם טאג פון דער פערברענונג. און ניט געוואלט אבטרעטען. די מאנאכען האבען געמוזט בענוצען לאנגע בליינע באטיקעס, שפיצרוטען, קאנטשיקעס, מיט וועלכע זיי האבען געשלאגען איבער די קעפ פון די מאסען צו מאכען פלאץ פאר'ן פאפסט און דעם הויכען טריבונאל. אויפ'ן פלאץ, וואו דאס פייער האט געזאלט פארקומען, איז אנגעגאנגען א גאנצער יאהרמארק. פערברענגענדיג דא עטליכע טעג און נעכט, האט דער פעבעל געמוזט עסען. זיינען ארויסגעקומען צו זיי פערשיעדענע סוחרים, גארקיכער און ויין פערקויפער, פערשטעלטע און וואונדער־דאקטוירים, און האבען אויפגעשלאגען דארט זייערע ביידלעך און קרעמלעך. עס האט געשלאגען איבער די קעפ פון די מאסען א געדיכטער, שווארצע־רויך, וואס האט געיאגט פון די אונטערגעהייצטע קעסלען, וועלכע די גארקיכער האבען געפיהרט אויף וועגעלעך און פערקויפט צו די מאסען ווארימע געקעכץ. וואונדער־דאקטוירים, אנגעטאן אין גרויסע, הויכע היט, אויף וועלכע עס זיינען געווען אויסגעמאהלען אסטראנאמישע צייכענס און מיט שטערען און קאמעטען בעמאהלטע לאנגע מאנטלען זיינען געשטאנען אויף זייערע פוהרלעך און האבען אויסגערופען אין א גערייםטער פאעטישער שפראך די קראפט פון זייער מאגיק, ווי זיי קאנען מיט כשוף־וואסער פערוואנדלען די אבגעלעבטע, געוונצעלטע הויט

פון דער פרוי אין ראזע, יונג־שפראצענדיגע קאליערן; ווי זיי קאנען צוריק יונג מאכען פערוועלקטע לייבער, ווי זיי קאנען מיט פארבען פערוואנדלען פון ברונעט אויף בלאנד, שווארץ אויף גאלד־קאליער. ארויסרייסען קראנקע ציין, היילען בויך־וועהטאג, האקען אדערען און אבשפרעכען עין־הרע׳ס. זייערע וועגען זיינען שטענדיג געווען פול מיט ווייבער, וואס האבען זיך געלאזט פארבען די האר פון שווארץ אויף בלאנד, וואס דאס איז דאמאלס געווען שטארק אין מאדע. אויך האבען ניט געפעהלט צום הייליגען קירכען יום־טוב, ביים „אקט פון דער רעליגיע" גאסען־פרויען, וועלכע האבען אויפגעשלאגען זייערע קאלירטע געצעלטען צווישען דעם פעבעל, בעפוצט די טירען מיט רויטע רויזען, און אלס צייכען פון זייער פראפעסיע האבען זיי ארויסגע־האנגען פאר דעם אריינגאנג פון זייערע געצעלטען דאס בילד פון דער הייליגער מאגדאלענא, מיט איהרע צולאזטע גאלדענע לאקען, וואס איז געווען פון קדמונים אן די בעשיצערין פון די גאסען־פרויען, אלס די אפיציעלע פראסטיטוטקע פון דער קירכע...

אין מיטען פון דעם דרינגענדען ענגען פעבעל, וואס האט גע־שטונקען פון שוויים און געפעפערט עסען, פון זויערען וויין מיט שלעכטע פערפיומען פון די גאסען־פרויען, פון צוקוועטשטע בלומען און צוהיצטע לייבער — איז אויף׳ן „קאמפ די פיאררא" געווען אב־געצוימט א פיער־עקיגער פלאץ, פאר דעם שטוים, אויף וועלכען די בשוף־מאכערין פון קאסטיליען וועט פערברענט ווערען. ביי דעם שטוים זיינען געווען אויפגעשלאגען, ווי שוין געזאגט, צוויי לאזשען מיט רויטע סאמעטענע חופות, איינע פאר׳ן פאפסט מיט זיין סוויטע און די צווייטע פאר׳ן גרויס־אינקוויזיטאר מיט׳ן הויכען טריבונאל. וואס די מאנאכען האבען מיט גרויס מיה ארויסגעקראגען פון דעם צודרינגליכען און אנגעשטאפטען פעבעל־פלאץ פאר די בעאמטע. דער פלאץ ארום דעם שטוים מיט די לאזשען איז געווען אבגעצאמט פון די מאסען מיט בעוואכטע שווארץ־בעקליידעטע און שווארץ־בעדעקטע מאנאכען פון דער אינקוויזיציע. דער שטוים איז געווען געבויט אין דער פארם פון א פיראמידע, וועלכער איז בעשטאנען אויסשליסליך פון — — — אידישע געשריבענע און געדרוקטע ספרים...

פון אלע פראווינצען פון איטאליען האט מען געזאמעלט אידישע ספרים, בעפאלען די שוהלען, די בתי מדרשים, אריינגעדרונגען אין די

אידישע הייזער און צוגענומענע משפחה־ביבליאָטעקען, ירושות פון דורות, וואָס איז טייערער געווען פון אַלע פערמעגענס אין דער וועלט. און וועלכע מען האָט אבגעהיט נאָך מעהר ווי איינציגע געצערטעלטע קינדער, געבראַכט מיט זיך פון גלות שפאַניען און פון גלות פּאָרטוגאַל און פון אַנדערע גלותים. פון וואַנען אידען זיינען נור געקומען צולוי־פען אין די דאַמאָלסדיגע טאַלעראַנטע פּראָווינצען פון איטאַליען — בעפאַלען די אידישע דרוקערייען, וואָס האָבען זיך מיט אַזאַ שנעל־קייט פערשפּרייט איבער די פּראָווינצען פון איטאַליען און געדרוקט אידישע ספרים, געבראַכט זיי אין די אינקוויזיציעס, געזאַמעלט צו דעם יום־טוב פון „אוטאָ־דאַ־פע“, אַז צוזאַמען מיט די פער׳כשופ׳טע ספרים זאָל פערברענט ווערען די כשוף־מאַכערין. שוין ניט איין מאָל האָט מען פערברענט אידישע ספרים אין רוים, נור קיינמאָל איז די שריפה ניט בעשטאַנען פון אַזאַ גרויסע צאָהל און פון אַזאַ חשיבות.

קיין רוים און קיין איטאַליען האָבען די אידען געבראַכט זייערע אוצרות צו בעהאַלטען, וואָס איז בעשטאַנען פון זעלטענע כתב־יד׳ן און טייערע עקזעמפּלאַרען פון ספרים, כדי צו שיצען זיי פון די פייערען פון שפאַניען און פּאָרטוגאַל. אין די שטעדט פון פעראַרע און מאַנטוא, וואו עס זיינען געגרינדעט געוואָרען די ערשטע דרוקערייען פון אידישע ספרים, האָבען זיך געפונען די זעלטענע כתב־יד׳ן, פון וועלכע די ערשטע חומשים און די ערשטע גמרות האָבען זיך גע־דרוקט — דאָס אַלעס איז געבראַכט געוואָרען פון דער אינקוויזיציע אויפצושטעלען די פּאַפּירענע פּיראַמיד, אויף וועלכער עס וועט פער־ברענט ווערען די כשוף־מאַכערין פון קאַסטיליען. עס האָבען זיך געפונען אין דער פּיראַמיד פון ספרים כתב־יד׳ן פון גמרות געשריע־בען אויף פּאַפּירוסען; עקזאַמפּלאַרען, וואָס האָבען געשטאַמט פון די ישיבות פון פּומפּדיתא; חומשים, וואָס זיינען איבערגעשריבען גע־וואָרען דורך אידישע סופרים פאַר די ראשי־הגולה פון בבל. עס זיינען געווען ספרים פון רמב״ם, געשריעבען מיט זיין אייגענער האַנד. פּאָע־מען און פּיוטים פון די גרויסע העברעאישע פּאָעטען פון שפאַניען, וועלכע זיינען אויף אייביג אונטערגעגאַנגען מיט׳ן פייער. ערשטע אויסגאַבען פון גמרות, פון יד חזקה, פון מוסר ספרים און פילאָזאָ־פישע ספרים, וואָס עס האָבען אַרויסגעגעבען די ערשטע דרוקערייען פון דער וועלט פון מאַנטוא און פעראַרע, געגרינדעט דורך דעם

קריסטליכען געלעהרטען דע ראָסע. ערשטע עקזאמפּליארען פון די
פּראַכטפּאָלע דרוקען פון דער משפחה שאנסינא פון רימיני. אויס־
גאָבען פון זעלטענער שעהנקייט פון דער בעריהמטער דרוקעריי פון
דעם קריסט דניאל באמבערג פון װענעציע. אויסגאבען פון גמרות
און סדורים, װאָס עס האָט געדרוקט פאר די אידען דער געלעהרטער
קאַרדינאל מדרוצי צוזאמען מיט דעם גרויסען רב ר׳ יוסף אטאלעגהי
אין ריװאַ די טרענטא. פּאַרמעט־בריעף, װאָס עס האָבען געשריע־
בען די רשי הגולה פון בבל צו די אידען פון די סלאַװישע לענדער.
בען די ראשי־הגולה פון בבל צו די אידען פון די סלאַװישע לענדער.
די פערװאַרפענע לענדער פון די סלאַװען און די טאַטערען. קינות און
איכות, פּיוטים און געזאַנגען פון אידען ארום טייך רהיין איבער די
ערשטע מסעי הצלב; װיסענשאַפטליכע ספרים, חשבון־ביכער און
אסטראָנאָמישע ספרים, דאָקטאָר־ביכער, מוסר־ספרים און קאַבאַליס־
טישע כתב־יד׳ן, געשריעבען פון די אלטע שפּאַנישע אידען, װען זיי
האָבען געבליהט אונטער דער הערשאַפט פון דער אראבישער קולטור—
אַלעס, אלעס איז צונויפגעלעגט געװאָרען אין איין גרויסער פּיראמידע,
פערברענט צו װערען אין איינעם מיט די כשוף־מאַכערין פון קאַס־
טיליען.

די אידישע געטאָ איז געװען אָבגעשלאָסען פון דרויסען און פון
אינעװעניג. קיין מענשען האָט מען ערשט אין די גאַסען ניט געזעהן.
טיר און טויער זיינען געװען פערהאַקט. אין די הייזער, אין די קאַ־
מערען, אין די בעהאַלטענע חדרים זיינען געלעגען גרוים און קליין,
מאַן און װייב. און זייער געװיין און געשריי איז אויפגעגאַנגען צום
הימעל, ניט איבער דעם, װאָס א מענש װערט פערברענט, נור איבער
דער גרויסער „עולה התמימה“, איבער דער גרויסער שרפה פון די
הייליגע ספרים.

צו דער בעשטימטער מינוט, װאָס עס האָט פעסטגעזעצט דער
הויפּט שטערען־זעהער פון פּאַפּסטליכען הויף, האָט זיך דער אינקװי־
זיציאָנס־צוג מיט די כשוף־מאַכערין פון קאַסטיליען אַרויסגעלאָזט
פון דער קירכע סט. אַנזשעליקאַ צום פּלאַץ „קאַמפּאָ די פיאררא“, װאו
דער פּיראמיד פון די ספרים איז געשטאַנען. איהר גאַנצען פּראַכט
און גלאַנץ האָט די קירכע ארויסגעפיהרט פאר דער אָפענער װעלט:

דער טריאומף פון איהר זיעג — און די קראפט פון איהר גלויבען — האט זיי געצייגט פאר דער הערליכער זון אין דעם צוג.

א שאר פון שווארץ־געקליידטע אויוועך־הייצער און קוימען־קערער האבען געעפענט דעם צוג. זיי האבען געהאט די „חזקה“ פאר דעם, וואס זיי פלעגען אויף זיך נעהמען די מצוה פון צושטעלען ברענמאטעריאלען פאר אלע אינקוויזיציאנס־פייערען. זיי האבען געהאלטען אין די הענד שווארצע ברענענדיגע שטולקאצען, מיט וועלכע מען וועט אונטערצינדען דעם „שטוים“. נאך זיי זיינען געגאנגען די דאמיניקאנער מאנאכען, וועלכע האבען ארויסגעפיהרט איינע נאך די אנדערע הייליגע בילדער פון רוים'ס קירכען, וועלכע זיינען בעוואוסט געווען צו די קאטוילישע גלויביגע פאר די „נסים“, וואס זיי האבען געטאן. יעדע פון די בילדער האט געהאט זיין נאמען און זיינע ספעציעלע אנהענגער, פונקט ווי עס וואלט זיך געהאנדעלט וועגען א לעבעדיגען הערשער, וואס האט זיינע ספעציעלע פאווארימען. איינע פון זיי האט זיך גענומען ספעציעל צו בעשיצען די וויין־סוחרים; אן אנדערע — די וואל־פארבערס; די דריטע — די גאסען־פרויען; א פיערטע — די בעקערס, און יעדעס מאל, ווען אימיצער האט דערזעהן די געטין, וואס בעהיט ספעציעל זיין פראפעסיע, האט ער זיך געווארפען אויף די קניע פאר איהר און אויסגעשריען: „עס לעבע די אמונה!“

הינטער די מאנאכען זיינען געגאנגען די בעלי־תשובות; די, וואס זיינען געווען בעקליידט מיט דער „סאמביניעטא“ העמדלעד און „קאראזא“ העמדלער.

דאס זיינען געווען מאראנען און קריסטען, וועלכע מען האט בעשולדיגט אין פראקטיצירען אידישקייט, און נישט קענענדיג אויסהאלטען די יסורים פון די אינקוויזיציאן־טארטורען, האבען זיי זיך מודה געווען אין זייער זינד. די קירכע האט זיי ארויסגעגעבען שטראפען. געהאלטען זיי יאהרען־לאנג אין די פייכטע קערקערס פון דער אינקוויזיציע אויף ברויט און וואסער, וואר זיי זיינען געזעסען איינזאם, פאסטענדיג וואכען־לאנג און פייניגענדיג זיך מיט כל המינים ענוים פאר זייערע זינד. און צו יעדען צוג פון דער אינקוויזיציע פלעגט מען זיי ארויסנעהמען פון די קערקערס און זיי פיהרען אין צוג, ווייזענדיג פאר דער וועלט דעם גרויסען זיעג פון דער קירכע.

איינציגוויז זיינען זיי געגאנגען אדער זיינען געשלעפט געוואָרען דורך די אינקוויזיציאָנס־מאַנאַכען אויף טאַטשקעס, אויף וועגעלעך און טראָג־שטוהלען, ווייל זייערע גליעדער זיינען צוקוועטשט און צובראָכען געווארען אין די מארטור־רעדער, און זיי האָבען מעהר ניט געקאָנט גהען.

עס איז געווען דער צוג פון דער קירכע; שאָטענס פון מענשען מיט פערפיינינטע, פערקרימטע געזיכטער פון אויסגעשטאַנענע יסורים, אנגעטאָן ניט ווי קיין מענשען, נור ווי טייוואָלים, אין לאַנגע תשובה־העמדער, וועלכע מען האט גערופען „סאמביניעטא“. אויף די העמדער איז געווען אויסגעשריעבען די זינד פון די מענשען און אויסגעמאָהלט טייוואָלים און רוחות רעות און מכשפים, מיט וועלכע די מענשען האבען געהאט צו טאָן. אין די הענד האבען זיי געהאַלטען ברענענדיגע ליכט, אזוי ווי זיי וואָלטען געגאנגען צום טויט, וואס ווארט אויף זיי. טייל פון זיי זיינען פון די יסורים, פון דעם לאַנגען פעראיינזאַמטען לעבען אין די פינסטערע קערקערס משוגע געווארען. זיי זיינען געווען געבונדען מיט שווערע אייזערנע קייטען, ביי וועלכע עס האבען זיי געפיהרט די אינקוויזיציאָנס־מאַנאַכען. אנדערע זיינען געווארען אידיאָטיש פון די מאַטערנישען — האבען זיי גוטמוטיג געשמייכעלט מיט זייערע קראַנקע, ווילדע אויגען צו די פערשיעדענפארביג־קאָליערטע מאַסען, וואס האבען אנגעפילט די אנגעשטאָפּטע גאַסען, די פענסטער און די באַלקאָנען, וואו די פּראָצעסיע איז דורכגעגאנגען. אנדערע בעלי תשובות, אנגעטאָן אין די פאַנטאַסטיש־בעמאָהלטע העמדער, פלעגען ארויסלויפען פון די רייהען און ווארפען זיך צו די פיס פון דעם פעבעל, אז מען זאל זיי שלאָגען און טרעטען מיט די פיס פאר זייערע זינד. דאָס האבען די בעלי תשובות געמוזט טון יעדעס מאל, ווען מען האט זיי ארויסגעפיהרט פון די קערקערס און געוויזען זיי פאר׳ן עולם. דער פעבעל האט זיי געשלאָגען און געטרעטען מיט די פיס. די ווייבער האבען זיי געשפּיגען אין די פנים׳ער, און זיי, די בעלי תשובות, האבען מיט אידיאָטישע, גוטמוטיגע שמייכלען אבגעדאַנקט דערפאר. אנדערע פון די בעלי־תשובות זיינען געגאנגען מיט די אנגעצונדענע ליכט אין די הענד, גלייכגילטיג, ווי פערגליווערטע סטאַטוען: הויכע, אויסגעצויגענע, איבער די סקעלעטען ביינער אריבערגעצויגען דאס משוגענע העמד פון די „סאמביניעטא“.

מיט נאַקעטע, פערבלוטיגטע פיס און ווילדע האָר און קאַלטע אויס־געלאָשענע אויגען — אַזוי זיינען זיי געגאַנגען מיט די אַנגעצונדענע ליכט אין די הענד, ווי זיי וואָלטען געגאַנגען מיט גלייכגילטיגקייט אין טויט אַריין.

אַנדערע זיינען געטראָגען געוואָרען פון שוואַרץ־איינגעהילטע דאָ־מיניקאַנער אין טרוגעס, וועלכע זיינען געווען אָפען. אין די טרוגעס זיינען געזעסען די פערפייניגטע בעלי־תשובות מיט טויט־אויסגע־בלייכטע פּנים'ער און האָבען געהאַלטען אַנגעצונדענע ליכט אין די הענד. אַ שרעק האָבען די לעבעדיג־טויטע אַנגעוואָרפען אויף דעם פּעבעל פון רוים. דער פּעבעל האָט געקניעט, גע'צלמ'ט זיך און גע־בעטען גאָט, אַז ער זאָל זיי אָפּהיטען, אַז זיי זאָלען ניט געשטרויכעלט ווערען און ניט אַריינפאַלען אין דער זינד פון פּראַקטיצירען אידיש־קייט.

אַ שטאַלץ איז געווען די קירכע אויף דעם מאַרש פון די בעלי־תשובות. דאָס איז געווען דער זיעג פון דער קריסטליכער אמונה, און די טויטען־ליכט אין די הענד פון די בעלי־תשובות האָבען בעלויכטען די גערעכטיגקייט אין דעם אמת פון דער קאַטוילישער קירכע...

און דערנאָך איז געגאַנגען זי, יעפּתה.

פאַר איהר האָבען די נאָנעס פון קלויסטער „דאָס הייליגע האַרץ" אַרויסגעטראָגען דאָס בילד פון די „מוטער אין ליעבע" און באַלד הינטער'ן בילד איז מיט מאַיעסטעטישע טריט געטראָטען, אין איהר בלאַסע סאַמעט קלייד מיט באַרוועסע פיס און צולאָזענע האָר, די כישוף־מאַכערין פון קאַסטיליען. מען האָט ניט געוואוסט, וועלכע עס איז די אמת'ע „מוטער פון ליעבע", צי די אויפ'ן הייליגען בילד, צי די, וואָס געהט הינטער איהר. זיי זיינען ביידע עהנליך געווען ווי צוויי טראָפּענס וואַסער, ווי צוויי זונען־שטראַהלען, נור מיט דעם אונ־טערשיעד, וואָס „די מוטער פון ליעבע" איז אויף דעם הייליגען בילד געווען שוועבענדיג אין דער הויך איבער דעם באַלעם פון דער ערד, און איהר נאַקעטער לויכטענדער קערפּער האָט זיך אַנגעהויבען צו אַנט־פּלעקען ווי די זון פון די וואָלקענס, פון איהר בלויען סאַמעט־מאַנטעל, וועלכער איז געפאַלען פון איהר — איז די צווייטע „הייליגע מוטער" איז געווען אין גאַנצען פערהילט אין איהר סאַמעט קלייד, בלויז איהרע נאַקעטע פיס האָבען זיך אַרויסגעזעהן. אָבער מיט איהר גאַנג איז זי

נעווען אַזוי שוועבענד, ווי יענע אויפ'ן בילד. דער פּעבעל אָבער האָט פאַר די איינגעהילטע הייליגע מוטער מעהר מורא געהאַט, מעהר געט־ליכען אבשיי געהאַט, ווי פאַר די אויפגעהילטע אויפ'ן בילד. דער פּעבעל האָט ניט געקענט איבערטראָגען איהר בליק, און מען האָט מורא געהאַט צו קוקען איהר גלייך אין פּנים אַריין. איהר פּנים איז יעצט, אין גאַנג צווישען די הייליגע בילדער, געווען מעהר געטליך, מעהר פירכטערליך־הייליג, מעהר הימליש, ווי דאָס געזיכט פון בילד. איהרע אויגען האָבען געקוקט מיט אַזאַ ערבאַרמונג אויף דעם פּע־בעל, וואָס האָט אָנגעפילט די גאַסען, אויף אַלעם, אַז עס האָט זיך געדאַכט, אַז זי נעהמט אַרום אַלצדינג מיט איהר בליק, דריקט עס צו צו איהר האַרץ און וויינט דעריבער און טראַכט דעריבער. עס האָט זיך געדאַכט, אַז זי זעהט דאָס, וואָס שטעהט הינטער יעדען איינעם, זיין גורל און זיין בעשערטקייט, און זי וויינט איבער איהם און טרויערט איבער איהם... האָבען טהייל פון פאָלק אינסטינקטיוו אַראָבגע־לאָזט זיך אויף די קניע פאַר איהר, איינגעבויגען די פּנים'ער צו דער ערד, גע'צלמ'ט זיך, אין דער טיעפעניש פון האַרצען געבעטען...

דערנאָך האָט מען געזאָגט, אַז זי האָט יעדען איינעם, וואָס האָט איהר געקוקט אין פּנים אַריין, פער'כישופ'ט אויפ'ן לעבען לאַנג, און יענער האָט זי געדענקט ביז צו דער לעצטער מינוט פון זיין לעבען. זי געזעהן פאַר זיינע אויגען ביי זיינע תפילות, געדיענט צו איהר און געבעטען צו איהר...

אַז דער צוג איז אָנגעקומען אויפ'ן פּלאַץ „קאַמף די פיאַרדאַ", איז שוין דער פּאַפּסט און זיין סוויטע, און דער גרויס־אינקוויזיטאָר מיט דעם הייליגען טריבונאַל געווען אויסגעזעצט אין זייערע לאָזשען אונטער די רויטע חופּות. און דער פּעבעל, וואָס האָט אָנגעפילט דעם גאַנצען פּלאַץ, איז אַזוי דערשראָקען און שטיל געוואָרען, אַזוי ווי ער וואָלט דערזעהן אַן ערשיינונג פון דער געטליכקייט. די דאָמיניקאַנער מאָנאַכען האָבען זיך אַרומגעשטעלט מיט די קירכען־בילדער אַרום דעם פּאַפּסט און דעם הייליגען טריבונאַל. נור די נאָנעס פון דעם קלויסטער „דאָס הייליגע האַרץ", האָבען צוגעפיהרט דאָס בילד פון די „מוטער פון ליעבע" נאָהענט פאַר'ן „שטוים" און האָבען עס אויפ־געהויבען אין דער הויך, אַז דאָס פאָלק זאָל זעהן דאָס געשטאַלט פון

דער. צוליעב וועמען עס ווערט היינט פערברענט א לעבעדיגער מענש. נור דער פעבעל האט ניט געוואלט קוקען אויף דער טויטער כישוף־מאכעריז, נור אויף די לעבעדיגע. דער פעבעל האט זיך ערגעצט מיט יעדע בעוועגונג, וואס די פון איהם אזוי גוט געקענטע און אזוי הייליג פערגעטערטע געשטאלט מאכט. דאס פאלק האט עס געזעהן ווי א וואונדער, ווי אן אונערקלעהרבארען כישוף, וואס דאס לעבעדיגע בילד, וואס געהט נאך דעם טויטען, קען געהן, בעוועגען זיך, און אטעמען ווי אלע מענשען.

— זעהט, זעהט, ווי זי טרעט, אזוי ווי זי וואלט די ערד ניט אנגעריהרט מיט איהרע פיס.

— דאס מאכט זי מיט כישוף.

— זי וויינט. זעהט די טרערען אין איהרע אויגען.

— ניין, זי שמייכעלט, איהרע אויגען שמייכלען מיט פייכטקייט.

— דאכט זיך, איהרע ליפען בעוועגען זיך, אזוי ווי זי וואלט רעדען.

— שטענדיג בעוועגען זיך איהרע ליפען, אויף'ן בילד, זעהסטו ווי די ליפען פון די הייליגע מוטער בעוועגען זיך.

— און זעהסטו, ווי די אויגען פון די הייליגע מוטער וויינען, פונקט אזוי ווי איהרע אויגען, און דאך שמייכלען זיי, פון טרעהרען ארוים שמייכלען זיי, פונקט אזוי ווי איהרע אויגען.

— קוקט ניט אין איהר פנים אריין, איהר וועט פער'כישופ'ט ווערען! — האט א פרוי אריינגערעדט אין די גרופע.

— עס איז אזוי גוט צו קוקען אין איהר פנים, און דאס לייב זא־לען די פלאמען פערצעהרען? עס איז א רחמנות.

— דער רוקען, דאס פנים, די לאקען — דאס אלעס זאל פער־ברענט ווערען!

— איהר זיינט פער'כישופ'ט! זי האט אייך פער'כישופ'ט, ווייל איהר האט צו לאנג געקוקט אין איהר פנים אריין.

— זי וועט אלעמען פער'כישופ'ען, אפילו די פלאמען פייער וועט זי פער'כישופ'ען.

— און אפשר איז זי טאקע א הימלישעס וועזען? אפשר טאקע אן איבערערדישעס געשטאלט?

— דאס וועלען די פלאמען איבערצייגען: איז זי א הימלישעם וועזען, וועלען די פלאמען איבער איהר קיין שליטה נים האבען.

אז יעפתה איז ארויפגעגאנגען אויף דעם שטוים פון די ספרים, און איז געבליעבען שטעהן אין דער הויך אויף דער פיראמידע, האט זיך איהר קאפ פערוואָרפען צום הימעל, איז איהר געשטאלט נאך מעהר עהנליכער געווארען צו דעם געשטאלט פון הייליגען בילד. עס האט זיך געדאכט, אז זי זעהט גארנישט וואס עס טוט זיך ארום איהר, און עס געהט איהר אויך נישט אן. איהר קאפ פערוואָרפען אין דער הויך, האט זיך געדאכט, אז אין אן אויגענבליק הויבט זי אויף איהרע הענד, זי פערשפרייט זיי און זי פליהט ארויף אין דער הויך, און איהר בלאהע סאמעט קלייד פאלט פון איהר לייב אראב אויפ'ן שטוים־פייער — פונקט אזוי ווי אויפ'ן בילד. דאס פעבעל האט זיך דער־שראקען פאר איהר. עס איז שטיל געווארען, ווי אין דער קירכע ביים געבעט. דא און דארט האבען טיילען פון פעבעל אויסגעשטרעקט זייערע הענד נישט צום הייליגען בילד, וואס די נאמען פון קלויסטער האבען געהאלטען פאר איהר, נור צו דער אמת'ער, צו דער לעבעדיגער, צו דער עטעמדיגער און צו דער בעוועגליכער „הייליגער מוטער". וואס שטעהט אויפ'ן שטוים פון די הייליגע ספרים, איהר קאפ פערוואָרפען אין דער הויך צום הימעל און מיט איהר רחמנות'דיגען בליק נעהמט זי ארום די גאנצע וועלט אין איהר צער. און עס האט זיך געדאכט, אז נאך איין אן אויגענבליק, און דער צר־רייצטער פעבעל וועט זיך ארייגרייסען און אבראטעווען די „הייליגע מוטער" פון די פלאם פייערען...

און ווען דער פעבעל האט זיך שוין געהאט בערוהיגט און עס איז שטיל געווארען, אז מען האט געקאנט הערען דאס שווערע אטעמען פון די מאסען, ווי א דורשטיגע חיה וואלט געאטעמט, האט זיך דער גרוים־אינקוויזיטאר אויפגעהויבען פון זיין לאזשע און איז איבערגע־גאנגען צו דעם טראהן פון פאפסט, געשטעלט זיך אויף די שוועל פון טראהן און פון פראטאקאל געלעזען די בעשולדיגונג און דעם פסק־דין פון דעם הייליגען אינקוויזיטארישען טריבונאל געגען די כשוף־מאכע־רין פון קאסטיליען, ווי מען האט זי שוין איבעראל גערופען.

— שטערבליכער מענש! — האט דער קארדינאל אויסגערופען מיט א הויכער באסאווער שטימע צו יעפתה — — — דער הייליגער

טריבונאל בעשולדיגט דיך, אז דו האסט מיט דער מאכט פון כשוף, וואס דו האסט גענומען פון די אונריינע אידישע ספרים, וועלכע ווע־רען פערברענט היינט מיט דיר פאר די גלאריע פון גאט און זיין קירכע, ארויסגעשווארען דאס געזיכט פון אונזער געבענשטער פרוי, די הייליגע מוטער, ווי זי ענטפלעקט זיך אויפ׳ן בילד „די מו־טער פון ליעבע", וואס געפינט זיך אין קלויסטער פון די רייגע נאנען, „דאס הייליגע הארץ". דער הייליגער טריבונאל בעשולדיגט דיך, אז דו האסט דיר דאס געזיכט אנגעטאן אויף דיין אונריינעם פנים, כדי צו פערפיהרען דאס גלויביגע קריסטען־פאלק, און דו ביזט צוויי מאל ערשיענען אין דעם געזיכט פון גאט׳ס מוטער: אין דעם טאג פון פער־פלייצונג אין דער אידישער געטא און אין דעם טאג פון קארנאוואל, כדי צו ראטעווען דיינע אונגלויביגע ברידער פון דעם מיט רעכט אויפ־גערעגטען גלויביגען פאלק. און אויך איצט, אין די לעצטע מינוטען פון דיין אונגלויביגען לעבען, פערשטעלסטו זיך מיט דעם געזיכט פון דער הייליגער מוטער, כדי דו זאלסט אנווארפען אויף דעם גלויביגען קריסטען־פאלק א שרעק און ניט לאזען אויספיהרען דעם פערדיענטען משפט. דער הויכער טריבונאל האט דארום פער׳משפט דיך צו פער־ברענען, כדי דו זאלסט דורך פייער בעווייזען דיין אונשולד. ביזט אן איבער־ערדישעס וועזען, וועט דיין קראפט און פעריאג די פלאמען פייערען פון דיר, אזוי ווי עס האבען געטאן די קירכליכע הייליגע פאר דיר.

דער קארדינאל האט אויפגעהערט צו לעזען. דער פעבעל האט שטילגעשוויגען און געקוקט מיט אנגסט אויף יעפתה, וועלכע איז גע־שטאנען ווי שוועבענד איבער דעם שטוים ספרים און האט גאר נישט געזעהן וואס ארום איהר טוט זיך. איהר שיין האט זיך געפונען דא, אבער זי אליין שוועבט ערגעץ אנדערשוואו — ווייט, ווייט פון דאנען.

די נאנען פון קלויסטער „דאס הייליגע הארץ" האבען יעצט נעהענטער צוגעטראגען צו איהר דאס הייליגע בילד, אויפגעהויבען עס איבער איהר, און געוויזען דאס פאלק איהר בילד.

דער קארדינאל מיכעל גראסליערי, דער גרויס־אינקוויזיטאר, האט יעצט אנגעהויבען צו בעטען זיך ביי איהר מיט א וויינענדיגען קול:

— א, זינדיגע, גיב צוריק אונזער געבענשטע פרוי, די הייליגע מוטער (ער האט אנגעוויזען אויפ׳ן הייליגען בילד, וואס די נאנעס

האבען געהאלטען פאר איהר) איהר געזיכט, וואס דו האסט גע'גנב'עט מיט דיין כשוף און דו טראגסט עס אויף דיין אונריינעם פנים. א. זינדיגע. מאטער ניט די הייליגע פרוי. זעה ווי זי ליידט, ווי פון איהרע אויגען גיסען זיך טרעהרען (ער ווייזט אויפ'ן הייליגען בילד, וואס די נאנעם האבען געהאלטען), איבער דעם, וואס דו האסט איהר הייליג געזיכט גע'גנב'עט און דו טראגסט עס צו פערפיהרען מענשען אין דעם נעץ פון דיין זינד. מאטער נישט די געבענשטע פרוי, טי אוים איהר הייליג געזיכט פון דיין פנים און לאז עס ארויספליהען ווי א מלאך'ל, ווי א וואלקענדעל, אין הימעל אריין, צו איהר געליעבטען זוהן, יעזוס קריסטוס. לאז עס ניט פערברענט ווערען מיט דיין אונריינעם קערפער. האב רחמנות, און שענק צוריק דאס געזיכט די הייליגע מוטער.

די נאנעם האבען זיך געווישט די טרעהרען פון די אויגען מיט זייערע שווארצע ארבעל, און האבען מיט זייערע געהאפטענע טיכלעך אויסגעווישט „די טרעהרען" פון געזיכט פון דער הייליגער מוטער אויפ'ן בילד, און דער פעבעל ארום איז אזוי געריהרט געווארען דערפון, אז זיי האבען זיך געוואלט ווארפען צום שטוים צו די כשוף־מאכעריין, און מיט געוואלד איהר „אויסטון" איהר געזיכט און צוריקגעבען דעם בילד. אנדערע האבען מיט גרוים נייגיעריגקייט און האַרץ־קלאפונג געקוקט אויף די כשוף־מאכעריין, און האבען געווארט, אז זי זאל געריהרט ווערען פון דעם גרוים־אינקוויזיטאר'ס בעטענדע רייד און זי וועט „אויסטון" דאס געזיכט פון דער הייליגער מוטער און דאס „געזיכט" וועט פליהען אין הימעל אריין, און עס וועט זיך בעווייזען דאס אמת'ע געזיכט פון די כשוף־מאכעריין, מיט אן הערנער, מיט אן אויג אין שטערן. אבער די כשוף־מאכעריין איז אלץ געבליעבען שטעהן אויפ'ן שייטערהויפען, אזוי ווי פריהער, ווי שוועבענדיג איבער די הייליגע ספרים, וועלכע זיינען געווען ארום איהר. ארויפגעווארפען דעם קאפ מיט שטאלץ אין דער הויך, האט יעפתה, ווי דער מנהג איז געווען ביי די אידישע מארטירער, פערמאכט די אויגען, כדי זי זאל פאר איהר הייליגען טויט ניט קוקען די רשעים אין פנים אריין, וואס דאס איז פערוועהרט געווען לויט'ן אידישען דין. אזוי ווי דאס האבען געמאן די אלע, וואס זיינען געגאנגען פאר איהר און נאך איהר אויף קדוש השם

מיט ציטערענדע הערצער האט דער פעבעל געווארט צו זעהן וואס עס וועט זיין. און זיי האבען געזעהן, ווי דער פאפסט האט זיך אויפגעהויבען פון זיין טראהן, אראבגעניעדערט, אנגעלעהנט אויף די ארעמס פון די קארדינאלען איבער די טרעפלעך פון טראהן. און צוויי שווארץ־בעדעקטע מאנאכען האבען איהם אונטערגעטראגען צוויי שווארצע ברענענדיגע פאקלען.

דער פאפסט האט די פאקלען גענומען אין ביידע הענד. אנגע־לעהנט אויף די קארדינאלען איז ער צוגעגאנגען צו דער פיראמידע פון די ספרים. און ווען ער האט אנגעצונדען דעם שטוים, אויף וועלכען יעפתה איז געשטאנען, האט זיך דערהערט אן אויסגעשריי פון פעבעל:

— דער שטוים ברענט!

דערשראקען, בלייך, מיט ציטערענדיגע נאזלעכער און קלאפענדיגע הערצער, איז דער גרויסער ים קעפ פערוואנדעלט געווארען אין איין לעבעדיגעם וועזען און צוגעקוקט זיך מיט שרעק, וואס דא וועט גע־שעהן.

לאנגזאם האט זיך געטליעט דאס פייער און ניט געוואלט זיך אנכאפען, כאטש דער שטוים איז געווען בעשמיערט מיט סמאלע און זשעגעכץ. און ווען, ענדליך, עס האבען זיך אנגעכאפט די פאפירענע ספרים, האט זיך דער פארמעט פון די געשריעבענע ספרים און די אייזען בענדער פון די ערשטע געדרוקטע ספרים געטליעט און ניט געוואלט זיך אנכאפען. ענדליך, ווען דאס פייער האט שוין געהאט איבערוועלטיגט דאס ברען־מאטעריאל און געווארפען זיך דערויף מיט אן אויסגעשריי און א קנאל, ווי א הונגעריגע חיה אויף רויב און האט מיט חוצפה אנגעהויבען ארויסשטרעקען זיינע נאקעטע פייער־צונגען אין דער הויך צום מענשען, וואס איז געשטאנען אויפ'ן שטוים, צום שרעק און פערצווייפלונג פון פעבעל, האט עפעס אן אונגעריכטער ווינד געבלאזען און אוועקגעיאגט די פלאמען פון דעם לעבעדיגען מענשען. א מינוט האט זיך געדאכט, אז א געהיימע האנד האלט צוריק די פלא־מען פייער ביי זיינע ברענענדיגע הינטישע קודלעס, ווי א ווילדען הונד צוריק, און יאגט אב זיינע ברענענדיגע הינטישע לאפעס פון דעם לע־בעדיגען וועזען. דער פעבעל, וואס האט עס צוגעזעהן מיט קלאפענדע הערצער און דערשראקענע אויגען, האט אויפגעציטערט. בלייך זיי־נען געווארען די נאנעס, דערשראקען די קארדינאלען. דא און דארט

האט זיך שוין געהערט אויסגעשרייען פון פעבעל: „א נס! א נס!“

אבער פלוצלונג האט דאס פייער געגעבען א קנאק, ווי אן אויס־געשריי פון זיך, דאס פייער האט בעקעמפפט די געהיימע האנד, וואס האט געיאגט זיינע פלאמען פון לעבעדיגען מענשען און דער פייערדי־גער הונד האט זיך בעפרייט. צוערשט האט ער געגעבען א שטרעק אויס א צונג און מיט תאוה געגעבען א לעק די נאקעטע פיס פון דעם לעבעדיגען מענשען, און פאר גליק אויסגעשריען מיט א קנאק. און מיט אמאל האט זיך דער פייער געגעבען א ווארף אויפ'ן מיידעל. מיט א געשריי האט דער פייער אויפגעגעסען איהר סאמעט קלייד, א לעק מיט די צונג און דאס קלייד האט זיך אויפגעריסען און אראבגעפאלען פון איהר לייב, און עס האט זיך ענטפלעקט איהר קלאהר, שיינענדיג לייב.

דאס פייער האט זיך אויף אן אויגענבליק אבגעשטעלט, ווי עס וואלט געוואלט בעטראכטען דעם שיינענדיגען יונגען מיידעל־לייב, וואס ער געהט עסען. און צוזאמען מיט דעם פייער האט דער אויפ־געדעגטער פעבעל געגעבען א געשריי אויס פאר דעם מיידעלשען נאַ־קעטען געשטאלט. און אן אויגענבליק האט מען געזעהן ווי דאס לע־בעדיגע וועזען אין פייער כאפט אונטער מיט דער האנד דאס ברע־נענדיגע קלייד און פערדעקט מיט דעם פלאמענדען קלייד איהר נאַ־קעט לייב, און דאמאלס האט זיך פון פייער ארויסגעהערט יעפתה'ס איין איינציג ווארט, וואס זי האט אויסגעשריען מיט א הויך קול:

— שמע ישראל, ה' אלוהינו, ה' אחד!

נאך איהר האט זיך געהערט אן עכא פון פעבעל ארוים. איטי־צער פון מיטען פון פאלק ארוים האט איהר אפגעענטפערט:

— שמע ישראל, ה' אלוהינו, ה' אחד!

אבער דער פעבעל האט דאס אלעס ניט געהערט. ער איז פער־כאפט געווארען פון דעם בילד, וואס ער האט געזעהן, צוקוקענדיג זיך מיט שטראהלענדע אויגען און אויסגעשטרעקטע צונגען.

דאס פייער האט זיך געשפיעלט מיט זיין קרבן, ווי עס וואלט איהם א שאד געווען אויפצועסען מיט אמאל דאס יונגע לייב פון דעם מיידעל, האט ער זיך געפרעהט מיט יעדען טייל פון איהר, צוערשט זי בעלעקט מיט זיינע נאסע צונגען. דערנאך האט ער אנגעצונדען איהרע

האָר. דער ווינד האָט אויפגעכאַפּט די פלאַמענדע האָר, און א מינוט האָט עס אויסגעזעהען, ווי א פייערדיגע זון צוגיסט זיך ארום איהר קאָפּ. איהר נאַקעטער קערפּער איז געווען רויט בעגאָסען מיט פייער און א זון האָט געברענט איבער איהר קאָפּ. זי האָט אויסגעזעהן, ווי א פאַנטאַסטיש געשטאַלט, וואָס איז אראָבגעפאַלען פון הימעל. נור ווען מיט אמאָל האָבען שטראָמען בלוט פון איהרע געפּלאַצטע אָדערען, פון איהרע געשפּאָלטענע בריסטען גענאָסען זיך אין פייער, ווי זאַפט פון א יונגע פרוכט, איז דאָס פאָלק ווילד געוואָרען. דאָס אויפפלאַמענדע בלוט אין פייער האָט אונטערגעצונדען זייערע חושים, אַנגע׳שיכור׳ט זייער בלוט מיט תאוה, און מיט אויסגעשטרעקטע צינגער האָבען זיי אַנגעהויבען צו שטופּען איינער דעם אַנדערען נעהענטער צום שטוים פייער צו. און ווען דאָס פייער האָט פאַר לוסט און געגנוס געקנאַקט, האָבען זיי מיטגעשריען פאַר פרייד און פערציקונג. זיי האָבען מיט אמאָל דאָס פייער מקנא געווען זיין יום־טוב און אויך געוואָלט זיין אויף דער חתונה. האָבען זיי זיך געלאָזט צום שטוים צו און אַנגעהויבען צו כאַפּען אוים דעם פייער ארוים שטיקער טליענדיגעם קלייד, פלאַמענדיגע האָר, שטיקער פערבלוטיגטע, ברענענדיגע מענשליכע קערפּער־טיילען. עס האָט ניט געהאָלפען דאָס קלאַפּען מיט די קאַנטשיקעס, מיט שפּיצרוטען, אפילו מיט די נאַקעטע האַק־מעסערס פון די אינקוויזיציאָנס־מאַנאַכען איבער די קעפּ פון פּעבעל — דער פּעבעל פון רוים איז שיכור געוואָרען פון בלוט און פון פייער.

בחנם האָבען די נאָנעס פון קלויסטער אויפגעהויבען וואָס אמאָל העכער דאָס בילד פון יעפתה איבער די קעפּ פון דעם פּעבעל און אַנגעהויבען צו זינגען צום בילד לויב־ליעדער און דאַנק־ליעדער און געוואָרפען זיך אויף די קניע. דער פּעבעל האָט געדיענט צו אַן אַנדער גאָט, און ניט געוואָלט די טויטע געטער אויף די בילדער. עס איז צוריק אויפגעשטאַנען דער אַלטער גאָט מולך. און דער פּעבעל פון רוים האָט געדינט צו איהם — מיטגעטאַנצט און מיטגעפרעהט זיך מיט איהם איבער זיין קרבן. אין איינעם מיט די פייער־מיילער האָט עס געטרונקען דאָס בלוט פון דער לעבעדיגער יעפתה, צוזאַמען מיט די פייער־צונגען געקנאַקט די יונגע מיידעלשע ביינער און ארויסגעיאָבטצט און ארויסגעשריען פאַר פרייד צוזאַמען מיט די פייער־קנאַלען איבער יעדען טראָפּען בלוט און פלייש פון דער לעבעדיגער יונגער

מיידעל, וואס ווערט פערצעהרט אין די פלאמען פייער...

איינזאם זיינען אלץ געשטאנען די נאנעס פון קלויסטער „דאס הייליגע הארץ“ מיט דעם בילד פון יעפתה און געקניעט פאר איהר און געזונגען צו איהר די ליעדער, בשעת די פלאמען האבען אויפגעצעהרט די לעצטע רעשטען פון דער הייליגער יעפתה.

פלוצלונג האט זיך א צוואווילדעטער יונגער־מאן, מיט א בלייך גע־זיכט, איינגעהילט אין א שווארצער הילע, דורכגעריסען דורך דעם צווישעטען עולם צו די נאנעס מיט דעם הייליגען בילד, און האט א דאלך, וואס ער האט ארויסגעצויגען פון זיין שווארצער הילע, אריינ־געשטאכען אין דעם הייליגען בילד'ס הארץ אריין.

א טויט־אויסגעשריי האט זיך דערהערט פון די נאנעס, פון די גלחים, פון די מאנאכען. א מינוט איז אלעס שטיל געווארען, געווא־רפען זיך אויף דער ערד פאר'ן געשטאכענעם בילד, און דער צורייצ־טער עולם האט מיט שרעק זיך אומגעקוקט. דער בלייכער יונגער מאן האט נאך געהאלטען דעם דאלך אויסגעשטרעקט אין זיין האנד און געשריען הויך מיט אן אונמענשליכער שטימע:

— פאלק פון רוים! איך האב זי געמאהלען אין אונריינקייט. גע־שאפען מיט זינדיגע פערלאנגען. זי איז די אונריינע (ער ווייזט מיט'ן דאלך אויפ'ן הייליגען בילד) — די הייליגע ווערט פערברענט דארט אין פייער!

צעהנדליגע עדות פון דעם פעבעל, וואס זיינען געווען פערזאמ־מעלט אויפ'ן פלאץ „קאמפ די פיארא“ האבען אונטער א שבועה עדות געזאגט, אז זיי האבען עס אליין געזעהן, און די קירכען־שרייבער האבען עס פערשריעבען אין די קירכען־כראניקעס פאר די שפעטערדיגע דורות, אז ווען דער משוגע־געווארענער מאהלער פאסטילא האט זיין דאלך אריינגעשטאכען אין דעם הייליגען בילד „די מוטער פון ליעבע“, האט א שטראם בלוט ארויסגעשפריצט פון דעם הייליגען בילד.

די נאָנעס פון קלויסטער „דאָס הייליגע הארץ“ ווייזען נאָך אַז ביז'ן היינטיגען טאָג אויף די צוויי טראָפּען בלוט, וואָס זיינען פער־גליווערט געוואָרען אויף דער ברוסט פון דעם הייליגען בילד, „די מוטער פון ליעבע“, וואָס געפינט זיך מיט זיי אין קלויסטער, און ווערט נאָך ביז היינטיגען טאָג בעטראַכט אלס די בעשיצערין פון פערליבטע.

ע נ ד ע.